

16+

ISSN 0235-0157

Адабият Дагъыстан

ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЧЕБЕР – АДАБИЯТ ВА ЖАМИЯТ-ПОЛИТИКА ЖУРНАЛ

Тангчолпан

2020 ⁶
НОЯБРЬ – ДЕКАБРЬ

Жумукъну атоллу уланлары

*Магъаммат-Апенди Османов Петербургдан къайтгъанда
Хасайбек Уцмиев ва Йырчы Къазакъ булан Яхсай юртда ёлукъгъан
вакътиси.*

Набиюлла Бамматов этген сурат.

Тантолпан

Эки айда бир чыгъагъан чебер-адабият ва
жамият-политика журнал

Учредитель:
Министерство
информатизации, связи
и массовых коммуникаций
Республики Дагестан

1917-нчи йыл, 20-нчы
августдан башлап чыгъа

Издається с 20 августа
1917 года

6

2020

ноябрь – декабрь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
Редакция республиканских
литературных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

БУ НОМЕРДЕ:

ПОЭЗИЯ

Бадрутдин. <i>Шигърулар</i>	3
У. Ибрагъимова. Чакъсыз сѣнген гюл...	10
А.-К. Залимханов. <i>Шигърулар</i>	16

БАГЪЫШЛАВЛАР

Б. Магъамматов. Гьалаллыкъ. Орман пашман	31
---	----

ЭСДЕЛИКЛЕР

К.Казимов. Яшавунг – йыр китап эди...	35
---------------------------------------	----

ПРОЗА

К.Абуков. Ит сирив	39
А. Аскеров. Гиччи хабарлар	50

АДАБИЯТ АХТАРЫВЛАР

С. Алиев. Йырчы Къзакъ ва ону йырчылыкъ эстетикасыны аслу талаплары.....	59
А. Солтанмуратов. Анвар Гъажиевни яратывчулугъунда Йырчы Къзакъны келпети	69

ЙЫРЧЫ КЪЗАКЪГЪА

БАГЪЫШЛАНГЪАН АСАРЛАРДАН	
А.Гъажиев. <i>Шигърулар</i>	72
А.Акъяев. <i>Шигърулар</i>	74
М.Шихавов. <i>Шигъру</i>	76

Баш редактор
М.М. Агъматов
тел. 67 – 16 – 31

Жаваплы редактор
Супиянат Мамаева
тел. 67 – 18 – 89
supiyanat5888@mail.ru

Редколлегия:
К. Абуков
А. Абдуллатипов
П. Абдуллаева
З. Акавов
С. Алиев
Ш.-Х. Алишева
М. Гюсейнов
А. Жачаев
Гь. Оразаев
А. Солтанмуратов

Редакцияны адреси:
367025, Магъачкъала,
Данияловны орамы, 55.

Телефонлар:
бухгалтерия – 67 – 18 – 75
редакторлар – 67 – 18 – 89

ТАНГЧОЛПАН №6
на кумыкском языке
ноябрь – декабрь

КЪАЗАКЪ КЪАРДАШ ТИЛЛЕРДЕ

А.Темирова. Таржумалар 77
Л.Абдуллина. Таржумалар 80

ДАГЪЫСТАН АДАБИЯТЫНДАН

С.Увайсов. Шиърулар 82
А. Дагъанов. Шиърулар 84
М. Агъматов. Шиърулар 86

АЛИМ АЛИМНИ ГЪАКЪЫНДА

А.Солтанмуратов. Адабият илмуну алими..... 88

ТЕАТР ЯШАВУНДАН

А.Айгумов. Театр – халкъымны сююнчю..... 93

«Къарчыгъаны» байрамы 96

Электронный адрес редакции: litdag@mail.ru

Позиция редакции может не совпадать с точкой зрения авторов, которые несут ответственность за достоверность и объективность представленных для публикации материалов. Рукописи не рецензируются и не возвращаются. При перепечатке ссылка на «Тангчолпан» обязательна.

Регистрационный номер:

серия ПИ №ТУ 05-00415 от 22.04.2019 г. выдан
Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан.

Типография:

ООО «Издательство «Феникс-пресс».

Адрес типографии:

367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Тангчолпан №6 2020

На кумыкском языке

Печать офсетная.

Бумага офсетная. Формат 70 x 108 1/16.

Усл. печ. л. 8,4. Уч. изд. л. 8,7.

Выход в свет 17.10.2020 г.

Тираж 669 экз. Заказ № 763.

Редакция и издатель:

Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан. Редакция республиканских литературных журналов «Соколенок» и «Литературный Дагестан».

Адрес редакции и издателя:

367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Цена свободная.

БАДРУТДИН

АТОЛУ СЁЗ

Янгы сёзюм – чалывудур чепкенни,
Эсги сёзлер – чепкендеги гъазирлер.
Эсги сёзню бийлеп янгы сёзлерим
Къуллукъ эте, болуп къувнакъ вазирлер.

Эсги сёзюм айландырып къарасам,
Эгевлейин, деймен, аны хыры бар.
Девюрлеге эр ким, ер ким – гёрсетген
Аталардан бизге етген сыры бар.

Атолу сёз – шынжырлы зор лабардыр,
Алып болмай, ялкъынларым увалды.
Жавгъар ятгъан ону терен тюбюне
Етип болмай, елкенлерим сув алды.

Эсги сёз де, янгы сёз де бизинки,
Тил тонгъан сонг, айырма да билмесбиз.
Янгы сёзюм эсги болгъан девюрде
Яшлар бизин эсгерсе, биз оьлмесбиз...

15.11.2002

БИЗГЕ НЕ БОЛГЪАН БУГЮН?!

*«Сен – бий, мен – бий, атгъа бичен ким салыр?»
Къумукъ айтыв.*

Къыпчакъ майдан, Къумукъ тюз, Гёк ювушан, къайыр хум...	Ат белинде тувгъанбыз, Ичгенбиз ат туякъдан...
Ювушан да – шо, хум да – шо, Тек азып бара тухум.	Атгъа абур этмейген Эр тувмагъан бу якъдан.

Бий болсун, оьзден болсун,
Оьрленген ат белине.
Къара къулдай къумсарып,
Къуллаукъ этген элине.

Бугюн не болгъан бизге:
Айгъыр да бар, Пегас да.

Тумарланып гёрюне,
Тек юрюшо – бек аста!

Тавлу эшекден тюшген,
Атын ерлеген Чечен...
Къумукъ ат ачдан оьлген,
Салынмай къалып... бичен.

1994.

ЯРАЛАНГЪАН ЮРТ АВЛАКЪ

Юрт авлакъны яраларын гёргенде,
Яра тийген зайып къушдай саркъаман.
Алдын женнет бавдай ата юртума
Бугюн къонакъ алып барма къоркъаман.

Устьюбюзден тёшлер къагъып юрюйбюз,
Ичибизде намус оьлген, ягъ азгъан.
Алдын бизде бир ташкъазгъан бар эди,
Гъали буса гъар уйге – бир ташкъазгъан.

Оьзлер-оьзлер ала буса гъеч эди –
Ятлар гелип мунда не гъал салмагъан!
От-орманны донгуз сирив къазгъандай,
Намаз къылма яшыл майдан къалмагъан.

Бир гюнлюгюн ойлап ялгъан дюнъяда
Даимликни ягъ-намусун унутгъан
Юртда бир-бир менмен дейген эркеклер
«Гувшаннь» таш кершенин къурутгъан.

Алдынгъылар тавда-ташда мюлк тизген,
Тюз авлакъда гъатта къабур къазмагъан.
«Топуракъны ярасы сав болмай»,– деп,
Табиатны гёзеллигин бузмагъан.

Юрегимде юрт авлакъны аривю,
Баву-таву бизин уллу тухумну...
Авчуагъматны къубагийик сиривю
Гече-гече бёле мени юхумну.

13.04.2009

УМУТЛУ КЪОЛАЙ

Мен эпсиз кюр адамман,
Тек болмайман талчыкъмай:
Очаргъа салынгъанман –
Къалармы чарыкъ чыкъмай!?

Айыбым кѐп, иншаллагъ,
Ай тазалар, Гюн жувар...
Менден чыкыгъан чарыкыны
Гиежек улан тувар.

2.09.98

БИЗ КИМ БОЛМА ГЕРЕКБИЗ?!

(Юртлуларыма бир нече суалым)

Бу да бир замандыр, гелюпдюр баша,
Къатупдур юреклер, дѐнюпдюр таша...
Къакъашуралы Абдурагъман.

Бар айыпны салып негъакъ замангъа,
Тот ашатып битген бусакъ сабангъа,
Гъар даим ёл бере бусакъ ямангъа,
Юртлуларым, биз ким болма герекбиз?!

Савдюгерге чыкыгъан буса саныбыз,
Мал-матагъдан учуз буса жаныбыз,
Сув багъасы тѐгюлген сонг къаныбыз, –
Ойлашайыкъ, биз ким болма герекбиз?!

Минг йыл тонгъан булагъыбыз булгъатсакъ,
Къылыгъыбыз къылыкъсызгъа ялгъатсакъ,
Къысмет гечмес оъз-оъзюбюз алдатсакъ, –
Шолай этсек, биз ким болма герекбиз?!

Ярыкъ дюнья – огъар сужда къылмасакъ,
Ягъ-намусдан пайыбызны алмасакъ,
Яшыбызны герти ёлгъа салмасакъ,
Ягъсыз болмай, биз ким болма герекбиз?!

Юрюмейген акъча йимик сѐзюбюз,
Ер этебиз оъзюбюзню – оъзюбюз.
Яшырардай болгъан бусакъ юзюбюз, –
Ойлашайыкъ, биз ким болма герекбиз?!

Къара гюнге тувгъан йимик гюнагъдан,
Тюк чакъы да къоркъмай бусакъ Аллагъдан,
Къутулма ёл къайда бизге балагъдан, –
Бусурманлар, биз ким болма герекбиз?!

Воллагъ, яшав танылмасдай тюрленген, –
Къул тайпалар тѐр тахлагъа оърленген.

Оъзден эрлер къапу тюнде черленген,
Биз къайдабыз, биз ким болма герекбиз?!

Топуракъ бизде, ихтияры оъзгеде,
Бизге пурман тавгъа да ёкъ, тюзге де.
Къуванч сёнген: жангъа да ёкъ, гёзге де...
Шулай гетсек, биз ким болма герекбиз?!

Уъстю-бою сав-саламат, баркаман!
Тек ичинден тувуп геле – наркоман...
Бу – чечеги, емишинден къоркъаман, –
Мен къоркъгъан сонг, биз ким болма герекбиз?!

Оъзюн-оъзю ким экенни билмейген,
Эл намусну башбавуна гелмейген,
Адамлыгъы оьлген, оъзю оьлмейген
Эрлер де бар, биз ким болма герекбиз?!

Ят ерлерде учуз къыймат алгъан сонг,
Ата юртну атын эниш салгъан сонг,
Юртдан чыгъып гетер чакъы болгъан сонг,
Гъали энни биз ким болма герекбиз?!

Оъкюрмеймен: оьгюзюм ёкъ, атым ёкъ,
Юрегим бар – юртда мени ятым ёкъ.
Бола бусакъ бирев – жая, бирев – окъ,
Ойлашайыкъ, биз ким болма герекбиз?!

Бизин юртгъа гирме изну берилип,
Къабил оъзю гелген йимик тирилип...
Болмай бусакъ огъар къаршы биригип,–
Осал болмай, биз ким болма герекбиз?!

Узакъ этсин Аллагъ ону оьмюрюн –
Тамуру бир, бутагъы кёп терекбиз.
Биз оъзюбюз гессек ону тамурун,
Ойлашаман, биз ким болма герекбиз?!

АТОЛУ БУЛАН ЛАКЪЫР

– Бугюн мени минг къардашым бар буса,
Къазыкълайын ягъ къатдыргъан боюмну
Йымышакъ гёрюп буралангъан чубукъдан,
Гъар къардашым бир сыйлап,
Алдында минг тюшер эдим тобукъдан...

– Тенглиги – тенг, тюзлюгю – тюз, анты – гьакъ
Алдынгда сагъа тынглап къатгъан халкъ
Бугюн сени минг къардашынг тюгюлмю?! –
Къардашынг кѣп, айып сенде – сен ёкъсан.

– Бугюн мени минг алашам бар буса,
Минг югенин чырмап алып къолума,
Темтиремей, къарамай онг-солума,
Элим-юртум чыгъар эдим айланып,
Бир алашам терс ёл алып сюрюнесе,
Ат карасгъа мен къалайым байланып...

– Атагъызны алашасы бир болгъан
Алашасын гъайдагъан гюн душманны.
Биз чи сагъа аргъумакъ да тапгъанбыз, –
Аргъумагъынг сагъа къарап арыгъан...
Аргъумакъ ажив атны ошгъутуп,
Къырда айланма сагъа не гюн тарыгъан?!
Айып салма – аргъумакъ бар, сен ёкъсан.

– Бугюн мени минг юрегим бар буса,
Тюбек отдай сююв къуюп гъарисине.
Тувра чакълап – душманым ким, досум ким –
Бирисин де чакъмас эдим терсине.

Мингден бири яра тийип бошаса,
Къанаты сынгъан къырчыгъагъа ошаса, –
Ана топуракъ, къысымынгны аларман,
Жан ериме дарман этип саларман...

– Жан чыкъгъынча, дувлап гъашыкъ кѣкюрек,
Бир эркекге таман бола – бир юрек,
Орден алып, сен минг юрек излейсен –
Тек сенде бар – бирин кимге гѣзлейсен?!
Умутунг – окъ-жая сени, гѣзюнг – окъ,
Тек тѣшюнде биз гѣзлейген юрек ёкъ.

КЪАНАТЛАРЫМ БАЙЛАНГЪАН

Чилле ёл. Чал ювушан.
Чылгъый отлар арасы...
Чил баладай чокъула
Юрегимни ярасы.

Юрекдеги ярама
Себеп кимден излейим?

Терс алынган абатым
Кимге сорап тюзлейим?

Къабар-булагъым* булан
Ана Терким, Дунайым...
Къайсы-биринден учуп,
Къайсы ерге къонайым?

* Юртум Къакъамахиде «Къабарбулакъ» деген булакъ бар.

Къонакъ тюгюл, къардаш деп
Къонайымы Алтайгъа?
Уыйгъур тамурум тартып,
Къонайымы Китайгъа?

Атолум къайсы элни
Къапуларын ачмагъан?!
Тек мени ёлум къысгъа:
Къонма болмай – учмагъан!

Юрегим сав дюнъяны
Нече керен айлангъан?
Учаман деп къарасам,
Къанатларым байлангъан.

Белгиге тикген йимик
Белгисиз дёрт къабурум
Эр болуп эс тапгъанлы
Алгъан мени сабурум.

Йыракъ чыкъмай къояйым,
Азмы себеп къыйналма –
Къзакъ жан берген ерге
Болмайман белги салма.

Бир орамгъа, бир ташгъа,
Гъеч аты къоюлгъанмы?
Абусупиян шайыхым
Ятгъан ер оюлгъанмы?

Учуп уьстюне барма
Етишмеди къанатым...
Къайсы ташны тюрбюнде
Ятгъан Темирболатым?!

Атамны къабуру да
Къалып тура белгисиз.
Дертимни енгил этме
Ёл табыгъыз энни сиз.

Сын сама салайымы
Атама къабур къазып?
Ташны сыпат янына
Уъч де игитим язып?

Оьтеген-барагъанлар
Этсин сынташгъа абур.
Энни сама да бизин
Жыйсын бир къардаш къабур.

Сюегибиз чартлады –
Сюексиз кёп яс этдик.
Давлар алмагъанларын
Биз оьзюбюз тас этдик.

Кимибиз къайда къалгъан?
Ёкъ ахтарма тамада...
Излеме ким баражакъ
Къабур ташын сама да?

Ёлгъа харж ёкъ! Бар байлыкъ
Къутсузлагъа пайлангъан.
Учаман деп талпынсам –
Къанатларым байлангъан.

...Чилле ёл. Чал ювушан.
Чылгъый отлар арасы.
Чил баладай чокъула
Юрегимни ярасы...

28.10.2005.

Яшлыгъымны алтын тахы тозулуп,
Жагъиллигим жавгъар миюкюн ташлагъан.
Оьмирюмню оьрлеринден созулуп,
Гёленткилер узун болма башлагъан.

Тёбемден тувра бакъгъан гюнешим
Аркъамдан энишлене, артыла.
Тав ёл йимик авур болгъан энишим
Югюнюп тавдан арслан тутса да,
Югюрюк тюгюл бугюн мени ишим...

10.09.2007.

КЪАРТЛЫКЪ КЪАГЪА КЪАПУМНУ

Экиннимден маркачама етгинче
Канзибашда гёрюнгенде бу къонакъ,
Эсим жыйып, эшик ачып битгинче,
Озьлюгюнден тюшюп къалды тогъанакъ.

Алтын чачы бёленгендей гюмюшге,
Айтгъан сёзю къулагъымны яллата.
Яшлыгъымны къондуруп бир мююшге,
Арив сёйлеп, ёммакъ айтып алдата.

Ожагъымны берекетден толтургъан,
Сабурлукъдан хабар бере бошамай.
Базып-батып тёрге чыгъып олтургъан,
Дагъы къайтып гетегенге ошамай.

Уялгъандай чакъсыз гелген Къартымдан,
Ягъсызлыгъым ягъым булан тюртюше.
Мен къачаман, къартлыкъ чаба артымдан:
Эртенимден ахшамым тез етише!

Къонакъгъа сый этмейгенлер терс этер,
Къартым булан ашым-сувум бёлемен.
Къалгъан ягъын заман озью гёрсетер,
Тек юрегим енгилмежек, билемен...

29.01.2005.

Хумдан тувуп, от кёрюкде къайнагъан
Жаны бардай гёремен мен темирни.
Багъананы багъанагъа байлагъан
Телни йимик тарта йыллар оьмюрню.

Яшда сени яманлыкъдан кюсдюрген
Жан тамурлар, ошап жанлы теллеге,
Тувгъан элинг тамурларын оьсдюрген
Сюювюнгню байлай йыракъ эллеге.

Йыллар битип, болуп мени багъанам,
Къайчысына тюшгенде де оьлюмню,
Сынташымны этип ахыр багъанам,
Юрегине тынлар жаным элимни.

10.01.2009й.

Узлипат
ИБРАГЪИМОВА

ЧАКЪСЫЗ СЁНГЕН ГЮЛ
(Къызым Гюлнараны эсделигине)

Гюлнара беш йыл битип, школаны башлады.
Юртдан ВУЗ-гъа гетгенде 15 йыллыкъ яш эди.
Лап да кёп суюген заты – охув эди, иш эди.
Нени де билме суюп, билме суюп нени де,
Аалгъасайгъаны яшдан, ойлашдырды мени де.
Рагъмат ёлу ачылып, рагъатланса да мекен,
Алгъасайгъаны шонча, негъакъ болмагъан экен...

Балики, балам дюнъягъа гёрюп гетме гелгендир?!
Яшамай гетегенин яш юреги билгендир?!

Яра бола юрекlege сёзден тиеген,
Яра бола гюллеп бакъгъан гёзден тиеген.
Яра бола хынжаллайын янып оьтеген,
Яра бола ана жанын гъалсыз этеген.

Бу яраны суратлама гюч ёкъ тилимде,
Баламдан сонг гюлле батгъан онгсуз ериме.
Кёгюмню гёк туман басгъан ала-саладан,
Арчылмагъа бажарылмай тийген ярадан.

Эсде ёкъдан тартып-тутуп, бугъавлап,
Байлап мени асмакълагъа асгъандай.
Кёклер чартлап, тюшюп мени уьстюме,
Дюнъя гелип, гелип мени басгъандай.

Не этегенни билмей къалгъанман адап,
Даимликге бал баламдан айрылып.
Юрегим атыла, чыкъмагъа тура,
Оьзбашына къаркъарамдан майрылып.

Гечеми эди, гюнмеди шо, билмедим,
Даимликге бал баламны тас этип.

Кёклер кёкюреп, тели янгур себелеп,
Гёзьяш тёкдю, балам, сагъа яс этип.

Тарлыкъ этди, балам, сагъа яшама,
Дазуву ёкъ артсыз-алсыз дюнья генг.
Гёзлеримни туман басгъан, чарс басгъан,
Сенсиз оьтген бир гюнюм бир йылгъа тенг.

Гетдинг, азиз кызым, менден арекге,
Сёнмейген от – оьрен ягъып юрекге.
Мен гъали де халкъарадан сени излеймен,
Хапарсыз чыгъып гелер деп гёзлеймен.

Ананг булан тыныш алып, бал балам,
Геч-тез демей уьстюбюзге ете эдинг.
Ага-ананы юз-минг ойлу жанына,
Азиз балам, шунча сингип нете эдинг?

Беш йыл оьтдю, балам, сенсиз яшайман,
Ойлай туруп сени оьтген ёлунгну.
Айсыз кёкге телмиргенмен, танг къатмай,
Сайки, кысып тутгъан йимик къолунгну.

Ёкъсан, балам, учуп-учуп ете эдинг,
Муна, нече танглар къата кызарып.
Гелсенг, балам, гёнгюбюз хош эте эдинг,
Ананг барман суратынга бозарып.

Къайгъыланы заманлар сав эте дей,
Заман огъар кыыячалап оьте дей.
Беш йыл оьтдю гиргенинг къара ерге.
Тек ялыкъ ёкъ юрекге, батгъанман къайнар терге.

Оьрчюге ойларым, гючсюз сан-саным,
Башымны гётерме къоймай талчыкълар.
Чыгъаман абзаргъа, гиремен къайтып,
Сёнген гёнгюм сюзе эртенги чыкълар.

Школангны оьрлендирдинг, гётердинг,
Коллективинг даим алгъа бурадынг.
Оьзге бирев ойлашмагъан затланы
Оьзюнг ойлап, оьзюнг билип къурадынг.

Школанга тарыкъ буса тармашып,
Къурма, тизме къайдан да ёл аладынг.
Гъар ишинге, гъаракатынга къарап,
Азиз балам, гъайран болуп къаладыкъ.

Школам деп, уый-эшик деп чабадың,
Ана гёнгюн алма заман табадың.
Сююп бакъгъан гёзлер сени аралап,
Талайынга туман басды яралап.

Дюнъя сагъа, сен дюнъягъа гъасирет,
Гетдинг, балам, ярты къалды ишлеринг.
Сен гетгенли дерт денгизге батылып,
Яшлыгъына яшмын урду яшларынг.

– Эки уланым, эки тав – деп тура эдинг,
Гъали олар салландыргъан башларынг.
Атасы бар, гъар макътавлар Аллагъгъа,
Ата языкъ этмес, балам, яшларынг.

* * *

Гёнгюн алма тарыкъ болса гъеч кимни,
Юрек ачар йылы сёзлер таба эдинг.
Авурлукъдан агъ урагъан адамны,
Къайгъыларынг енгил этме чаба эдинг.

Аналыкъ борчларынг кютеген кююнг,
Асыл къылыкъларынг, тутагъан уъюнг,
Сёзлерингни чалыныву солакъ бал йимик,
Юзюнгню ярыгъы толгъан ай йимик,
Сагъа ирия эди, досунг-къардашынг,
Унутма болмайман, аявлу яшым...

Халкъ сени сюе эди татлиге тилинг,
Къайыңларынга да болмадың гелинг.
Сюювлеринг чачып, солакъдай ирип,
Гетдинг, яшым, чартлап, алды Тенгири.

Къайың ананг Гулдей гёрсе кант эте,
– Гёзьяш тёмей бир гюнюм де оьтмей деп.
Женнет йимик ясап гетген ожакъгъа
Шавла чачма Гюлнаратым етмей,– деп.

Гёз алдымда къайың къызны келпети,
Бал балама сююп бакъгъан гёзлери.
Табунунгда табан тиреп олтуруп,
Сарнап-сартлап сагъа айтагъан сёзлери.

Анадашлар жанынг чакъы сюеген,
Амалларынг сом алтынгъа тиеген.
Билмей къалды, балам, сагъа не этерин,
Гёрсетмесин дагъы ондан бетерин.

Аврувунгну авур гёрюп, талчыгыш,
Анадашлар, амалларын, гелинлер,
Уьюн-ишин ташлап, кьалды уьстюнде,
Тавдан-тюзден дарман излей талдылар.
Эм табылмай гетгенинге кюстюне,
Сагьа йылай, сагьа сартлай кьалдылар.

Азизлеринг кьуллукь этип тоймады,
Авурлукьну янгыз бизге кьоймады.
Кьарап болмай эди эрингни юзюне
Ер тапмай эди ол, турма оьзюне.

Унутмасман Нюрлюгьаят гелинни,
Авурлукьну хам гётерип алагьан.
Гечелер геч демей, гюндюз тез демей,
Бетинге бозарып, телмирип кьалагьан.

Гелинлеринг Нариятын, Асият,
Сендей болуп ала мени гёнгюмню.
Ярыкь этме ёллар излеп айлана,
Анангны туман-чарс гюнюмню.

Клас ёлдашларын, иш коллективинг,
Сени гетгенингни бек авур алды.
Сыйлы кьурдашларын, сююмлю халкьын,
Артынган бозарып, талчыгыш кьалды.
Кимге тарыкь–гьазир гьукму тизе эдинг,
Халкьынг учун яшамалы кьыз эдинг.

Тавлу да языкьсынды, тюзлю да сени,
Гёзьяш тёге айта тез гетгенингни.
Бары халкьгьа булай ярап нечик билгенсен?
Мунча халкьны юрегине, балам, нечик гиргенсен?

Агьлюнг сувда, параходда шунча йыл,
Айлар булан кьалса да, сен инжинмей,
Юртда яшап, уьйлер тиздинг, ясадын,
Жаваплы ишни жан гиргендей яшнатып,
Гьар абатынг оьлчеп-бичип басадын.

Иш деп, уьй деп чабывудда тура эдинг,
Рагьатлыкьны излемединг жанынга.
Енгиллик этмединг, балам, санынга,
Яллыкьсыз оьтген оьмюрюнге, энни янаман,
Неге тюгюл, азиз балам, мен анаман.

Сен гетгенли, балам, юрегимде кьыш,
Кёгюмню кьара туман басгьан, аралай.

Сари япыракъдай саргъайгъан боюмну,
Сан-санымны къайгъы басгъан, яралай.

Юрегим йылай, йылай сан-саным,
Юрекни тамурлары къысыла бара.
Азиз балам, энни къачан сав болур,
Юрегиме сенден тийген бу яра?

Азиз балам, авур этдинг ананга,
Юрегим тутулгъан къушдай атыла.
Сын ташынга янгыдан баш иемен,
Ойларым теренлерден тартыла.

Азиз балам, уьлгю болдунг кёплеге,
Дос-ювукъну сукъландырып яшадунг.
Гетдинг, балам, къарамайлы артынга,
Чакъсыз сёнген къызыл гюлге ошадунг.

Сет-мет тюгюл къатнамайман уьюнге,
Абатларым ожагъынга алынмай.
Гёрсем, балам, сен турмайгъан ожакъны
Бююм яллай, бал балам, от – ялындай.

Къызынг тувгъан, гелдим гене уьюнге,
Юрек гьалек, юрек ура юз токъсан.
Алда йимик гюн шавладай ачылып,
Ана жанынг къаршылама сен ёкъсан.

Гюл тереклер савунгда сен оьсдюрген,
Гюл ийиси гёзлеринге урагъан.
Абзар-уьйге шавла чачып турагъан,
Бюкюреген, кепген, сёнген, гёнгю чарс,
Олар сагъа тутгъан йимик, балам, яс.

Къабурунга гелип юрек ачаман.
Гёрмеге болмайман янынга гирип.
Баврум яна, неге битип къалмайман,
Азиз балам, май чыракъ йимик ирип.

Тенглилеринг гёрсем, балам, не зтейим?
Ерлер къатты, гирип нечик гетейим?
Яда къаршылама гъавлап чабарман,
Озьюме турма ер къайдан табарман?

Энни, балам, мен оьлгенде уьстюмде,
Къатты йылап, къайнар гёзьяш тёмкессен.

Сойралгъан ананга сагъынчлы къарап,
Сорукъгъан гёзлеримден оьпмессен.

Атынг къойгъан Гюлнара да бой сала,
Сени учун да атынг къойгъан яшасын.
Адамлыгъы, берекети, рагъмусу,
Къылыкълары, балам, сагъа ошасын.

Гъасирет къалдынг бавурунга басмагъа
Оьбюп-оьбюп яшларынгны яшларын.
Бир уланынг, уьч кызынг бар, бал балам,
Сыйпамассан сен оланы башларын.

Эни, балам, яшларынгы яшларын,
Сыйпап-сыйлап къучагъынга алмассан.
Кёкге чююп, оьрге чююп ойнатып,
Къавшалды деп, бешигине салмассан.

Халкъ атынгы бал татытып эсгере,
Савда йимик эте сени абурунг.
Женнет бавдай, гелин уьйдей безенсин,
Азиз балам, сени ятгъан къабурунг.

Азиз балам, гетдинг бизин бозлатып,
Уясындан учгъан къушгъа ошайсан.
Келпетинг бар, сен гетсенг де гетмейген,
Юрекдени тёр янында яшайсан.

Тенгириден гелген ишге амал ёкъ,
Сёзюм кыысгъа, дагъы айтма зат билмеймен.
Аналагъа – балаларын тас этген,
Аллагъ, сенден мен сабурулукъ тилеймен.

Къалгъан авлетлерим, Аллагъ, Сагъа аманат,
Оларсыз яшавумда Гюн, не Ай чыкъмай.
Анаман чы къан териме оьсдюрген,
Къайсы ана баласына талчыкъмай?

Азизлерим! Магъа айып этмегиз,
Бу къайгъыны булай авур алгъангъа.
Сиз чи мени гёзлеримни нюрюсюз,
Оьлген языкъ, амал болар къалгъангъа.

Бала гетсе, ана юрек ялында,
Къайгъылыны етмес огъар гьеч бири.
Оьзюнг берип, артда оьзюнг алгъансан,
Ондан бетеринден сакъла, Тенгирим!

Шаирни 80 йиллыгына

Абдул-Керим
ЗАЛИМХАНОВ

АНА ТОПУРАКЪ

Узакъ заман болуп йыракъ юзювде,
Уьйге кьайтсанг шатлыкъ булан юзюнгде,
Кьаркьаранга тартып эмли иссин,
Топуракъны сеземисен ийсин?

Мен сеземен! Гьис этивю гьар санны
Тынышына тынглай булгъав дюньяны.
Гьар бувунну тербениши теренден
Ругъланып гюч ала тувгъан еринден.

Талпындырса алгъа ярыкъ муратлар,
Инбашларым ярып чыгъа кьанатлар.
Бёлекликде гёбелеклер тутгъанман,
Булутлагъа басдырылып ятгъанман.

Яш чагъымда, йибип тели янгурда,
Яшмынлардан яшынгъанман чунгурда.
Тёбесине минип бийик ярланы,
Юлдузлагъа учургъанман йырланы.

Кьучагъыма тутуп кепсиз улакъны,
Сув ичгенмен увучундан булакъны.
Ойнагъанман, яш тайпагъа баш болуп,
Чарнагъанман, кьуш базаргъа кьошулуп.

Гьар терекни кьучакълап, бир оьпгенмен,
Кьургъакъ чёлге гёзьяшларым тёкгенмен.
Будай башгъа чечип терен сырымны,
Дарман этип уртлатгъанман теримни.

Кьышда уьшюп, яйда мийим кьыздырып,
Сыртда сирив кьайтаргъанман сызгьырып.

Кыйын-тынчым инбашыма артганман,
Тенглилерим булан тери тартганман.

Юрюгенмен ата юртну ёлундан,
Суйгенимни тутуп гиччи кьолундан.

Давлар-шавлар кьуванчларым урлаган,
Рагьатсызлыкь кылыгьымны чарлаган.
Азиз ана топуракь булан байлавду
Гьар алынган абат жангьа аявду.

Инсанланы анасыдыр топуракь,
Парахатлыкь – огьар гелин опуракь.
Талай чачып берекетли бавуна,
Топуракь негьакь басмай бизин бавруна.

ОБТЕМИШ

Ананг оьлгюр, гюмез гёклю Обтемиш,
Обтемиш де неге бола – От-емиш,
От-емиш де неге бола – Одемиш,
Одемиш де неге бола – Отанмыш...
Кьумукь, ногьай ва ана тюрк тиллерде
Гюч мизангьа салынганда эллерде,
Гюнде еллер булан ойнап кьанаган
Гёбелеклер йимик гюлге кьонаган,
Кьоюлса да нече тюрлю ат сагьа,
Атынг эсгик гёрегенлер – ят магьа,
Дюньяланы тиегенге малына
Атынг кьулагьыма арив чалына.

Мени учун ташларынг – кьув ястыкьлар,
Чангынг, лайынг – ашгьа кьошма кьатыкьлар,
Тавунг – таяв, темтиресем таянма,
Бавунг – женнет тёр янында уянма,
Сувунг – шербет, бал кьошулуп кюйленген,
Гёз гёреген майданланы бийлейген
Топурагьынг майдан сабан ийлейген.

Осалагьа оьрленмеге кыйынлы
Сари сазлав сокьмакьларынг айынлы.
Сокьмакьланы гётерилсе оьрюне,
Сурат йимик ата юртум гёрюне!
Сурат йимик юртун гёрсе уфукьда,
Гюллер йимик оьзюн ят да, ювукь да,
Дюньяланы чыгьып эркин тёрюне,
Эшитердей ятганлар да кёрюнде,

Тал кьомузну чертип тасма кылын да,
Юреклени ягып сюов ялында,
Юлдузлардай тизип герти сёзлени,
Къайнатып сюов толу гёзлени,
Янгыртып яшыл къанат тюзлени,
Йырламасам, терс йыгылып оьлемен,
Оьлмейим деп Тенгиримден тилемен,
Къурмачлайын чартлажагъым билемен,
Алдындагъы сыйлы борчум тёлемен!
Борчлар тёлеп уйренген бир яшынгман,
Къыйын-тынчда къапу артда яшынман.

Явлагъа етме тюше – яшмынман.
Гюнбетлеринг яба йибек ювушан,
Ювшанлыкъда юхлар юваш боз тавшан.
Къакъалары терен, суву сай
Инчхе-оьзенинг акъма алгъасай,
Авулларынг эки бёле тогъасдай.
Бётекели тёбелеге башлыкълы
Авлакъларынг къари ярым къылчыкълы.
Агъачлыгъынг аюв гирсе адардай.
Язынг, кышынг адам чыдардай.?
Яхшылагъа яшдай гьалал болагъан,
Яманланы ягъасындан алагъан,
Тарлавланы тилген темир пурусу,
Табылмайгъан намартлыгъы, урусу,
Денгизлерде елкен яйгъан къайыкълы
Оьзден халкъынг макътавлгъа лайыкълы.
Эренлеринг эл намусгъа югюрюк,
Юзюне тийдирмеген тюкюрюк.
Ол халкъ кимлер булан да къол алышмай,
Гъакъыллары устазлардан къалышмай.
Къысым белли къатын-къызынг саламат,
Аривлюгю айдай-гюндей аламат,
Ягъгъа чалтлар, агъгъа асталар,
Алгъышгъа да, къаргъышгъа да усталар.
Оьтемишде ваягъ да бар, той да бар,
Гьейлер, булай гьайран къавум къайда бар?

Уьлкелер арасында оьр тахлым,
Тахларынг алтын варакълым,
Алимлер уйренирдей тарихлим,
Яшларына ёл гёрсетген ярыгъым,
Яшавлукъда жаным йимик тарыгъым.
Гъажгъа барма Маккам, Мадинам,
Аявлама, асырама ата-анам.
Арсарлыгъы ареклеге ашкере,

Бир ургъангъа къайтып ургъан беш керен,
Гёчеген булутлайын асгерли,
Гюбе тёшлию нёкерли,
Къызбагъар уланлары эгерли,
Озденлер орнашгъан ойчуханалы,
Ойчулары оьтгюр амаллы.

Атолусун машрыкъ, магъраб таныгъан,
Айбалтасын аясына яныгъан,
Алыслагъа иштагъланып къарайгъан,
Ери етсе, дос-душманын сынайгъан,
Къаласында къагъруманлар къонагъан,
Къызылланы къылыч булан ёнагъан,
Падишагълар болма ярайгъан
Атолусу ат белинде торайгъан;
Оьр-эниши алай битген от-емиш,
Дазуларын белгилеген Одемиш,
Ортасында кёкге етер от янымыш,
Ананг оьлтюр, ата юртум Оьтемиш!

АНА ЮРЕК

Вай аявлу яшым, ишинг-гъалынгдан
Уьч сёз язып салмайсан чы ананга;
Бу дюньяда не ерлерде болсанг да,
Аллагъ савлукъ берсин сени жанынга.

Къулагъым бек тынглай сагъа йыракъдан,
Таркъалмайгъан яралар бар тёшюмде,
Яхшылыкъгъа болсун, тоба, арт вакъти
Ара бёлмей гёрюнесен тюшюмде.

Сав-саламат сама сакълан. Тарыкъсыз
Адамланы арасына къошулма;
Сен ёкъ эркин уйлер бугюн чыракъсыз,
Къолум бармай авузума аш салма.

Атанг сав ай папиросну ташлагъан,
Сен де ташла, яшым, тартма агъуну.
Хоншубузда уйлер ишлеп башлагъан
Уланы шо Къазыланы Бахуну.

Билеклерден тайгъан гъали еллерим,
Аркъаларым язылгъан яз чыкъгъанлы.
Не буса да, мени гече-гюнлерим
Рагъат тюгюл сагъа гёзюм бакъгъанлы.

Ата болгъан этип берсе бир ящик,
Къоз посылка сюе эдим салмагъа.
Илиясны сыйыры бу йыл тиши
Къозлагъанны язгъанмандыр мен сагъа.

Амирбекни къызын сав юрт ушатгъан,
Биз де шону атагъанбыз объюнге;
Мени бийке гелиним, – деп ушансам,
Иржайып, гюн чыгып къала юзюне.

Гъейлер, не бар заманлагъа гетмеге,
Къызлар гъоп деп объсюп къала гюзлеге.
Биз объгюнче тоюгъузну этмеге
Къачан гелип гёрюнерсен гёзлеге.

Гъар алагъан аягъынгны ойлап бас,
Абайынгны, яшым, бир гюн улутма.
Улдусуна тынгламагъан улгъаймас,
Вёре, мени айтгъанларым унутма.

ЯШАЙМАН, ТАНГАЛАМ ОЙЛАШЫП

Пикир кёп, ойлашсам, яш башым,
Печ тутгъан зат йимик, манг бола...
Къайтара токътай гёз алдымда –
Тюнегюн, Бугюн ва Тангала.

Заманны бу уьч де уланы,
Юрегим тах этип олтура,
Къазандай къайнайгъан дюньяны
Къайгъыдан, къуванчдан толтура.

Тюнегюн – Бугюнню агъасы,
Бугюнню иниси – Тангала;
Атагъа-анагъа яшланы
Къыйыны ва тынчы тенг бола.

Атадай тенг гёрюп оланы,
Асырап къарасам юзюне,
Инг де кёп сюйгеним гиччиси
Юрегим авдара объюне.

Ишлер кёп, тарыгъым-герегим
Табамаман от йимик талашып.
Тюнегюн тувсам да, мен Бугюн
Яшайман, Тангалам ойлашып.

ЭКИ ГЪЁКЮНЧ (Баллада)

«Оьч алгъынча къан душманым оьлмесин,
Оьзюм алдын оьлсем, гъёкюнч дагъы да...» –
Шулай сырлы хат язылгъан сынташны
Бирев гелип токътай бола ягъында.

Бирев геле эртен эрте, гече геч,
Къартлыгъындан юрюй эки бюкленип,
Сынташдагъы суратлардан гёзленген
Савутлагъа къала ойлу тикленип.

Тамазаны ярдай авур дерти бар,
Ону гёнгю гъалек де дюр, сабур да...
Онгай гелип бир гюн ондан сорадым:
«Кимдир, агъав, ятагъан бу къабурда?»

Сайлайгъандай айтма тарыкъ сёзлени,
Мыйыкълары буруп оьрге аламат:
«Женнетлерде болсун жаны, чартлагъыр
Улан эди, – деп башлады саламат. –

Улан эди къылыч йимик къылыкълы,
Тебингенге тувра жавап береген,
Оьзю магъа гъакъ юрекден ёрагъан
Ажжалымдан бар насибин гёреген.

Бетерлерин этмек учун бел бюгюп,
Къаным тамгъан ташны тутуп ялады;
Бугъанчылар якъгъан ачув отланы
Ортасында гёбелекдей ялады.

Биз душманлар эдик, бирев-биревге
Къопгъан къара балагълардан тоймайгъан,
Оьжетлик гюн сайын оьрчюп тербеди,
Ичибизде къазанлайын къайнайгъан.

Ашкере зат, оьлгенлени гъакъында
Эсгик сёзлер айтмакъ эрши, ошамай;
Не буса да, менмен деген уланлар
Мурадына етишгинче яшамай...»

«Талчыгъасан дагъы неге сен шогъар?»
«Талчыгъаман – талчыгъардай гъал баргъа:
Англаймысан, нечик къыйын экенни
Гъёкюнчлюкде гирмеге тар къабургъа?»

Бу адамны эте эдим мен абурун,
Оьзден душман кьолай осал он досдан.
Тюзюн-терсин билмеймен, тек ол мени
Хантав болма кьоймады ягь-намусдан.

Догьа тартма, чачмайдангьа чыкьмагьа
Душманым ёкь ябушувну тёрюнде.
Кьарт чагьымда гьали магьа бу дюнья
Маьнасыз зат йимик боп-бош гёрюне».

Яшав шолай мердешленген башындан:
Чегелешсе экев, тер я кьан тама,
Инсан учун жан дос да, кьан душман да
Берилгендир, балики, ону сынама.

ЖАВАП

Бир гюн анам, кьарап гьасси юзюме,
Уллу айып этип кьойду оьзюме:

– Ташгьа чакьы батмай сагьа айтгьаным,
Кьушгьа чакьы тиймей сагьа атгьаным;

Яшда булай тьогюл эдинг... Не жансан?
Арт вакьтиде алышынып кьалгьансан!

– Герти, анам, шону мен де сеземен,
Башгьаман яш заманымдан эсе мен:

Терек йимик жынслысына кьыйылгьан,
Емишиме гьайран татыв яйылгьан;

Алышынгьан, алышдырып кьойгьандай,
Кьаркьарамдан алгьасавлукь тайгьандай;

Аз сёйлейген, кёп тынглайгьан болгьанман,
Аз-маз затлар учун авзум булгьаман;

Оюм артгьан акь тьоклердей башдагьы,
Оюнларым унутулгьан яшдагьы;

Халкь шатда – шат, халкь пашманда – пашмандан,
Досгьа досман, тек душмангьа – душманман;

Кюлей бусам, йылайгьанда юрегим,
Юрегинде рагьму барлар – герегим;

Ябушувда йыггыламан, тураман,
Яшав ёлда алгъа тюгюл къараман;

Бир гюн къонакъ тюшмей къалса уьстюме,
Янгыз уйде олтураман кюстюне;

Къыставуллу ишлерим бар тамаша,
Бир тамаша яшайман там-тармаша;

Тергев бермей къыйын-тынчны кёбюне,
Гиргенмен эл намусланы тубюне;

Тюшюмде де, туюлюмде де эдесен,
Тек туюпе-туюз магъа айып этсенг сен:

Бутум-къолум къалгъан йимик байланып,
Не замандыр гелмегеним айланып;

Гелсем, къыйын бола къайтып гетмеге,
Гуююм чатмай кёп затланы этмеге;

Бажармайман къуванчларынг артдырма,
Къышгъа агъач тёкме, унунг тартдырма.

Терегингни къагъып къозун алмагъа,
Дос-къардашны къайгъысында къалмагъа,

Тойгъа, ясгъа етишемен гечигип,
Эшитмеймен тура бусанг агъ чегип.

Айтгъанлай да, ана гёнгю – балада,
Бала гёнгю, баягъылай – гъавада.

Не балагъ да бардыр мени башымда,
Баланг болат орнатмагъан къашында.

Азиз анам, муна шулай болгъанман,
Арт вакътиде алышынып къалгъанман.

КЁК УРГЪАН СЫНТАШ

Юртубузда зийрет учун гъар авул
Авваллардан айрыча ер танглагъан,
Къабурлагъа этегендей къаравул,
Сынлар элни къавгъасына тынглагъан.

Къалкъысына къавдан битген къабурлар
Сандыкълардай ясалгъан бек мекенли.
Савлардан саз хабагъанлар сабурлар,
Билегендей дюнья пана экенни.

Яхшыны да, яманны да ютагъан
Тар къабургъа ес оланы гъариси.
Яралангъан адам йимик токътагъан
Сынташланы арасындан бириси.

О сынташны сакъат этген, кёк уруп,
Саны тюшген хынжал булан чапгъандай.
Ел, къутургъан бугъалайын оькюрюп,
Гъавлай огъар тебинме зат тапгъандай.

Оьлгенлеге этген сый да, абур да
Къартлар: «Гъакъгъа яла япмакъ – хата», – дей.
Тек сынына кёк ургъан шо къабурда
Халкъына арт берген бирев ята дей.

«БУГЪАВНУ ЙЫРЫ» ДЕГЕН ЖЫЙЫМДАН

1. Къазакъ йырлар тувуп геле юрекде

Жаркъ-журкъ, жаркъ-журкъ...
Жынгыр-жунгур шынжыр ерден сюйреле.
Шынжырлагъа къара топракъ сюрюле.
Шынжырлылар бир-бирине сюеле.
Шынжырлайын сюйреп йырларын,
Йырлар булан чечип сырларын,
Къаралыны сата туруп анасын,
Къыйраланы гъайдап дюньясын,
Гъайт уланлар! Къазакъ гетди къайтмасгъа.
Къумукълагъа бугюн Къазакъ герекде,
Къоччакълар гечген оьмюр ёл къысгъа...
Къазакъ йырлар тувуп геле юрекде.

2. Къазакъ ва Атабай

– Гъайт Атабай!
Башынг неге саллангъан,
Пашманлыкъгъа башынг неге салынгъан?
Къувдай акъ бутунг-къолунг бувнагъан,
Бувдай оьктем тутгъан бойнунг бувагъан

Бурма бугъав авур сама тиймейми,
Бугъавлар сама башынг иймейми?

– Бугъавлар чы авур, Къзакъ, билесен,
Бийик кёкге яйып къолланы,
Тизден чёгюп бугюн тилесенг,
Тенгирибиз чечмей оланы...
Амма шогъар тюгюл баврум гюеген,
Бугъавлар тюгюл бойнум иеген:
Дертли къалды тюзде досум сюеген.
Дер къалагъа къайтып, гене къаракъаш
Деврюкгенге болурмы экен къараваш?

– Гъайт Къзагъым!
Башынг неге саллангъан,
Пашманлыкъгъа башынг неге салынгъан?
Къувдай акъ бутунг-къолунг бувнагъан,
Бувдай обкътем тутгъан бойнунг бувагъан
Бурма бугъав авур сама тиймейми,
Бугъавлар сама башынг иймейми?

– Бугъавлар чы, тюзю, авур Атабай,
Тюзсюзлеге баш ургъангъа адаршай.
Ёкъ, бугъавлар тюгюл башым иеген:
Тюзде къалды тал къомузум кюйлеген,
Тал къомузум чертер йимик ювукълар,
Тас этмегей эди шону къумукълар.

3. Яратгъан да тюгюл экен яныбыз

Къыса туруп тишлерибиз тёгюлдю.
Къысмачларда санларыбыз сёгюлдю.
Къысымлагъа гирди жаныбыз.
Ягъ-намусун унутгъан
Ярахсызлар ятып иче къаныбыз.
Къаныбызны шулай пуч тутгъан
Яратгъан да тюгюл экен яныбыз.
Яратгъан да неге бола яныбыз,
Ягъаларда биз чи сыгра янгызбыз. ??

4. Булагъа гъеч чул бермеге яраймы?!

Юреклер ярып сыр чечсек,
Юрексизлер бизге тынгламай.
Тынгласа да, тилибизни англамай.
Тилмачлар тилибизни тутдургъан,
Тил арада тюгюл эдик утдургъан.

Арзыбыздан аварасы ёкылагъа
Арз этгенден не пайда,
Гёзьяшыбыз ошап чыкылагъа
Тёгюлмеген ер кыайда?
Аялардан уртлап ув ичсек,
Аявсуз саныбызгъа кёр де ёкь.
Кёрлерден кыолай мунда ер де ёкь.
Устьюбюзде кёклер кёкюрөп,
Тюбюбюзде ерлер титирөп,
Кыурч батырлар кыулар йимик бюкюрөп,
Кылычлар ойтмес кёкюрөк
Юмурукылар ура туруп оюлду.
Дертлерибиз тамакылагъа тююлдю.
Кыумсаргъан юзюбюзде тюкюрюк,
Юзюбюзге тюкюрюклер тийдирген
Уланлар чы тюгюл эдик, не этейик,
Кимлеге барып кантлар этейик,
Канадагъы юртлар булан гентлеге
Тенгирим изну берип гетмеге,
Тюшерми экен эсен-аман етмеге...
Азаплыкыда арзлар этмек парзмы экен,
Азаплылар сибирлерде азмы экен?!
Бутубузгъа бурма бугъав гийдирген,
Бугъалардай бойнубузну ийдирген,
Авзубузгъа кыара кирит урдургъан,
Ёлларыбыз терс-терсине бурдургъан
Булагъа гыеч чул бермеге яраймы!
Бу гюнлерде булайлагъа чул берген
Эркеклеге эр деп гиши кыараймы?!

5. Сюрюнмейли юрюр эдик – ёллар ёкь

Кыан савгъан гёзлердеги нюр сёнген,
Кыарасакъ, ярыкь гюнеш гёрюнмей.
Ёлунда кыайгы сёрюндей,
Йыллар ятса гёк сагындай гёрюнмей,
Нечик юрюп болур эрлер сюрюнмей?!
Сюрюнмейли юрюр эдик – ёллар ёкь,
Кыолларыбыз аркыабызгъа бурулгъан,
Ёлларбыз ахыратгъа кыурулгъан.

6. Юрекдеги сювюбюз сёнмеди

Гёкшамарал гёк ала гёз гюзлерде,
Кёп кыайгыбыз гёрсетмейли юзлерде,
Гетгенибиз гечеми эди, гюнмю эди,

Гюнлерибиз ярыкъмы эди, тюнмю эди?
Тюнлерде биз югюнсек де тизлерден,
Юрекдеги сюювюбюз сёнмеди.

О – МАГЪА АВАРА...

Къайда сен айыпсыз адамны сёгюп,
Ямангъа яшыртгъын ялгъан сыр этсенг;
Ятланы алдында тизлерден чёгюп,
Яшавну янгылыш ёлундан гетсенг,
О – магъа авара, о магъа къайгъы,
О гъакъда тарыкъсыз сёйлеме дагъы!

Къачан сен, намусдан къачырып башынг,
Тюлкюдей яшынсанг гирип уълкюге;
Озьюнге арт берип достунг-къурдашынг,
Халкъланы алдында къалсанг кюлкюге,
Дюньяда мен гёре, эшите тура,
Терс басгъан абатынг юрегим яра.

КЪЫЙЫН БОЛА...

Айтса: «Сюйген мурадына етер», – деп,
Аз къаламан яшдай йылап йиберме,
Гиши гёрюп къойса айып этер деп,
Алгъасайман гёзьяшларым сибирме.

Гёзьяшланы сибиргенден не пайда,
Юрек бозлай тура буса гынкъ уруп.
Яшайгъанлар гъаман гъарай-гъурайда
Гъаплайгъангъа чархым гете къутуруп.

Айгъай да, бу дюньябызны бугюн мен
Бузагъан да, тизеген де тююлмен...
Тек ёкъ ерден гётерилип оърлеге,
Гюн гёрмеген гюнде чыракъ яндырса,
Ат минмеген атны белин сындырса,
Къыйын бола намусу бар эрлеге.

ЧЕЧЕК ЯВА

– Къаршыгъа къар явагъандай гёрюне,
Дуллу-дюнья чубар-ала шар йимик...
– О къар тююл – алма бавну тёрюне
Чечек ява, атып-атып, къар йимик.

Чечек ява, чече бав акъ гёлегин,
Ача гъайран аривлюгюн гелиндей.
Гюнеш, эниш этип алтын элегин,
Онда шавла элемеген гъалидей.

Яшнамасмы ягъалар яз гелген сонг?!
Яшлагъадай ушанаман тавлагъа...
Асил емиш бережегин билген сонг,
Чечеклерин тѣкме недир бавлагъа.

* * *

Досну эсгик гѣрсе, ятны кюлетер.
Азап чексе, тилсизлер де тилленер.
Эришив бар уйде болмас берекет
Десе де, хыр тартып тура миллетлер.
Этип халкъны лап элеке-селеке,
Уълкебизге тюшген уллу пелекет.

Гъаман оърчюй бара къара къалмагъал.
Къавгъалап да бирев оърлюк алмагъан.
Тавакаллы тав йыгъар дей, воллагъи,
Дюнъяда биз чыкъмагъан тав къалмагъан.
Ачувлары чыкъгъан йимик Аллагъны,
Башыбызгъа салгъан гъатсыз балагъны.

Гъар ким ойлу, яшавгъа эп табылмай,
Акъча гъакъда сѣйлей – авзу ябылмай.
Тепсибизге къуршалышып ювукълар,
Бал аякълар ичилмей, аш хабылмай.
Арабызда олай васвас эрлер бар,
Утанмайгъан байлап чыкъса явлукълар.

Сувукъ тийсе, емиш битмей терекге.
Сююв сѣне, шеклик гирсе юрекге.
Гъакимпавлар, табылмайгъан сѣзюнде,
Гъакителер гъавасны да тер тѣкме.
Дагъыстанны чайкъалагъан тюзюнде
Аналаны яш къурумай гѣзюнде.

Наслубузгъа намарт чыкъды «харс заман».
Гележекни алдын япгъан чарс-туман.
Чырмалышып увакъ-тюек затлагъа,
Оъмюр зая оътсе – гъѣкюнч, гъай аман!
Гюн тувду, чул бермей иши хотлагъа,
Ярыш алма, ер къаплап тор атлагъа.

* * *

Айланагъа акъ чабылып къалгъандай,
Абзарыгъыз алай арыв ай ярыкъ;
Ата юртунг Айгъа хоншу болгъандай,
Каба ёлдай гъар орам, гъар тыгъырыкъ.

Юлдузлагъа чечегендей сырларын,
Юваш таллар шыбышлай ёл ягъада.
Юрегимни ойлар елей сыралы,
Эки гёзюм сизин бийик догъада.

Терезенгде сагъынч юзлю Айымны
Шавлалары къулачымдай яйыла.
Гечелерден тюшген насип пайымны
Бурунчакъгъа ала чыкъсанг, не бола.

Къойма мени инандырып, яндырып,
Янынгда ял таба жаным, не этейим.
Айны гелин арбасына миндирип,
Айман тюзге сени де алып гетейим.

* * *

Яшыл пальтонг эсге сала язбашны;
Язбаш десе, яшнап гете сёзлерим,
Яшыл пальто гиеген бир къызъяшны,
Язбашныдай, излей энни гёзлерим.

Яшыл пальтонг гёрсем сени гъаманда,
Язбаш йимик яшлыкъ тюше эсеме,
Язбаш да ёкъ, яшлыкъ да ёкъ заманда,
Ярыкъ дюнья гъакъда магъа эсеме.

Язбашны да, яшлыкъны да сырларын
Яшавлукъда янгыз сенде табаман,
Яшлыгъымны унутулгъан йырларын
Язып болмай бармакъларым хабаман.

Яшавлукъда умутлагъа етгинче
Янгылышмакъ – яш оьмюрню этмек гьеч...
Яшлыгъымны гюлю сёнюп битгинче
Яхшы болду ёлукъгъаныкъ эрте-геч.

СЮЮВНЮ ДЮНЬЯСЫ

Тюше де, тюде де дазуруз
Дюнъясын эллеймен сюювню.

Елеген юрегим сабурсуз
Гючюн гьис этемен гюювню.

Сюювню дюньясы тамаша,
Бар халкъгъа аявлу гьаман да,
Къайгъы да, къуванч да янаша
Яшай дей онда гьар заман да.

Гъашыкълар озюнден тоймайгъан,
Гьакълыкъ – шо дюньяда пайхаммар.
Аламны азмагъа къоймайгъан
Сюювден мени де пайым бар.

Сюювню дюньясы – юрекде,
Юрегим – шо сююв дюньяда.
Умутум – къуш йимик терекде,
Гьэзлерим – насип бар талада.

Гьенгюм гюл ачгъанмы, не хабар?
Сююнчно исивюн сеземен.
Шо сююв дюньяда сен де бар
Къул болуп яшама разимен.

* * *

Суратынга къайтып-къайтып къарайман,
Эки гьезум болмай сенден тоймагъа.
Кюр сюювню гюлюн янгы торайгъан
Эни къолум бармай узьуп къоймагъа.
Рагъмуну да, ягъны да мен англайман,
Хынжал йимик тие магъа ялгъанлар.
Айт, тилеймен, арт сьезюнге тынглайман,
Не этме герек биздей болуп къалгъанлар?

Сагъа мени бетим ярыкъ къарама,
Эзивингде тюйме шогъар шагъатдыр.
Кьекюрекде терсееген ярама
Эмли елинг тийген яхшы сагъатдыр.

Рагъатлыкъдан магърюм болгъан юрегим
Хыйлы асил хыяллардан къувана.
Артын сама ойламайлы, герегим,
Неге мени этдинг дели-дувана?!

Багышлавлар

Б. МАГЪАММАТОВ

ГЪАЛАЛЛЫКЪ

Абдулкерим кърдашыма

Ёкъ, мен олай ягъсызлардан тюгюлмен,
Кыйын-тынчым ким булан да бѐлердей,
Сынасанг, чорт сынарман, тек иелмен,
Сынажама сен илыкъмай гелердей.

Бу гече сен юхлап болмай къалгъан сонг,
Жан кърдашынг сагъа йырлар ёрай чы.
Бир гечени минг бюлбюлю болгъан сонг,
Бири бизге йырласа да ярай чы!

Сен де, мен де тикмегенбиз дюньяны,
Тигивлерин болмажакъбыз сѐкме де.
Къарайгъанлар гъабас къарай, бил аны,
Бугюн бизин сындырма да, бюкме де.

Жан кърдашым, билесен чи сен мекен,
Ким чюйкедир бу дюньяда, ким къайчы...
Бир гечени минг сагъаты бола экен –
Бири сама бизге ишлесе ярай чы!

Аршны ёлу акъ юлдуздан тола экен, –
Юлдузлар да насиплиге къарай чы...
Бир гечени минг юлдузу бола экен –
Бири сама бизге янса ярай чы!

Ярай, ярай, мени азиз кърдашым,
Яшав берген бизге бу кърч юрекни!
Къанатлардай языла гъар инбашым,
Ойласам биз нечик учма герекни...

... Ёкъ, мен олай ягъсызлардан тюгюлмен,
Кърдашымны къоюп, озыум гетердей.
Сынасанг, чорт сынарман, тек чѐгюлмен,
Сынажама сен гъалаллыкъ этердей.

1978

ОРМАН ПАШМАН ТАС ЭТГЕНЛИ ЙЫРАВУН

Абдулкерим, орманынгны чыкъ басгъан,
Сен сыйладынг гъатта ону кыравун.
Чыкъ тюгюлдюр, балики, орман йылайдыр,
Тас этгенге сени йимик йыравун.

Учдунг, гюйдюнг. Къурдашынгны, досунгнуну
Татли жаны аччы гёзьяш уртлады.
Яна-гюе янгыз къалгъан гюнюмде
Таянагъан таш багъанам чартлады.

Экев болуп, янымда сен бар йимик,
Тайышгъандай сёйлеймен оз-озюме.
Гёзьяшымдай йыртыллайгъан тамчылар
Энемжая болуп тие гёюме.

Яшавунгдай ярыкъ, таза чыкълардан
Эртен чакъны нюрю геле тёгюлюп.
Сагъынч-дертим от-ормангъа яйылгъан
Юрегимни тигивлери сёгюлюп.

Дос чыракълы къошунг бугюн тоналгъан.
О да къалсын намусунда савланы.
Не яхшыдыр болмайгъаны сёндюрюп
Сёзлерингден тёгюлеген шавланы!

Аналардан янгыз-янгыз тувсакъ да,
Эгизлердей болуп оьсдюк биз яшлай.
Мени атымны къойгъан бийик акъ талынг*
Бугюн магъа сени атынгны шыбышлай...

Орман да шо, орам да шо, яшав да...
Тек чалынмай, сени сесинг чалынмай!
Сёнген отдай болуп къалгъан уьюнге
Жаным тарта, тек абатым алынмай.

Къыйыным кёп, къайсы ерден башлайым?
Дюнья къынгыр, сёзюм ону тюзлемей.
Къучагъымда ойнатгъанман яшлайын,
Тек яшларынг къурдашынгны излемей...

Тарчыкълагъа тамурларынг тартылып,
Таза къанынг тонгмас йимик бузулду.

*. Ормандагы бир терекге ол «Бадрутдин» деп ат къойгъан эди. «Сени сагъынгъанда, гелип ону булан сёйлеймен,» – дей эди.

Денгиз ярып тувған гюндей талайынг
Топлар бузған гемелердей тозулду.

Гезик менде... Тигилгенли дюньялар
Шаирлеге Аллагъ шолай язгандыр.
Вакиллери билип, балики, оьзюню
Оьзгелерден бизге артыкъ базгандыр.

Насимини* савлай гёнюн сыдыргъан,
Оьз элинде кимбилди этген Къзакъны...
Къысмагъ къысгъан, тек Шаирни енгмеген,
Йыр ясагъан ол зангындан тузакъны.

Инсанланы насиби учун ябушгъан,
Башлап алгъан кёклер берген саламны.
Дюнья къаршы айланса да оьзюне,
Жаны булан къуршагъан сав аламны.

Явьюрегинг ярды сени янгызлыкъ.
Эсеме алсам, эки гёзюм сувлана.
Дос-ювукъдан тоймаса да юрегинг,
Дув ожакъда къалдынг яна, дувлана.

Дюнья малы эсиртгенлер эрте-геч
Тар къабурну салкъынында айыгъа.
Сюйгеним деп сыйлап кёкге чюйгенинг
Сюювюнгню сатды сокъур шайыгъа.

Болса да сен сатылмадынг, сатмадынг,
Бир гюнагъынг къалмагъандыр гечилмей.
Къыйын-тынчын йырласанг да дюньяны,
Тююнлеринг къалды сени чечилмей.

Гетмегенсен! Савунгда сен кёплени
Аллагъ гечмес гюнагъындан гечгенсен.
Азабындан къачып ялгъан дюньяны,
Сагъа гъасирет юрекlege гёчгенсен.

Кюрю чёкдю, кюрчулери тербенди
Авлетлеге атанг къургъан мюлкюнгню.
Мен чи сени орманынгны йырайман,
Тувгъанларынг тапса яхшы... уьлкюнгню...

*. Насими – гюнтувуш поэзияны гёрмекли вакили. Жаллатлар савлай гёнюн сыдырып оьлтюрген.

Эдургу-Яр*, тобукъдан тюш, тизден чёк,
Гавур-къала, гавурларынг той этсин!
Савда сени абурлама билмеген
Оьтемишлер энни сама ой этсин.

Оьтемишни уланларын озгъан ёкъ,
Къызларына къарасанг, гёз къамаша...
Усталары девюрлеге айтылгъан,
Тек сагъа чер шаир тувса, тамаша.

Чыгъы сайын гёзьяш болуп тамыза,
Орман пашман тас этгенли йыравун.
Язда ону гъар чыгъын сен йырладынг,
Ким йырлажакъ гюзде ону къыравун?!

Бёлме суймей эдим терен юхунгну,
Тек дуаны тези яхшы гечинден.
Гъалек этдим буса сыйлы ругъунгну,
Абдулкерим, жан къурдашым, геч менден...

*. Оьтемишни ювугъундагъы ерлени атлары.

Эсделиклер

Казим КАЗИМОВ

ЯШАВУНГ – ЙЫР КИТАП ЭДИ

Бир къаттыгюн эртен къабакъ алда токътагъан машинни тавушу болду. Моторну ишлейген авазы да «дамп» деп сѣндю. Мюгълет де ойтмейли, абзарда айланагъан эренлени таныш тавушлары чалынды.

Посагъагъа абат алгъанман: къаршы алдымда эретуруп эки «гигант» – Бадрутдин булан Абдул-Керим токътагъанлар. Сююнюп, хошгелди берип, къучакълап къаршылама сама да къоймадылар.

– Сен гелмеген деп айтып, къурдашыбызны яхшылыкъ жыйынындан ораза ачмагъан авузларыбыз булан гери къайтма тюшдю, – деди бириси.

– Же, тез онгарыл! Наби ювугъубуз да бек къарсалап тура, – деди экинчиси. Уйге де гирмей, чакъырымну да ювукъ этмей токътагъанлар.

Айыбымны англап, чалт гийинип чыкъдым. Белетов Нажмутдинни акъ тосдеги «Жигулиси» булан барабыз. Булар ихтилат – масхарасын къоймай. Мен пысып тураман. Капиркъумукъгъа бурулагъан ёлгъа етише туруп, экевю де бырынгъы юртну ичинден айланып, къарап чыкъма сюегенин билдирдилер.

– Сиз сюйген болур, – деймен. Инг алдын тувгъан, оьсген, яланаякъ юрюген ерлеримни гѣрсетемен. Сонг Абдулмуслим Шавхалны къаласына, тик бетинден таба оьрленебиз. Таш къаяны бийик тахчасындан дѣрт де якъ аянгда йимик, нече де атив гѣрюне. Бу эркин тазалыкъдан юрегинг оьктем болуп гете, гъакъылынг атив ишлей. Булай гѣрюнюшню башлап гъис этген эки де шаир уллу леззет алып туралар.

– Казим, атам! Бу тик къаягъа Шавхалны атлы пайтону нечик оьрлене эди экен? – деп суал берди Абдул-Керим.

Ел де, сув да, гюн де ашап, моюруп, яр-къакъа этип къойгъан, алдын тегиш болгъан ерни гѣрсетип:

– Муна, шу ерден мине болгъанлар, – деймен. Абдул-Керим къарап тамаша бола.

– Буса, – дей ол. – Мен де Дагъыстанны Шавхалы Абдулмуслим йимик, шу ёлдан яв юрюп тюшме сюемен, – деп шо эсги ёлдан къалгъан гъызлар булан бара. Чалт етишип, мен билегин тутуп да битгинче, къакъагъа атылып тюшдю де гетди, къатты жабарда олтуруп къалды. Оьрге бизге багъып къарап, яшны йимик: «Неге дагъы тюшдюм» – дегенлейин ажайып илиякълы кюйде иржая.

Ондан сонг Магъаммат-Шапиден къалгъан Ажав баживлени абзарындагъы атлар байланагъан накъышлы таш карасгъа, бырынгъы къайдада чабылып оювлар этилген къангалы къапулагъа да къарап чыкъдыкъ.

Къурдашыбыз Наби ва Зумурат Белетовланы уллу уланы Жамболатны жыйынында эки де къурдаш этип къойгъан йыбавну, ихтилат-масхараны, айтгъан такъмакъ-сарынны, йырланы эби де ёкъ, баву да. Уьркюп къачма турагъан гюлюкню йимик, ортасына мени де алгъанлар.

«Къычырып оху!» – деп шиъру охуталар, «Тавушунгну гөтер!» – деп – йырлаталар. Наби къурдашыбызны яхшылыкъ гюнюн гөтерип, кёкге-ерге сыймасдай этип баралар...

Бир гезик Абдул-Керим: «Билемисен, Казим, язгъанларынг нечакъы да арев, озюнг де Къазакъгъа парх бересен. Юлдузланы кёп сюе бу-санг ярай. Шиъруларынгда «юлдуз» деген ёз юз ерде сама къаршы бола. Шону гъакъында мен язма да язгъанман», – деди.

Къаягентге барсакъ шаир гъазириде:

– Не яхшы гелдигиз! Ёл къарап тура эдим. Буссагъат дачагъа барып, къошну салкъынында олтурарбыз. Сен гөрсенг, Казим, бир къош этгенмен, бир къош. Шиша къалалардан кем ери ёкъ. Шулай геле турсанг, къошну къаравулу этип де сени къояр эдим, – деп масхарагъа да айландыра эди.

Шулай ёлугъувланы бирисинде мен тавакеллик этип, эки де шаирге багъышлап язгъан «Эки агъам» деген гиччирек шиърумну охугъаным эсимде.

**Эки агъам бар мени,
Бири-биринден матрос,
Биринден-бири шаир,
Бу эки де гемени
Сан-санындан агъа йыр.**

**Эки агъам бар мени.
Бирини чачы сари,
Бирини чачы къара.
Тенги санап озлени
Мени де сюйреп бара.**

**Къувдай энгил къайыгъым
Гъар толкъунда бир ава,
Эки де агъам мени
Эки атавдай, къарап
Кюлемсирей бир гъава.**

**Шолай юрюп тураман
Бир сувда, бир гъавада...
Эки де агъайымны
Бир балагъдан сакълама
Тюшсе, насип магъа да.**

Юреги сагъынч ташып турагъан пагъмулу шаир Абдул-Керим гъар ёлукъгъанда:

– Казим, атам, аз чыгъасан Къаягентге, геле турсанг ярамаймы? Сойма деп сакълагъан чокъа да бар, – деп шо баягъы къужурлу масхараларын эте бола эди...

* * *

Шаир дюньядан гетгенде, ата юртундагъы бийик зийретлерде жан къурдашыбызны къара ерге табушдуруп къайтгъан сонг, биз, ону къур-

дашлары, Абдул-Керимни дачасындагы, шиша къалалардан бир де кем тюгюл къошуну салкъынында, хыйлы заман къаравулда токътап къайтдыкъ. Жан къурдашы-сырдашы Балчар Бадрутдинни юбилей байрамында ону булан ахырынчы керен ёлугъа болгъанбыз.

– Ювукъда къонакъ тюшогуз Къаягентге, дей эди онда да шаир. – Байрамны узатарбыз. Къошгъа къаравул этме тарыгъынгни да унутма!..

Уллу боюн да алып, ол гъакъылы да, йыллары да кёп гиччи мени ёлгъа салайым деп къыргъа чыкъгъаны бугюн йимик гёз алдымда.

Тюзю, мен Абдул-Керимни бирдагы гёрдюм. Ол сынажада, гъали янгы юхлама ятгъан гиши йимик, гёзлери юмулгъан буса да, нече де арив, бетине нюрю чыгып гёрюндю.

Абдул-Керим Залимхановну шаирлик пагъмусу да, рагъмусу да арив барыша эди. Ол чомарт ва къоччакъ адам эди. Оьзден улан, айтгъан сёзюню эсси. Ягъ-намусну тюбюне гирип, гётерип юройген шаир. Ону, 2000-нчи йыл чыкъгъан «Юрекни къонгураву» деген китабын ачып охуйман. Шаирни эсге аламан. Язгъанларын – оьтгерген яшаву булан тенгleshдирип тамаша боламан. Йыр китабына ол яшавуну барышын язып гетгендей гёремен. Ол яратгъан гъар асарда шаирни юрегини бёлюклери ялын болуп, лавуллап турагъандай гёрюне. Ону «Ювугъум» деген шиърусунда булай сатырлар бар:

Яшлыгъында ябушувдан тартынгъан

Яшавлукъда янгылыша, ювугъум.

Ярыкъ дюнья инсан учун яралгъан,

Гъалал яша, ялкъмай яша, ювугъум.

«Дуа» деген сегиз сатырлы асарында шаир оьзюню къысматын, яшав мердешлерин, дюньягъа къаравун булай гёрсете:

Ягъалагъа явгъан къалын къар буса,

Сувукълары ата юртгъа етмесин.

Авулларда тувгъан улан бар буса,

Дос-къардашлар мени ясым этмесин.

Ягъалагъа тюшген оьртен – от буса,

Ялынлары ата юртгъа етмесин.

Авулларда оьлген улан бар буса,

Дос- къардашлар мени тоюм этмесин.

«Таш китап» деген шиъруда Абдул-Керим сын ташланы сырлы тархларын эсгере.

Юртубузну зийрети – таш китапдай,

Сынлар-сыйлы шо китапны бетлери.

«Сагъындым сени» деген бир гиччирек лирикалы асарында ол гъар бир гъашыкъ адамгъа да уьлгю болур йимик, таза сюювню, сагъынывну бар кюйде алдыбызгъа сала:

Гетгенинг айлагъа, йыллагъа тюгюл,

Буса да янгызлыкъ юрегим яра.

Тавлагъа – язбашдай, бавлагъа – къушдай

Аявлум, азизим, къайтмагъа къара!

**Гёкшумал юртбашда излей кълганман,
Оъюнге ошайган арив гюллени.
Анадай – баланы, баладай – балны
Аявлум, азизим, сагъындым сени.**

Шаир Абдул-Керим оъюню оъмюрюн, юрегини теренинден сагъына туруп, янгъзлыкда гююп гетдими экен? – деген шекли ойлар магъа гъали де рагъатлык бермей.

**Ювукъларым оъле туруп
Юреклерим ярылды,**

– деп яза шаир оъюню дёрт сатырлы ва бек терен маъналы бир шиърусунда. «Йыр китапдыр мени гълал яшавум» деген шиъруда ол оъзю оьтген оъмюрню натижасын чыгъарып къарай:

**Къомузумну чебер кылы тасмадан,
Чертсем, сесин гючлендире яш къавум.
Чыгъажагы аппа-ачык басмадан,
Йыр китапдыр мени гълал яшавум.**

Уста шаир, устаз шаир Абдул-Керим оъзю де язып кьойгъандай, ону йыр китаплары халкъыбызны тюрлю наслуларын оьзденликни, оьктемликни уьлгюлю ругъунда яшамагъа талпындыражакъ... Ону йырлары охувчуланы гъасси болгъан юреклерине эм болуп табылажакъ.

Уллу шаирни эсделигине багъышланып язылгъан макъаламны ахырында шу гиччирек шиърумну да бермей болмадым.

**Жан кърдашым жан берип,
Ерлеге сыймай къайгъым.
Бир аягъым бу янда,
О янда бир аягъым.**

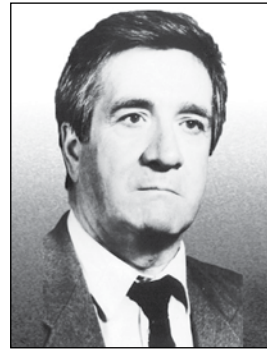
**Уьлгюлю инсанлыкны
Уьюр этип дюньягъа,
Атам чакъы болсанг да
«Атам» – дей эдинг магъа.**

**«Казим-атам» – дей эдинг,
Уллу этип атымны.
Сююнуп макътай эдинг
Хас сырларын хатымны.**

**Яш йимик чаба гелдинг,
Оьртен болуп къабындынг.
«Гетип кълма!» – дей эдинг,
Оъюнг гетип табылдың...**

31.05.2004 йыл. Къаягент.

Камал АБУКОВ

ИТ СИРИВ

Ичдеги уйде кьаныгъывлу кюйде языв этип турагъан Запир эшик кьагъылгъанны сонг-сонг эшитди, амма кьызышып барагъан жумлаланы бёлме жанаварлыкъ этип, еринден хозгъалмай кьалгъан эди. Уйге от тюшсе де, посагъаны сув алса да, герти бусурман намазын бёлмес дейлер. Бу да шу мюгълетде лап шавху гелген супу йимик дюньядан айрылгъан эди. Амма эшик оьпкелеп, гьатта талап этеген меселде тююле тербеди.

Запир бек суйсюнмей еринден турду, там сагъатгъа гёз кьаратды: акъраплар бирин-бири кьува туруп, он экиге етишип бара эди. Гьасили, гече орта бола-болмай тура. «Яр-рабин, бу да ким экен? Яхшылыкъгъа гелеми, яманлыкъгъа гелеми? Гечелер чи нечик де, гюндюзлер де инанып эшик ачагъан вакътилер тюгюл...» деп, сыныгъып, уй есси эшигини йылмывундан гелгинчини чырайын таныма суйдю, амма подъезд кьарангъы эди. Кьоямы бу гьясызлар лампочканы! Амма шо арада:

– Ач, мен Деветмен, Девет! – деген инче тавуш чалынды. Сысыллайгъан кьазныкине ошайгъан кьурдашыны сесин эшитип, юреги бираз солкъ болгъан Запир эшикге харманды. Гечги кьонакъ башлап уьстдеги уллу кирит харыллагъанны, сонг тюпдеги гиччи, увакъ кертлиси, дёрт бурулгъанны англады.

– Яхари, уьшюп битдим, – деди Девет. «Уьшюмессен уьюнде турсанг...» – деп Запир оз-озюне пушургъанды ва эшикни эки де энегесин оюп салынгъан темир тогъасны йылышдырма кьарышды...

Алаша бойлу, башына бижакъ бёркню басып гийген Деветни гёзю-кьашы гёрюнмей эди.

– Вагъ, кьар сама да явмаймы? – деп Запир тамаша болду.

– Явма чы билмеймен, кюртлер кьалкылагъа етишип тура. Уьч гече уьч гюн токътамагъан!

– Бас кёрюкню! – деди Запир гёнгю кюлейген болуп.

– Кюйсюз сама да тюгюлмюсен, – деп Девет устазыны бетине тигилген, – гёз тюплеринг гёгерген, сыпатынг таркьалгъан.

Бижакъ бёркюндеги кьарны силкеген кьонакъдан артгъа тайып, – Кюйсюз болма да, оьлме де чола бармы? Башымны гётермей языв этегеним муна дёртюнчю гюн... Экмекге сама да чыкьмагъанман, – деди уй есси.

Запир кьонагыны бёркюнден, кысыгъа пальтосундан силкинген кьар, шайлы акъча харжланып, акъ чабылгъан тамда ирий барагъанны гёрюп, гёнгю бузулду. Чычкьанныки йимик гиччи буса да, итти гёзлери булангъы Девет уй эссини сыпаты буз йимик болгъанны эс этди.

– Айып этме гечени ярып гелгениме, мен де тураман бир затгъа кьарышып. Арты гелмей, хужуну. Эртен йиберме сюе эдим. Битдиреген кююн табып болмайман. Геч болуп кьалажакъман дагъы. Ол да хантав турмайдыр чы...

Девет исси уйде йибип китири чыгъа турагъан бёркюн окъалай туруп:

– Гьасили, достум Запир... ювугъум, сени кёмегинг тарыкъ. Бир амал эт, – деди.

Запир оьзюню гючюн де, абурун да мекенли билеген устаз йимик, я олай, я булай деп сёйлеп турмай, ичдеги оьзю языв этеген уйге юрюп йиберди. Девет де ону арты булан эркечге иерилген гидив йимик, неге буса да, иеле туруп хосуллады.

Къапкъачлы лампа столну дёгерек гюрен этип шавлалай, уьстлю-тюплю кагъызлар, оювлу чыны савутда учлары итти чыкыгъан бояв карандашлар гюл байлам йимик, шакъытил, перосу булангъы сари кьалыкъ кьалам, бети язывлардан толгъан календарь, онг кьолда телефон...

Девет оьзюню айрыча столу ёгъу ва языв алатларын да яшлары алып кьоягъаны эсине тюшюп кюстюндю. Сонг да ол Запирни уьюнню терезе шаршавлары сырылып тартылгъангъа маъна берди. Оьзюн буса чанг басгъан шишалар яшыра, гечелер чи, уй ярыкъ болгъанда, сюлдюрю мунаман деп гёрюнюп турадыр...

Запирни турушуна Девет оьтесиз сукъланды. «Ишлей деп айтарман бугъар. Савлай дюньядан магърюм болуп. Кьоччакъ!» деп ойлашды ол ва гьатта Запирни кьучакълардай болду.

– Чай салайымы? – деди уй эсси. – Языв этегенде мени ашда аварам болмай. Айра да шорпалы ашда. Авурлукъ эте. Кьаркьарам санталыкыгъа тарта, юрек де йымышап кьала. Бизин иште буса йымышама ярамай.

Ахшам кьалын гьинкал ашагъан Девет уялып гетди ва самурсакъ тузлукъну ийиси билингедей эди деп, устаздан артгъа тайышды.

– Гьы, айгып йибер! – деди Запир. – Ишлер кыстав. Тангала – итнигюн, жуманы башы, – ол Деветге шанжалны гёрсетди, оьзю буса шалбары ва тирсеклери ишыла туруп йыртыллайгъан креслода ерлешди. Девет кьолтукъ кисесинден алдын ерли навруз йырлар чырмалып болагъан кагъыз йимик дютюк дёгерек чыгъарды, шанжалны кьажыллатып бир артгъа, бир де алгъа гьитинди, сонг елкесин хашыды.

– Не кёп создунг хари! – деди Запир чалмюк бармакълары булан кьонакьны бетине тюртме аз кьалып. Девет башлады:

– «Эртенги гюнге иржайып, жан-жанывар чарнап, яйнап-балкып турагъан «Чапаевну эсделиги» деген совхозну бавлары женнетге ошاپ кьала десек де ялгъан болмасбыз...»

Запир чалмюк бармакълы кьолун оьрге чюйдю.

– Токъта! Бу юртунгуну макътап кысыргъа язагъан гьашыкъ кагъызмы? Яда буса арзамы?

– Яшмысан?! – деди Девет ичинден хатири кьалып.

– Арза буса, гюнню иржайывлары, женнетлер негер тарыкъдыр? Сойма элтеген кьочгъарны тутагъан йимик кьагъып мююзлеринден тут. Гьар сёзюнг

де болсун кёрюкде кыызгъан кыалакъ йимик. Арзаны болгъан чакъы тирев язма тарыкъ. Къоймажагъын билсин учун. Сен буса – «яйнап-балкъып»... Сайки, ода, макътав сарын язасан!

Девет кисесинден шайлы тавшалгъан, тюсю де билинмейген явлукъ чыгъарып бурнун сибирди.

– Сувукъ тийип де къалдымы, эливаш!

– Вуллагъ тиймежек эди, чыныгъа бусанг. Муна мен язда денгизге юрюймен, кышда сувукъ сув булан уйде жувунаман. Бизин касбуну башына алгъан адамны савлугъу эмен терек йимик бек, юреги де къатты болма герек. Бурнунгун да тартып айлансанг, сен биревню де ишден тайдырып болмассан!

Запир еринден туруп, юрюп йиберди. Юрюшю де ол алгъасайгъангъа ва гъатта гъассиленип барагъангъа шагъатлыкъ эте эди. Ону эслесе де, Девет устазы йымышар деп хыял этип:

– Совхозну директорун чу тайдырмаса да къайырмай эдим. Ол яман улан да тююл. Тек бережекмен деген ерни, дача гысапда, берип битмей созуп тура. Оьзгелер кюрчю салып да битген. Уллубузгъа мен де сюедим ата юртумда къонуш этип къойма,– деди.

– Тайдырма сиймеймен дейсен дагъы?

– Иниме де яман гёзден къарамай ол, вуллагъ къуллукълар да этген.

Запир татавулдан атылып чыкыгъандай, Деветни алдына гелип оралды.

– Билемисен сен оьзюнг ким экенингни?!

Девет Запирни бетине телмирди.

– Сен – бурунпокъсан! Сен бизин касбуну аздырагъан, амалсыз-абурсуз этеген папайчысан! Сени йимиклеге шакъы зая. Сени йимиклер де язагъангъа тююлмю гьукуматда кагъыз къыт экени...

Запир бирден креслону сийреп алып, Деветни тувра алдында олтурду.

– Уьстюнден арза яза болгъан сонг, ол этген къуллукълар не аварадыр? Этген буса, битген-гетген! Энни оьмюрю бою огъар алгъыш тилеп туражакъмысан?!

– Не билейим хари...

– Значит, оьзгелеге берген топракъ пайланы шо сени директорунг ломмайдан акъча алып берген. Тюшонемисен? – Запир чалмюк бармагъын сорав ишара этип, Деветни гёзалдында ойнатды. – Гъавайын этилмеген. Гъавайын къуллукъ этилмей. Гьукуматны закону таза, амма ону яшавгъа чыгъарагъанлар буса – лётюлер! Сени арзангны оьзеги – шу болма герек. Билдинг?!

– Билдим..., – деди Девет ва тюсю билинмейген шо явлугъу булан елкесин, сонг буса бетин сибирди.

– Билдинг буса, къайт уьюнге де, янгыдан язып башла!

Девет шанжалдан турду ва Запирни бетине ялынчлы къарап:

– Кёп савбол. Кёп баракалла. Сени..., сизин магъа Аллагъ къаршы этген. Сонг да мени йимик дагъы да нече-нече бар, тюзлюк учун талпынагъан, амма кююн табып бажармайгъан. Беригиз гъакъыл, этигиз кёмек... Бизден къайтмаса, Аллагъдан къайтар, – деп баш экди.

Девет Запирни эки де къолун алып, савбол этме сийген эди, амма устаз эсней туруп:

– Магъа бир зат да тарыкъ тююл. Мени борчум – тюзлюк учун ябушмакъ. Айрокъда гъали – перестройканы девюрюнде! Мен гюймесем ким гюер?

Шону да айтып, Запир кыры эшикке багып юрюдү, амма темир тогъасгъа кыолу тийгендокъ, бир затгъа эс тапды.

– Кимге гёчюртесен арзаларынгны?

– Бирев бар хоншуда. Бир банка чагыргъа гёчюрюп бере, печатдан чыкыгъандай этип...

Запир пешемискин иржайып, Деветни инбашына чалмюк бармакылы кыолун салды.

– Да, сен чи чий кокан экенсен. Чептер берегенлер чыгып кыалса, ол чу шу бижакъ бёркюнген бечиген табанларынга ерли сатажакъ... Тиштайпанг ёкъму инанма-таянма ярайгъан?

– Бар хари. Мен саялы отгъа тюшюп де гетежек.

– Кавсаратны айтасан. Таныйбыз ону да. Даим сыйпап турмасанг, алышынып кыалмакъ бар.

– Сыйпайман хари.

Запирни бетин булут басды.

– Сени кыартыллайгъан кыолунг булан сыйпагъандан узакыгъа марипат чыкымас. Тиштайпаны пул булан, савгъат булан сыйпама тарыкы, чювюндюр болмасанг, чювюндюр!

Деветни хатири кыалмады. Запир берген гыакылыгъа да кавланып, «оюзю саялы отгъа тюшежек» шо кыатынгъа да базып, ол кыутуруп турагъан кыыш гечеге тёш берди ва сыргыалай-тайгыалай туруп, уллу орамгъа чыкыды...

II

Амма Девет уюне бармады – «оюзю саялы отгъа тюшюп де гетежек» Кавсаратлагъа онгарылды. Кавсарат эшикке урунгъан Девет экенни шоссагъат англады: ол оызгелер йимик барлыгыын билдирип кыакымай – оызге ожакыларда сыйсыз болгъанда, уйренчикли ерине кыайтып гелген мишик йимик эшикни тырнай, терезелеге ишынып тербей.

Кавсарат замансыз уянса да, Деветге пушургъанмады, геч кыонакыны то-нуна узатылды, олтур деп икрам этди.

– Ёкы, ёкы, сувукыман, – деп Девет кыолларын бир-бирине сыйпай туруп, терезе тюпдеги батарейге таянып токътады. Чачына акы гирип гелеген, атив болмаса да сюйкюмлю Кавсарат энни ятарлыкы генг капоту булан уйню ортасында иржайып эретургъанда, Деветге бир тамаша ювукы-йылы тийип гетди ва ол сююнчно толкыунунда сырын чечип кыойма болушлукы этди.

– Билемисен, – деп ол кыысгъа тонуну алдын ачды. – Мен сююнемен – яшав бизин табушдургъангъа шатман. Неге тюгюл де, сен атив кыатын чы нечик де дюрсен, энни магъа иш ёлдаш да болажакысан...

– Нечик? Мен чи учётчикмен, амалсызны бири амалсызман. Сен буса... охувунг-билиминг...

Кавсарат, гертилей де, эри де гечинип, эки авлетини бири-кыызы-эрге чыгып, уланы да аскерге гетип, янгыз кыалгъан кыатын эди. Деветни ол эсин-башын тас этердей сююп тюгюл – янгыз болгъунча донгуз болгъан да кыолай дегенлей, янгызлыкыдан инжип, нечик алай да аралыкыны узымей эди...

– Сен мени таныймансан, Кавсарат, – деп давам этди Девет. – Сен билмейген мени бирдагы бири касбум да бар. Тек мен шо касбуда студент даражадаман,

ну балики, кандидат наукмандыр. Гъали буса мен академикни уьюнден чыгъып гелемен.

– Академикни? Академиклер де бармы дагъы Магъачкъалада?

– Бар, олай да академик чи, ол Москвадагъылары сувгъа элтип, сув ичирмей къайтаражакъ...

Кавсарат караватны хырында олтуруп къалды.

– Мен айтагъан академикни, билемисен, нечакъы сынаву бар? Ону гьюнери Сталинград давларда билинген.

– Геройму?

– Геройлар ону янында бир зат да тьююл. Сонг да, нече герой оьлер эди мени ювугъум шо Сталинградны окопларында оьзлени гъайын этмеген буса... Гъасили, бизинкилер Сталинградны тьюбюндеги немис армиялары кьуршавгъа алып тозма гъазирлене. Танк геле, топ геле, патрон геле, амма, не этесен, аш гелмей. Гелме чи геле, кьурсакъ тоярдай гелмей дагъы. Бу да уруп арза яза Генеральный штабгъа, Маскевге: ишлер шулай да, шулай, шулай да шулай деп. Артына да къоша: неужели дей, совет халкъ, совет гьукумат оьзюню игит уланлары ачдан оьлтюрме сюе, булай да аз адам кьырылмады... Арзаны тьюбюне оьзлени ротасындагъы гьоржюлю уланны кьолун сала. Бир жумадан аш сурсат, опуракъ гелип йибере. Ол гьоржюлю уланны буса чакъырып алып гетелер штабгъа. Дагъы къайтмагъан дагъы...

– Ону савгъатлап командир этгендир? – деди Кавсарат.

– Къайдан эте, эки абат ари тайгъандокъ гьоллелеген.

– Гъай амалсыз... Неге хари?

– Неге болсун, шо арз ёлдаш Сталинге етишген! Мени устазым муна шо заман билген язывну гьююн. Шондан берли ябуша тьюзлюк учун. Оьгесиз къайратлы адам. Билемисен...

Девет тонуну тьюймелерине харманды.

– Исинип битмеймен, – деди ол, Кавсаратгъа ялынчлы кьарап. О кьаравгъа уй есси уйренип битген – ичги сюе.

Кавсарат столгъа шоссаят тузлангъан помидор-хыяр, лимон къабукълар булан ярашдырылгъан спирт шиша салды. Девет арт-артындан эки аякъ ичди.

– Сен таныйсан ону, – деди Девет хыярны чайнап туруп. – Запир, чалмюк Запир ёкъму?

Кавсаратны эрни-бурну чирик йымырткъаны ийиси урунуп гетгендей чьюрюлдю.

– Воллагъ яхшы адамгъа табушгъансан. Ол чу бир абзарда яшайгъан инисини гъакъында язып тургъан, атасындан къалгъан уйлеге ес болмакъ учун...

– Балики, тьюз этгендир, ол тьюзлюкню есси... Более того – тьюзлюкню боеци, – деди Девет ва бу гезик спиртни стаканны белине етдирип тьёкдю, гьетерип ичди ва авзуна сав помидорну хапгъан кьюйде Кавсаратгъа тигилип турду. Сонг ону аччы сувун да чачыратып ютду.

– Огь сени, сыйпайым, – деди Кавсаратны мангалайына кьолун салды, амма кьартыллайгъан бармакъларыны бири, къатын бетин ари-бери бургъанда, ону гьёзюне тьюртюдю.

– Айып этме, аявлум, – деп Девет Кавсаратны бутун сыйпама урунду, амма иелгенде, башындан бьёркю тьюшдю. Шу ерде ол бираз эс тапды.

– Вообщо ишлер шулай, – деди Девет. – Нечакъы тюзлеме айланса да оьрдегилер, гъали де тюзсюзлюк кѐп бар. Яман адамлар гъали де араланмагъан... Ну, кишенленмеген. Аякъ тьопде тапталмагъан. Запир де, ону учениги мен де тюзлюк учун ябушма шарт этгенбиз. Ахыр тынышыбызгъа ерли...

– Сонг мени борчум?

– Сени борчунг? Мен сени помощник этип аламан оьзюме. Нет, соратник по борьбе. Айтагъаным, мен язып берген арзаланы сен гѐчюрежексен, къатын хатынг булан.

– Кавсарат Деветге тамаша-гъайран болуп тигилди.

– Англашылмаймы? – деди Девет. – Гъавайын тьогюл. Мен сени къыйынынгни зая къоймажакъман... Гъавайын ялчы магъа тарыкъ тьогюл, – Девет стакангъа спирт тѐкдю. – Мен къызгъанч улан тьогюлмен. Тийишлисин алажакъсан...

Кавсарат бирден эретурду, Деветни бетине къапасны салышдырып къойду.

– Сен ал тийишлингни!

Деветни къолундагъы стакан учуп гетди.

– Лагъ бол чыгъып! – деп ол Деветни тонуну этегинден тутуп, эшикке сюйреди. – Шулай къапас сени чалмюк Запиринг де алгъан эди бир заман. – Ол Деветни эшикден теберип чыгъарды. – Арив касбу тапгъансыз, эркеклер!

Девет посагъадан сыргъалап йыгъылды. Кавсарат эшикни уруп ябып чьойледи ва:

– Ит итни таныр, – деп сѐгюшдю.

III

Запир чайны нечик-мечигин де ичмей – дарман отлар булан ярашдырып иче. Девет уйден чыкъгъанда, ол оьзюню гъайын этип башлады: къыш гече узакъ, битмеген иш де бар. Шо саялы да къаркъараны къувната турмаса бажарылмай...

Муна гъали де, тобукъларына юн явлукъ да тартып, креслода янтайып ийисли чайны урлап турагъанда, артдан таба гелип бирев башына чертгендей, Запирге юрекни къутуртагъан шабагъатлы ой гелип къалды. Шо ойгъа себеп де Деветни сѐзлери болду: «Мени йимик тюзлюк учун талпынагъан дагъы да нечелер бар, амма кююн табып бажармайбыз... Гъакъыл беригиз, кѐмек этигиз! Бизден къайтмаса, Аллагъдан къайтар». Багъ, олай демек, башыбызны тут, ёлбашчылыкъ эт демек бола чы, – деп Запир шоссагъат эс тапды. Ёлбашчы болгъан сонг, Аллагъны саламына къарап турма тьошмежек – гъагъы, алапасы, орусча айтса, само собою разумеется... Да, кооператив ачма тарыкъ! Банилер, гъатта гъажатханалар кооператив болгъан сонг, тюзлюк учун ябушагъанлар бирикме неге ярамай?! Бек ярай! Запир бу заман болгъунча эс тапмай тургъанына тамаша болду, тамаша чы нечик де болду – талчыкъды, тобукъларындагъы юн явлукъну силкип ташлап, эретурду ва онг къолуну чалмюк бармакъларына къарап, кюстюндю. Бармакълар къуруп чу битмеген, битмесе де, баш бармакъ ян бармакъгъа янтайып къалгъан. Олар язылмай, шо саялы да Запир ишге урунагъанда, къаламны сол къолу булан уюшгъан бармакъларына къысдыра... Иш кѐп, бармакълар къансавуп, уюп, гѐгерип къала... Ол чалмюк бармакъларын авзуна элтип уьфюрдю, сыйпады: исси кѐмек эте. Уьфюрюв, окъалав уьйренчикли болуп къалгъан: бир-бирде Запир оьзю булан лакъыр этегенлени

бармакларына да ушанып йибере. Бир нече йыл алдын кьолунда югю булан базардан гелегенде Кавсарат, таныйгъан адам экенге гёре, Запирни машинине минген. Ол да, машинни чет ерге буруп, кьатынны кьолун окьалап йиберген. Бу гезик чи билмей тюгюл – сайки, кьысырны йымышатма сююп. Ол да ях-хшы кюйде салышдырып, машининден чыгып гетген.

Деветге устаз Кавсаратны сыйпай тур деп маслагъат этгени де негъакъ тюгюл эди: сайки, сынап кьарай, хорлама, хабар яйма ёл излей.

Онг кьолну чалмюкюгю Запирге гьали айрокъда багъыйсыз геле. Неге тюгюл де, ёлбашчыгъыз ким деп сораса, «чалмюк Запир!» деп айтажакълар. Ёкъ, муну башына тюше турагъан янгы намусланы ярты-юрту ишлейген кьол булан кютме кыйын! Бармаклагъа бир амал этмесе ярамай. Тангала барыр докьтурлеге. Сав этип бажармаса, берсинлер пенсия. Неге тюгюл де, бармакълар уюшгъанлыкъ – авур загъматны зарпы, профессиональная травма! Гертилей де, бу кьол аз арза язгъанмы?!

Чай булан кьызгъан кьаркьарасы сувугъунча, Запир тешекге гирди. Ювургъанны аякъларына, кьабургъаларына ва гьатта тамакъ тубюне ерли кьысдырып, гебинленген сюекге ошاپ созулду.

Кьырда ел улуй, абзарларда итлер гьаплай. «Булары да не кьайгъысы, не талчыгъы бар экен?!» деп Запир чыгъынлана башлады. – Ессилери тёкген шорпаны да ичип, уясында пысып турмай. Душманы ёкъ, арзгъа юрюме, судлагъа-ювуртлагъа чыкмагъа себеби ёкъ... «Итлени арасында энни Запирни хоншусуну итини авазы айрокъда кьарсалата башлады. Шо ит ол чырдан таба узатылып, хоншусуну абзарына кьарап турагъанда, хапарсыздан артдан гелип, балагъына илинген эди... Хоншусу буса акъ керпичден уйлер тургъуздуруп тура эди, уьстевюне – абзарда гараж да ва гьатта бассейн этдирип тура деген хабар бар эди. Запир ону гьакъкьатын билмей туруп, билген сонг да язмай туруп боламы дагъы? Амма ит четим этди. Огъар да Запир ичине ине де салып, абзаргъа майлы экмек ташлагъан эди, амма оьлмеди. Эт булан, балыкъ булан турагъан ит экмекни пешемегендир дагъы...

Амма басгъын этип гелеген ойлар бираздан окьюреген елни де, кьаныгъып гьаплайгъан итлени де унуттурду. Кооперативге ат такмагъа тарыкъ чы! Нечик? Балики, «Тюзлюк учун ябушув»? Ёкъ, халкъ энни ябушувдан ялкьгъан – парахат-рагъат яшама сюе... «Гертилик» десе? О да кьыйышмай. Нете, сиз урунгъунча, дюньяда да, элде де, республикада да гертилик болмагъанмы деп гьакимлер кьырсаймакъ бар... Балики, «Перестройканы, янгыртып кьурувну кьурбанлары» деп тагъайыкъ. Амма кьурбан болмакъ деген сёзню Запир оьзю де ушатмады. Биз неге кьурбан болабыз,– деди ол оьз-оьзюне, биз гьар даим уьст болмагъа, илинген адамыбызны янчмагъа тарыкъбыз...

Иижинип, ойлары чалдырышып, ахырда ат такмакъны масаласын ол сонгъа салып турса да ярай деп кьол силледи. Ондан алдын ишлер бар: кооперативге кимлени кьуршама тарыкъ? Запир тешекден турду, ювургъангъа чырмалгъан кюйде, креслода олтурду, алдына таза кагъыз салды ва кьаламны чалмюк бармаклагъа кьысдырды. Так, кимден башлайыкъ? Бисмиллагъи рагъман, Девет. Бу – кьорлукъ йымырткъа! Сонг? Асев! Ол – горжилуправление булан давда. Паша. Бу да дачалар булангъы кьазаватда. Бизин кадр. Так... Магъачкъаладан тышда да бар чы эришивден-тартышывдан талмайгъан уланлар! Масала, шу ердеги Агъачавулну алып кьояйыкъ. Шамай. Сельсовет булан ябушагъаны нече

йыл бола! Шолай да Хасавюртдагы Солтанмут, бабаюртлу Макьсутгерей... Да, Къаягент унутулма бир къыл къалды. Гьамит чи районну гьакимлери булан тар-тышагыны йигирма йылдан да кеп бола. Гьакимлер алышына, амма Гьамитни рази этеген табылмай тура... Сонг да, Карабудахкент, Темир-Хан-Шура... Мунда да бар бир нече адам, амма олардан экиси, гьакимлер арив сейлесе, йымышап къала... Буса да гезалгъа тутуп турма ярай. Сайки, условно. Запир шо экевню атын язды, язса да, къаршысына сорав ишара салды...

Сонг ол, эретургъанда белине тюшюп къалгъан ювургъанны да суйреп, тамгъа илинген Дагъыстанны картасына гелди. Запир карта булан иш гёрюп уйренген. Картаны алдында ол озюн, озюнню ойларын айра да зор, айра да маъналы гьис эте. Энни Запир кооперативге къуршалажакъ юртланы солгъулагъа алып къойма токъташды ва къызыл карандаш булан гьыза башлады. Бирден муну гезю Избербаш шагъаргъа тийди... ва бели чанчып, къарышып къалды. Гьалиден он йыл алдын озюнню юртлусун, озю булан бир школада охугъан уланны уьстюнден арзалар яза туруп, Запир тутдургъан эди. Атсыз арзаланы явдуруп... Амма ичинде йыл да турмай, ол чыгып гелди. Шону эшитгенде, Запир бели къурушуп, тешекге тюшген эди. Бир затгъа талчыкъса, оьрчюксе, шо аврув гьали де янгырып гете...

Энни Запир белин язып болмай, картагъа тигилген кюйде шайлы турду, сонг буса арты булан ювургъанны да суйреп, бюкреген кюйде ари-бери юрюп башлады. Башгъа адам, озокъда, исси тешекге гирип ятар эди, амма Запир ятсам туруп болмасман деп къоркъду. Ятма да, аврума да, оьлме де чола бармы?!

Запир газны якъды, булай гезиклерде гьар заманда этеген дей, туз къыздырды ва гиччи дорбаны тешекге де ташлап, ону уьстюне авду. Гьали аслу зат – тербенмей турмакъ. Тек санлары тербенмей тургъан учун да, ой-пикру алгъа юрюмей турамы дагъы? Алай да юрюдю чю! Инг башлап, озокъда, деп токъташды Запир, къурум жыйын чакъырма тарыкъ. Жыйын чы жыйын. Шо жыйында ортакъчылар иштагъланардай найнай пикрулар да арагъа чыкъма тарыкъ чы! Не учун, не хадиргюнлер учун биригер сыкълашар, сырдашлар? Озокъда, аслусу – харж яны, къазанчы. Къазанч буса язылгъан арзланы натижасындан гьасил болма тюше. Арз язып беригиз деп, неде пеленчени-тюгенчени арз булан уьюн йыгыгъыз, ишден тайдырыгъыз деп гелген адам башлап манчы, демек, аванс бере. Муратгъа етишген сонг буса – толу гьагъын. Гьасили, кооперативни ортакъчыларыны къазанчы бажарывлугъуна гёре болажакъ. Ишни бу яны, деп токъташдырды Запир, адвокатланы конторуна ошашлы. Ва амма касбуну камиллешдире турма тарыкъ чы. Шо саялы да курслар ачма тюшер. Дарс береген – бу озю, Запир, болур. О да гьакъсыз юрюлмес. Сонг? Сонг... машинкалар алма тюшер, кагъыз, конвертлер... Арз язмакъ, арзны артын къувмакъ тынч иш тюгюлюню Запир биле. Шо саялы да кооперативни членлерини ашавун-яшавун да къолайлашдырма тарыкъ, Мисал учун, эртен-ахшам сют-къаймакъ булан таъмин этмек, бара-бара, ишлер тюзеле туруп, санаторийге путёвкъланы, дачаланы масъаласын да гётермек...

Экинчи гюн къушлукъда Запир телефон сейлеп, Деветни чакъырды. Девет етип гелди. Ол бир тамаша пашман гёрюне эди. Сонг да ону бурну сыдырылгъан эди.

– Сизден гетип барагъан заманда, бутакъ тийди, – деди ол. Бутакълагъа урунардай яманокъ бийик боюнг да бар деп, Запир ичинден кюлеп къойду,

амма инанмагъанын билдирип турмады, Деветни бурнундан эсе иш, алда токъ-тагъан масала – артыкъ. Шо саялы да Запир:

– Сен мени таныйсан, иним, – деп башлады.– Оъз халкъым учун, тюзлюк учун талашагъаным муна йигирма беш-отуз йыллар бола. Хыйлы уъстюнлюк-леге де етишгенмен. Китап язма чакъы сынавам да бар.

– Атангны жаны учун яз хари! – деп Девет тырналгъан бурнун сыйпап алды.

– Къарарбыз огъар да сонг. Гъали китаплар язып олтурма чола ёкъ...

Ва Запир тѣкмей-чачмай дегенлейин боранлы гече оъзю этген къарарны ва шо къурумну аслу къанунлары гъакъда айтды.

– Макътав сагъа, сый сагъа! – деп Девет устазны къучакълады.

Къурум жыйынны ва онда ёлбашчы сайламакъны гъакъында сѣз чыкъгъанда, Девет оъзю экономист экенин, шолай да бир гъавур къурулушда прораб болгъанын да эсгерди. Запир шоссагъат англады: сайки масала, оъзю гысапны да билемен, халкъны къуршап ишлетип де боламан деп айтма суюе, гавур!

– Сен яшсан, иним, – деди Запир.

– Яш неге боламан мен? Оъмюрюм къыркъдан оытген чи!

– Ёлбашчы болма яшсан деймен. Биз башлайгъан янгы иш, четим иш...

Пока заместителим болуп тур. Сонг къарарбыз...

Девет терезеге багъып къалды. Кооперативни ортакъчыларыны списогуна Девет ончакъы маъна бермей тынглады.

– Бизге бир-нече тиштайпа да тарыкъ, – деди Запир. – Неге туююл де, тиштайпалар чанчып яза. Сонг да олар бек илинип бола, оланы сѣзю де тутула.

– Разимен.

– Кавсаратны алсакъ, – деди Запир Деветни гѣзлерине тувра къарап. Девет сесгенип гетди. Сонг эс жыйып:

– Къошулар деп эсеме гелмей, – деди.

IV

Къурум жыйын Запирни уъюнде оытгерилди. Олтурма шанжаллар етишмей, эр гишилени бирлери полдагъы паласда чончайды. Запир, оъзю, озокъда, креслосунда орунлашгъан, шанжал тартып, ону онг къолунда, инбашына инбашын уруп, Девет де къопайгъан эди.

Кооперативни председателин айырагъанда, Запир, эдеп этип, жыйынны Девет юрютсюн деп, оъзю индемей тургъан эди. Юртлардан гелген тайпа бир урувда Запирни эсгерди, шо таклиф тасдыкъ этилип къалмакъ да бар эди, амма гече Деветлерде къонакъ болгъан къаягентли Гъамит:

– Шунча абурлу-асыралы коллективни чалмюк бармакъ башын тутмакъ исбатлымы дагъы, ёлдашлар? – деп суал берип къойду.

– Мунда ойлашма зат бар, – деген сес де чалынды.

– Бу, – деди Запир шо мюгълет, онг къолун олтургъанланы сыпатларына тюртме аз къалып, – профессиональная травма. Айтайыкъ, шахтёрланы, водолазланы, штангистлени хас аврувлары болагъан йимик. Бу къол, бу бармакълар аз къыйын тѣкмеген! Тюзлюк, анадаш халкъымны оърлюгю учун... Абур-сый этегенни орнуна...

– Озокъда! – къатынланы бири гынкъ этип йылап йиберди ва къатынги-шини гѣзьяшы болма аз къалгъан экиянсыллыкъны токътатып къойду. Оъзю

бегилип битгенде, Запир югенлени къагъып къолуна алды ва атланы, бошама къоймай, озю тийишли гереген ёл булан къувуп тербеди. Кооперативге Запир ойлашгъан кюйде «Янгыртывну боецлери» деп ат къоюлду.

Девет шеклик этип, инбашларын къысгъан эди, тек Запир огъар тиревлю къарап къойду.

Жыйында кооперативни членлерини уйлерине телефонлар салмакъны, къолларына документлер, демек, удостоверениялар тутдурмакъны масаласы да арагъа чыкъды.

– Сиз айтагъан затлар, – деди Запир, – алай да-булай да этилежек затлар. Рабочий порядкада. Бизге, ёлдашлар, инг башлап, муна бугюн, буссагъат взнослар жыйма тарыкъ. Неге десегиш, къурум ишлеге харж герек. Мисал учун, печать этдирегенге, банк булангъы документлени печать этдирегенге... Булай иште аз харж тарыкъ болмай...

– Нечакъы берейик, Запир амай? – деди шо йылап алгъан къатын ва къара сумкасына харманды.

– Мен этген гысаплагъа гере отузар манат таман, – деди Запир. – Пока...

– Отуз манат? Мунча адам отузар манат берип йиберсе, о чу тойну харжы бола, – деди Девет къызарып-гёбюп. – Онар манат да таман.

Амма ол айтгъан сёз айтылгъан еринде къалды ва къызыл он манатлар Запир языв этеген столгъа тебе болду. Эргишилер бирлери йылагъан къатындан борчгъа алып да, гъагъын берип къутулдулар. Девет буса кисесинден бюрюшген беш манат чыгъарып столгъа ташлады.

– Янымда дагъы зат ёкъ... А вообще, список да этип, алгъан адам расписка да берме тюше эди, – деп де къошду.

– Олай затлар, ёлдаш Девет, – деди Запир, – бирев-биревге инанмайгъан адамланы арасында, ят адамланы арасында юрюле. Магъа инанмайгъан адам, пожалуста, къайтарып алсын. Сен де сал кисенге беш манатынгны!

– Алай дегин недир?!

– Инанмай буса къ гелеми эдик!

Девет пысып къалды. Шо арада шагъар кюйде гийинген бир улан, тили къумукъчагъа къыйналып айлана туруп:

– Мени бир соравум–вопросум бар... Арзны нечик, значит, в каком духе язса яхшы? Тувра-тувран, напрямикми, яда буса, значит, масал йимик къыячалапмы? – деди.

– Арзаны журалары кёп, – деди Запир. – Тил яны, къурулуш яны нечик болма да бола. Аслусу – сиз сёгеген, таптама сюеген ёлдашны аяйгъан, къызгъангъан болуп гёрюнме къаст этигиз. Мисал учун, къумукъланы аркъа таяву эди, халкъ оьтесиз абур эте, биз барыбыз да ондан гележекде кёп зат къаравуллайбыз, амма не амал этейик, кемчиликлери, терс ишлери бар. Сонг басып-басып йиберигиз...

– Англашына! – деди шагъарлы улан.

– Энни анонимкалар тергелмей чи! – деди паласда олтургъан мыйыкълы.

– Бузма суюсе – тергей. Кёп яхшы тергей, – деди Запир. – Сигнал гысапта. Явдуруп къойма тарыкъ. Сонг да акъчагъа ата-анасын сатагъанлар бар. Гъатта адам оьлтюрегенлер бар. Тутдурубуз акъча, бийий туруп къол салажакълар табылар. Бизин внештатный активибиз болма тарыкъ...

Мыйыкълы Запирни жавабына:

– Айгъай да, – деп разилигин билдирди.

...Жыйынны япма деп Запир сёз башлагъанда, йылагъаны тюгюл, ону кырындагъы кыатын:

– Ёлдаш председатель, мен бир затны англамайман, – деп сёз башлап кьойду. – Булай абурлу-асыралы кзурумну, оьзю де «Янгыртывну боецлери» болгъан сонг, гимнсиз ярармы дагъы?

– Тарыкъмы дагъы, ёлдашлар? – деп Запир мюритлерине къарап токътады.

– Бек тарыкъ! – деди мыйыкълы.

– Негъакъ харж чыгъажакъ, – деди Девет, сюзме турагъан оьгюз йимик бет тутуп.

– Харжны чы аямас эдик, тийишли сёзлер язып болагъан адам табылса, – деди ёлбашчы.

– Мени эркъардашым язажакъ ону чу, – деп кавланды таклиф берген кыатын. – Сиз таныйсыз ону – «Гъей, кьойчу улан, мени сюй!» деген назмусу да бар!

Жыйын ябылгъынча, бир тайпалар юрек бирликден кзуванып, йырлама да къарагъан эдилер, тек сёзлер макъамгъа кыйышмай, гъасили тюртюшов болма бир кыыл кълды. Йыр йырланмаса да, жыйын харс урувлар булан ябылды...

Орамдагъы ап-акъ къар сютдей ай ярыкъда нюр явагъандай лансыллай, йымышакъ, пашман ойлар тувдура. Амма боецлени юреклери кзутуруп бара, ап-акъ къарны бетинден таптай туруп, яман – оьжетли хыяллагъа къабунуп, язывгъа урунма алгъасай туруп, бурунчакълагъа, мююш-кзувушгъа сингип, шайтанлар йимик, ёкъ болдулар...

* * *

Арадан бир жумалар оьгюп, Кавсарат исполкомну эшик алдында Запирге урунуп къаршы болду. Ол иржайып кыатынгъа баш экди, сёйлеме сюйген эди, амма Кавсарат бурлугъуп гетип кълды.

Запир исполкомгъа печатны масаласына гелген эди. Ва, Кавсарат оьзюн сансымай гетгенге гёнгю бузулса да, тангала аслу иш бажарылса ярай деген хыял умутлу экенге, татли юхлады.

Шо гече Девет де председателни сёгюп пата-пурхун чыгъарып арза язды. Къол салынмай жыйылгъан акъча тебени эсгерип, гимнде де оьзюн макътатгъан деп. Арзны тюбюне буса шо йылап алгъан кыатынны атын язды...

Шо гече, тангъа таба, Кавсарат да тюшонде бир-бирине тиш ура туруп барагъан ит сиривню гёрюп силкинди...

1992 й.

ГИЧЧИ ХАБАРЛАР

АТДАШЫНА КЪАРШЫ

Амир бир идарада, таъмин этив бѐлюкню начальниги болуп ишлей. Ол оъзю бир аягъы сакъат адам. Ону сол аягъы онг аягъындан эсе мекенли къысгъа. Тойларда бек ичгенде, бийиме де чыгъа. Бийий дегенде де ону бийивю, бийив деме бийив де тюгюл. Тойну ортасына да чыгъып, къысгъа аягъын орталыкъгъа тиреп, узун аягъын буса циркульну йимик айландырып, шо бир ерде дѐгерек айланып тура.

Амирни танышы, оъзюню Амир деген атдашы, буланы идарасына экспедитор болуп ишге тюшген. Экспедитор Амирни буса бир гѐзю тюгюл эки де гѐзю къылый.

Акъсакъ Амир идарада ишлейгенли кѐп йыллар бола. Къылый Амир ишге тюшгенли буса, уьч ай тюгюл болмай.

Арт вакътилерде ят адамлар, идараны къапусуну алдына да гелип:

– Бизге Амир тарыкъ эди, чакъырсагъыз ярамаймы, – деп тилесе, къапуну алдындагъы къаравулчу, Ума деген къатын олагъа:

– Мунда Амирлер эки де бар, бири акъсакъ, бириси де къылый, оланы сизге къайсы тарыкъ? – дей.

Янгъыз Ума тюгюл, идарада ишлейген башгъалар да, Амирлени гъакъында сѐз чыкъгъанда:

– Къайсы Амирдир, акъсагъымы яда къылыйымы? – деп оланы айырагъан болдулар. Бу хабар начальник Амирге етишгени уьч гюн бола.

Шо уьч гюнню ичинде, ону ачуву чыкъмакълыкъдан, къылтамурлары да гѐтерилген. Артда да, дагъы чыдап болмай, къылый Амирни оъзюню янына чакъырып:

– Я Амир! Сен шу идарада ишлемесенг, сагъа дагъы башгъа ерде иш ъкъму? Сен оъзонг башгъа идаралардан иш табып болмай бусанг, мен табып берейим, – деди.

Экинчи Амир биринчи Амирге бек гъайран болуп къарап:

– Мен сени таклифингни маънасын англамай тураман, мен къайда ишлесем де, ондан сагъа не башгъалыкъ бар? – дей.

Биринчи Амир буса бирден-бир чекеленип гетип:

– Бугъар къара да гъей, не башгъалыкъ бар деп, дагъы да магъа сорай. Башгъалыкъ болмаймы да, сен гелип мунда ишге тюшгенче, магъа просто Амир деп айтыла эди. Гъали сен мунда ишге тюшгенли, халкъ бизин къайсы Амирдир деп айырып, магъа да акъсакъ Амир деп айтылагъан болгъан. Экинчи Амир бираз адап токътагъан сонг:

– Вагъ, халкъ магъа да айта, къылый Амир деп, ону айтгъан булан не бола, мен чи олай да къылыйман. Эгер де мен къылый да болмай, халкъ магъа, къылый деп айта болгъан буса, мени хатирим де къалар эди, гъали буса бир аз да хатирим къалмай, – деди.

Биринчи Амир буса гъеч енгилмеге суймейли огъар:

– Сагъа кылыый Амир деп айта буса, суюсе сав дюнья айтып турсун, тек магъа, акъсакъ Амир деп гъеч бирев де айтмасын. Мен акъсакъ бусам да, магъа акъсакъ деп айтмасынлар, мен шолай айтгъанны суюмеймен. Мени акъсакълыгъымны мен озьюм билегеним де, магъа хырдамыма ерли де таманлыкъ эте. Сени кылыыйлыгъынг болмай къалгъан буса да, биз экибиз де шо бир ат булан, шунда бир идарада кыйышмай эдик. Мен сагъа атынгны алышдыр десем, о да кыйышмай. Тек ишлейген ерингни алышдыр десем, шо гъакъыкътгъа дурус гелип, umpагъатлы да бола деп эсиме геле, – деди. Экинчи Амир де кыйпанмайлы огъар:

– Яхшы, мен чи гёзюме гёзелдирик тагъып кыйсам да, кылыыйлыгъым яшынып, гёрюнмей къала. Сен буса аягъынга хончлу масилени гийсенг де, сени акъсакълыгъынг яшынмай, – деди.

Биринчи Амир столгъа кьолун да къагъып:

– Сени олай хабарларынг мени юрегимни солкъ этмей. Мен сагъа гелеген жума башгъа идарадан, бек тизив иш табып берермен. Шо иш, шу сен ишлеп турагъан ишден кёп де яхшы экенге, мен сагъа къатты сёз берем. Гъасиликалам, сен гелеген жумагъа онгарыл чы, – деп, огъар къатты буварыв да берип, ишни заманы да битгенге, уйге гетмеге онгарылды.

ИЧКИНИКИ ИЧКИДИР

Завур яш заманындан берли де ичкиге бек амыракъ эди.

Ол, нечакъы да яхшы ерлерде ишлесе де, ичкиден арчылма чы бир де къарамады. Онда, ичкини кьоюп да кьояйымы экен деген ойлар, бир де болгъан десе де, о ёравгъа да халкъ инанып да битмес. Ол, пенсиягъа чыкыгъаны да хыйлы бола, йыллары да етмишге тармашгъан. Биревлер огъар йыллары со-раса да, ол олагъа мекенли ва тюзевлю жавап кыйтармайлы:

– Йыллар, йыллар деп сиз йыллагъа аркъа таяп кьоясыз, магъа чы шо йылланы ончакъы агъамияты да ёкъ. Мени эсиме гелеген кюйде, адамгъа лап да аслусу савлукъ, шо болмаса, гъеч бир затны да эбинден гелип болмай, – деп ол кьолун да силлеп кьоя.

Ол, о сёзлени де гъабас айтмай эди. Гертиденде, буссагъат да ону бек къатты савлугъу бар. Шо ичеген ички булан, ону орнуна башгъа бир савлугъу ёкъ адам болгъан буса, тезден гьонкъасындан айланып йыгъылар эди. Завур буссагъатда да, жагъиллерден артыкъ ичсе туююл, кем ичмей. Яш йылларындан тутуп шагъарда яшап, пенсиягъа чыкыгъанда юртгъа гёчюп гелген. Ону, озью йимик туташ ичегенлеге, абуру да артыкъ, олар булан къатнаву да кёп бола. Озьюню йимик туташ ичегенлер, башгъа авуларда аз-маз къаршылашса да, олайлар озлени авулунда ёкъ да ёкъгъа, ол бек талчыгъа. Завур, озлеге ювукъда яшайгъан, озью де сийрек ичеген, Загъит деген юваш гишини, озьюне уьюр этме, кёп тезден берли кюй чала.

Загъитни къатыны Къурайыш авруп, бир айгъа ювукъ азарханада ятды. Завур да озьюне ёкъ ерден тувгъан имканлыкъдан сююнноп, демек, уьюнде Къурайыш ёкъдан пайдаланып, ону булан гъар гюн дегенлейин ичип турду. Къурайыш азарханадан чыкыгъанда, озью ёкъда олар юютюп тургъан ишлер, огъар да етишмей къалмады.

Къурайыш, Завур озлеге багъып гелегенин, кёп арекден эслеп, ол тез-тез абзаргъа гирип, гиччи къапуну ич ягъындан кирит уруп кыйду. Къурайыш абзардан чыгъып, озью кыйда бара буса да, къапуну гиччи эшигине

кирит урмайлы гетмей. Гъасиликалам, шо кюйде Завур да, Загъит де бир-бири-не ёлугъуп болмайгъанлы, арадан бир ай да оьтдю. Бир гюн ала-саладан, бек узьюрю къуллукъ чыгъып, ону тез-тез кютмесе болмай деген ойлар булан, Къурайыш, къатгы алгъасап абзардан чыгъып гете. Ол алгъасавлукъда, къапугъа кирит урмагъа да унутуп къала. Загъит, къапуну гиччи эшиги бегилмегенни эслеп, орамгъа чыгъып, тамлакъдагъы скамейкада олтурду. Ону кёп арекден къарап эслеген Завур, бир башлап Загъитни уьстюне багъып бармайлы, тез-тез авул-хоншудан беш-алты адамны чакъырып, олар булан бирче Загъитни уьстюне де гелип:

– Муна мен сизге айтдым чы, Загъит туснакъдан чыкъгъан деп. Мен айтагъан тюппе-тюз болуп чыкъды чы, – деп ол яхшы уллу тавуш булан къычырып сёйледи.

Завур тувра Загъитни уьстюне де гелип, салам да берип:

– Ювугъум Загъит! Барындан да сен эсен-аман къутулгъанынг бек яхшы. Аллагъ сени дагъы-дагъы шолай чырмавлагъа тарытмасын, – деп, ону къолун къысып алып, сол къолу булан, аркъасына да къакъды.

Загъит авул-хоншуларыны къолларын ала туруп:

– Туснакъ, туснакъ деп, не сандыракъ сёйлейсен, – деп, ол бираз пашман сыпат булан Завургъа багъып къарады.

Завур буса иржая туруп:

– Сени къыргъа чыкъма къоймай буса, мени де ичине гирме къоймай буса, туснакъ болмай бу не бола да, ювугъум, – деп кюлеп йиберди.

Завур айтгъангъа авул-хоншулар да кюлеп завх этдилер.

ХАРСЫГЪЫЗ!

Къурман тёшюне де къагъып:

– Мен нечик-мечик де яшамайман, дюньяны сюрюп яшайман деп айта бола эди. Гертиденде, ол сурсат кёп болагъан, майпы ерлерде ишлеп тургъан. Шо вакътилерде, воллагъ, шо ичкини де ичген нечакъы бола буса да. Тек оьзю чо:

– Мен ичегеним башгъа ичкичи болуп да тюгюл, оьзюмню ашгъа дамагъымны артдырмакъ учун ичемен, – деген сёзлени кёп айтгъан. Ичме олтургъанда чы ол булай калималаны кёп такрарлагъан:

– Адамлар ички яман зат деп нечакъы сёксе де, ону пайдалы янлары да кёп. Биринчилей, бир затлагъа бек ачувунг чыкъгъанда ички, гётерилген къылтамурларынгны шайлы басылта, къайгъыларынгны унутдуруп, олар бир де болмагъандай, сени гёнгюнгню шат эте. Къонгур кебинг де бола, эркеклигинг де шайлы гётериле.

Ондан къайры да Къурман ичкини макътайгъан макъалаланы газетлерден, журналлардан гесип алып, оланы барын да жыйып, бир альбомгъа топлагъан. Ол, уьюне гелген эр гишилеге шо альбомун ачып гёрсете бола эди. Ондан берли хыйлы оьзенлер эниш акъгъан, Къурман авур аврувдан авруп, тёшекге тюшгенли уьч йыл битди. Къурманны адамшавлу аш да ашамайгъаны муна эки гюн бола. Къаттыгюн, къырда чакъ да арив, къатыны Патимат, Къурман бек осал деп дос-къардашына билдирип, олар бары да жыйылып, аврувгъа ювукъ олтургъанлар. Къурман гёзлерин де юмуп авур тыныш ала. Къардашлары Къурманны оьтген шат яшавуну гъакъында, гъариси бир оьзлени эсинде къалгъан, эсделиклерин айта турдулар. Къаркъарасына экинчи жан гиргендей, Къурман бирден-бир сесгенип, башын бираз оьрге де гётерип, къатыны Патиматгъа:

– Къайда, Патимат, хырлы стаканны топтуруп къуй чу магъа гъаракъыны, олай да булай да мен узакъгъа бармажакъман, гетемен, гете бусакъ кепли кююнде сама гетейим, – деди.

Къардашлары Къурмангъа:

– Олай деген надир, гъейлер муну гишиге айтып да эшитдирмегиз, авруйгъан адамгъа ички деген загъру ярайгъан затмы, – деп гъариси бир-экини айттып, огъар маслагъат этме къарадылар. Къурман буса, сен айтгъангъа – сен тынгла дегенлейин, оланы сёзюне къулакъ да асмай, объюню талабын дагъы да бек гючлендирип, дертини аслу маънасын аян этме башлады:

– Мен айтагъанымны мен билемен, шо гъаракъыны да ичип мен йырлай туруп ёлгъа тюшме сюемен. О дюньягъа да шат кююмде гетмегимни арив гёремен. Тек сизин биригизден де, бир бюртюк де гёзьяш тёгюлмесин, йылав яс деген зат болмасын. Къайда, Патимат, кёп созуп турмай, мен де йырлайгъан йырымны унутгъанча стаканны гелтирип къолума тутдур чу, – деди. Эрини къатдырып айтгъан сёзюне, къаршылыкъ этме болмай, ону савлугъу бар заманда да, бир тилегин де инкар этмеген Патиматны, гъали де Къурманны буйругъун кютюп къойса тюгюл, дагъы амалы ёкъ эди. Ол хырлы стаканны толтуруп гъаракъыны ва ону артындан хапмагъа къатыкъ да алып гелди. Къурман гъаракъыны югъун да къоймай ичип, артындан аз-маз хам-хум этип йырлама башлады:

**Сатгыхырым дюньяны,
Герек чакъы да сюрдюм.
Завхлукъну заввалында,
Сабий йимик сюрюндюм.**

**Яшда, шашытып мени,
Къалмадым мен ёнкюмей.
Оьтген оьмюрге оьзюм,
Гьёкюнмеймен, гьёкюнмей.**

**Йылав чу къайдагъы зат,
Аз да гёзьяш тёкмессиз.
Чач юлкъуп, сыпат тырнап,
Эзивлени сёкмессиз.**

**Къаршылыкъ да этмейген,
Йылав – яс этегенге**

**Яшавну гёрмей, яшлай,
Дюньядан гетегенге.**

**Мендей сюрюп гетгенге
Гюнагъ болур йыласа.
Яхшы ёл! – деп оздуруп,
Арив болур йырласа.**

**Илиякълы дем иржайыв,
Юзюгюзню безесин!
Мундан шат гетген жаным,
Женнетлерде гезесин:**

**– Харсыгъыз! – деп Къурманны,
Шо болду ахыр сёзю.
Арив иржайгъан кюйде,
Юмуду эки гёзю.**

КЪЫЧЫТКЪАН

Базарда, юртлу къатын ва шагъарлы къатын янаша олтуруп къычыткъан саталар. Юртлу къатынны къычыткъаны яхшы сатылагъангъа ачуву чыкъгъан шагъарлы къатын огъар багъып, терс гёзден къарап токътагъан. Алывчулагъа къайтарма акъчасы болмай, юртлу къатын уллу акъчасын увакъ этмеге ариги сыдралагъа багъып чапды. Бу вакъти шагъарлы сатывчу къатын, оьзлеге къайтагъан акъчасын гёзлеп чыдамсызлыгъындан пушургъанып турагъан алывчу къатынлагъа:

– Бюрлюген япыракълар йимик, шонча да осал, шу кычыткъанлагъа ташлама чакъы, киселеригизден атылып чыгып барагъан, артыкъ акъчаларыгъыз бар буса ярай. Балжибин тикгенде йимик гючю де бар, гёрюнюшю де бар, олардан учуз да береген мени кычыткъанымны алып кьойсагъыз, – деп уштукъул кьайдада иржайды.

Алывчу кьатынланы алашасы:

– Герти де айта, гъали ол гелгендокъ, онукин кьайтарып берип, мунукин алып кьояйыкъ, – деди. Юртлу кьатын кьолуна увакъ акъчалар да тутуп гелгенде, алывчу кьатынланы бийиги огъар:

– Хатиринг де кьалмасын, биз гьёкюндюк, ма ал кычыткъанларынгни да, кьайтар акъчаларыбызны, – деп олар экиси де сумкаларындагъы кычыткъанларын авдарып кьапесени устьюне тьёкдюлер.

Юртлу кьатын акъчаны кьайтарып бере туруп:

– Неге хатирим кьала, кьалмай бир янгыз да, – деп эринлерин чююрюп кьойду. О эки де кьатын кырыыйындагъы шагъарлы кьатынны кычыткъанын алгъанда чы юртлу кьатынны бети де бузулуп, бирден-бир адап манг болуп кьалды. Олар гетгенде, юртлу кьатын, не буса да мунда бир пышдырыкъ баргъа шекленип, артында эретургъан хоншу юртлу кьатынгъа:

– Сен шунда бир зат сама англадынгмы? – деди.

– Англадым, яным, неге англамай, оланы гьёкюнювю кырыыйындагъы кьатынны тилини яманындан болгъанны билмейли, башгъа сокъур да, сангырав да тюгюлбюз чю, – деди ол да.

О заман гёр сен кьавгъаны. Бу вакътиде алывчулар да кёп гелип кьалмадымы да. Юртлу кьатын шагъарлы кьатынгъа:

– Уялмайсан, илыкъмайсан сатагъан кычыткъанларынгни шундан шагъар бавдан да жыйып гелип, дагъы да авзунгну сёйлетесен, – деди.

– Яхшы, агъачлыкъдан жыйып гелген сен де мунча багъа айтма чакъы, нете менден артыкъ кьуллакъ этгенмисен, чёбюн алгъанмысан, тубюн толтургъанмысан яда сугъаргъанмысан? Бир де башгъа тюгюл, гъар гюн устьюнден таймай кьуллакъ этип тургъан адам йимик чи сёйлейсен, – деп, шагъарлы кьатын кызып гетди.

– Паркдан жыйсам да, сен тьёкген чакъы кыйын тьёкгенмен, артыкъ тюгюл буса. Кёп башымны да инжитмей, ачуварымны чекеме чыгъармай бираз сабур болсанг объюнге де яхшы эди, – деп, ол огъар багъып бармагъын да силледи. Юртлу кьатын буса ондан да бек кызып:

– Кьуллакъ этген, этмеген деп не кёп башымны беззер этдинг, сен шо паркдан жыйгъан кычыткъанларынгни устьюне узьюрюсинде этегенин этип, итлер сугъаргъан, айтмаса кьоймай бусанг, айтайым. Паркда гезейген адамлардан эсе онда сирив-сирив болуп айланагъан саякъ итлени санаву кёп де кёп, – деди.

– Вёв, кьалмагъыр алай, агъачлыкъдан жыйгъаны, паркда жыйылгъанындан башгъа таза бола деймисен. Паркдагъы кычыткъанланы итлер сугъаргъан буса, агъачлыкъдагъыларын бёрюлер сугъармагъан деп ант этип боламысан? Нете, бёрюлер итлерден башгъа тазама? Сен эшитмегенмисен да «Ит адамны кьурдашы, бёрю буса душманы» деп уллулар айтагъанны, – деп, шагъарлы кьатын объю тегин гьалда енгилмежегин исбатлады. Шагъарлы кьатынны сёзлерине айланадагъы кьатынлар кычырып кюлеп йибергенде, юртлу кьатын бир онгайсыз гьалгъа тюшюп, онг кьолуна эки киллакъ мизан ташны да алып:

– Гъали мен сени етти бабангны гёзюнге гёрсетмесем, илбис болайым, – деп деп, ону уьстюне барма гизирикленип йиберди. Шо вакътиде юртлу къатынны эри гелип:

– Ёммагъынгны кьоюп, тез-тез онгарылма къара чы, гёз ярыкъда ёлгъа чыкъмасакъ, машинни ярыкълары да осал, – деди. Юртлу къатын къолундагъы мизан ташны да тайдырып, эринден кьоркъуп, авзундан пусу да чыкъмай, тымйып къалды.

Эгер де ону эри гелип къалмагъан буса, ол шагъарлы къатынгъа бир гъал салар эди, бир гъал. Гертиден де, ол огъар, етти бабасын гёзюне гёрсетмеклик де бар эди.

АЛДЫНЛЫКЪНЫ АЛ БАЙРАГЪЫН АЛМА СЮЙГЕНЛЕР

Бадият гьукумат уйлерде уьчюнчю къабатда яшай. Анасы авруп осал болгъанда, ол ону юртдан озлеге алып гелди. Бадиятны етишген уьч кызы бар. Бир гюн Бадиятны бир затлагъа ачуву да чагъып, кызыларына уруша. Олар да Бадиятны айтгъанына рази болмайлы, ону булан табан тиреп эришелер. Озьюню айтгъаны болмагъангъа юреги ярылып, ол прихожкада да олтуруп, яхшы кюйде кычырып йылап йибере. Бадиятны гючлю йылав тавушун там тийген хоншусу Рагъият эшитип кьоя.

Ол, тезлик булан, уьчюнчю подъезде яшайгъан, озьюню кьурдашы Супуйну янына барып, огъар:

– Къайда, Супуй, тез-тез гъазир бол чу! Бадиятны анасы гечинген, халкъ кёп жыйылгъанча шонда гирип, намусдан кьутулуп чыгъайыкъ, – деди.

Супуй да тез-тез алгъасап гъазирленип, экиси де Бадиятлагъа тюз болду. Булар гелгенде де Бадиятны йылав тавушу токътамагъан эди. Тек ол алда йимик прихожкада тюгюл, кухняда олтуруп йылай. Булар да теберип эшикни де ачып, уьйню ичине абат алгъандокъ, йылап уллу яс берип гирдилер. Булар бек кычырып йылагъанда, Бадият озьюню йылавун бираз аста этди. Оланы йылаву дагъы да бек гючленгенде, Бадият озьюню йылавун токътатып да кьойду. Бадият олтургъан еринден туруп, кухнядан прихожкагъа да чыгъып, олагъа:

– Сиз неге йылайсыз? – деп сорады.

Олар да йылавун токътатса да, гынкъ эте туруп:

– Биз чи сен йылайгъангъа йылай эдик, – деп экиси де бирче жавап бердилер. Бадият олагъа тамаша – тюрлю кюйде къарап:

– Мен йылай деп айтып йылама тарыкъ тюгюл. Нете, мен ярдан атылсам, мени артымдан сиз де атыламысыз, – деп, анасы ятгъан уьйге гирип гетди. Анасы эсен-аман экенни билген сонг, Бадият о уьйде узакъ къалмады. Ол къайтара оланы алдына да гелип, олагъа яман ачувлу кюйде къарап токътады. Супуй башын тебен багъып салландырып, дагъы не айтагъанны да билмей:

– Биз чи башгъа затны ойлашгъан эдик, – деди.

Бадият буса кьольявлукъ булан гёзлерин сибире туруп булагъа:

– Гишиге бакъгъан якъда, яхшы затны ойлашма сюеген адам ёкъ да ёкъ, бары да яман затны ойлашалар, шолагъа кьошулуп, сиз де.

Нете, сиз бары да халкъдан да алда, къатты алгъасап, чабып-ёртуп гелип, алдынлыкъны ал байрагъын алмагъа сюйген эдигизми? – деди.

Олар, не айтагъанны да билмей, бурлугъуп – айланып, от-ялын болуп, Бадиятлардан чыгъып гетдилер.

ЧАКЪСЫЗ ВАЯГЪ

Шарап юртдан чыкыгъанлы хыйлы йыллар бола. Ол тахшагъарда яшай. Оьзюню уью-эшиги ёкъ адамгъа яшай демек де къопдурувгъа ювукъ геледир. Шарап юртдагъылагъа мен шагъарда яшайман деп нечакъы оькюрсе де, ону онда мекенли турушу да ёкъ. Ол шагъаргъа гёчгенли нече-нече петер уьйлени де алышдыргъан. Шарап оьзю шагъарны ичинде юрьюген автобусда шофёр болуп ишлей. Тек, арт вакътилерде ол, ичкиге оьтесиз малиян болуп къалгъан. Ону ичмеген бир гюню де ёкъ деп айтсакъ да, ялгъан болмас. Гъар гюн дегенлейин иште огъар, шайлы шабашка акъчалар да тюше. Тюшгенин нетесен, ахшамлар не багъана табып да, о акъчалар ичкиге харжлана. Бир-бирде чи аз-маз затланы ишни вакътисиде де ичип къоя. Шо саялы тюгюлмю да ону бир-нече керенлер ичген кююнде гъайдайгъанда, гаичниклер тутуп такъсырлагъаны. Арт вакътилерде чи ол, о гъалгъа уьйренип де къалгъан йимик, олар оьзюн башгъа кюйде такъсырламасын учун, олагъа акъча къодулар тёлеп, къутулуп къала. Шарап, бир гюн ишден «отгуллар» да алып, яхшы ярайгъан кюйде авур кеби де булан юртгъа бара. Юрт ягъада, автобусдан тюшгенде, уллу кёпюрню къырыйында авул-хоншулары ёлугъуп, бугъар шайлы айыплар этип йибере:

– Огъ, сени уьюнг йыгъылмагъыр Шарап! Адам шу даражагъа етгенче ичеми. Уьстевюне сени жан ювугъунг Алевню атасы Абдул бек авур. Оланы дос-къардашы онда ябырылып, ону уьстюнде эретуруп тура дегенлейин, бирлери уьйде, бирлери абзарда, къысгъача айтгъанда, халкъ онда къара чавкедей. Шарап тез-тез артынъерли бурлугъуп:

– Буса мен онда барайым, – деп темтиреп йиберди.

Эретургъанланы бири:

– Сен не сёйлейсен, шу гъалында, шу кююнде чи барма онда, – деди.

– Бу онда етишгенче чи, ол оьлюп де битер, – деди бирдагъысы. Шарап, лавлай туруп, тувра Алевлеге багъып гетди. Ол Алевлени къапулары дырбайып ачылгъанны гёргенде, эретуруп бираз ойлашгъан сонг:

– Воллагъ, о баягъыланы бири тюз айтгъангъа ошай, гертиден де ол оьлюп де битген, шолай болмаса къапулар булай герилип ачылма тюшмей эди, – деген ойгъа гелди. Шарап абзаргъа гиргендокъ, чалашны тюбюнде эретургъан эргишилеге бир къарап, башын башгъа якъгъа багъып буруп къойду. Ол, кисесинден къольявлугъун чыгъарып, ону бетине япагъан кюйде, яхшы къычырып ваягъ салып йылап, яс болма имканлы уьйге багъып тюз болуп, онда гирме алгъасады. Чалашны тюбюнде эретургъан Шарапны уллу агъасы Мухтар, тезлик булан ачылгъан терезеге ювукъ гелип, шаршавну къырыйын тартып, уьйню ичине багъып къарады.

Уьйню ичиндегилени бири огъар, ол оьлюп битмеген деген нишанны этди. Мухтар, алгъасавлу гъалда гъарвеге гирип, йылав тавушун оькюртюп, ичдеги уьйге гире турагъан Шарапны пиджагыны артындан тутуп, оьзюне багъып тартды. Шарап буса артгъа багъып бурлугъуп да къарамайлы, алгъа багъып гьитине. Балики, олар мени, йылагъанынг таман деп артгъа тартадыр деп ойлап, ол алгъа багъып дагъы да бек талпынып тербеди. Мухтар Шарапны пиджагыны артын сол къолу булан тутгъан кюйде, яхшы кюйде герилип, онг къолу булан ону ягъына ярайгъан бир къапасны салышдырды. Шарап о гючлю къапасдан сонг, артгъа багъып бурлугъуп къарамайлы болмады. Мухтар ону пиджагыны этегин йибереген кюйде, дагъы да бираз оьзюне багъып тартып:

– Алай Аллагъны минг налаты болсун сагъа, мунда ичип-эсирип гелген аз йимик, олюп де битмеген сав адамгъа йылап, яс этип гелгенсен. Дагъы-дагъы мен сени шунда тюзюнгню гёрмейим, чыгъып гъали, лагъ болуп гет шундан, – деп, огъар бирдагъы къапасны да япады. Шарап, артына бурлугъуп къарамайлы, сулагъ ютгъандай уфукъдан ёкъ болуп гетди.

Экинчи гюн эртенине Алевню атасы жан берди. Шарап ону эшитсе де, тек онда багъып бармагъа тавакаллыкъ чы этмедди. Ол, онда барма да бармайлы, тез-тез шагъаргъа гетмеге токъташды. Шарап абзардан чыкъгъанда, къапу алда бугъар алгъамгъа барагъанлар да къаршылашып къалды. Оланы бири:

– Сени ювугъунг Алевню атасы Абдул гечинген, биз де къайгъырышма бара турабыз, сен де юрю, – деди. Тюнегюнго агъвалатны эшитгенлери буса:

– Ону къоюгъуз! Ол алданокъ барып, оъюню борчундан тюнегюнден берли де къутулгъан. Шарап къатгъан зат, бизин йимик пыстыллардан тююл, – деп ихтилат этип сёйледилер. Шарап буса абатларын герип ала туруп, олар айтгъанны яхшы эшитсе де, эшитмейген болуп, олагъа гъеч жавап да къайтармайлы, шагъаргъа барагъан автобусгъа багъып алгъасады. Ол оъюню чакъсыз ваягъындан сонг, юртдагъы халкъгъа гёрюмме уялыпмы яда агъасыны къапасларындан сонг ондан тартыныпмы, неге буса да, бир йылдан да къолай юртгъа бармай турду.

КЪОЧЧАГЪЫМ

Юсуп юртда бир хыйлы тойлагъа да барып, атив къонгур кеби де булан уюне гелип олтурду. Бу вакъти булагъа хоншусу Хонтай да гирип гелди. Юсуп Хонтайгъа:

– Гюз болду десе, къазангъаныбыз-жыйгъаныбыз бары да тойлагъа гетип, тазза дегенче дыгъыжарыбыз чыгъып къала. Иншаллагъ, не буса да бугюнго намуслардан да къутулдукъ, – деп, ол къолларын бир-бирине къагъып турагъанда, ортанчы уланы Отархан гелип:

– Атам! Муна мунда, шкафны устынде бирдагъы бир чакъырыв кагъыз болгъан экен, – деп шону атасына узатды.

– Къайда къулум, гёзелдириклеримни де берип къой чу, бу да кимден гелген чакъырыв экен, къарайым, – деди.

Юсуп чакъырывну охуп къарагъан сонг:

– Чакъырыв тебенавуллу Тёлевден, къайда, Отархан тап чы шо бизин тойда ким нечакъы савбол салгъаны язылгъан тептерни, – деди. Отархан тептерни гелтиргендокъ, Юсуп охуп къарап:

– Тёлев эллий манат, огъ сени ананг къышда къозлагъыр Тёлевю, он манат салып къойса да болагъан затгъа эллий манат салмасанг ярамаймы эди, бугюн мен беш тойгъа да барып, энни сагъа эллий манат да къайдан табайым, – деп пушургъанды. Юсупну сёзлерине бир яхшы ярайгъан кюйде окъюртуп кюлеген сонг, иланкъыны кёп сюеген Хонтай бу хабарны тезлик булан Тёлевлеге етишдирме алгъасады. Хонтай тойгъа алданокъ етип, Юсупну сёзлерин сююнчю айтагъандай еттирди. Айтагъанда да аз-маз устыне де къошуп, Тёлевню тазза дегенче къыздыргъан. Тёлевню Юсупгъа яхшы ачыву да чыгъып, ол юмурукъларын да къысып, къапу алда ари-бери юрюп тербеди. Тёлев Юсупну сюлдюрюн бурунчакъдан гёргендокъ, бираз алгъа багъып юрюп:

– Юсуп! Тойгъа гелмей къалма да ихтиярынг бар, мени анамны гъайдап сёйлейгенлени тоюма къаравуллама да къаравулламайман. Сен шолай

айтажакъны билген бусам, мен сени тоюнгда эллий манат тюгюл, эллий нохурат де салмас эдим, – деп, бек къарсалап сёйледі. Юсупну алдагъы тойларда ичгенлери аз-маз басылып йымышаса да, тек Тёлевню къарсалавундан сонг чу шайлы айыкъма да айыкъды. Ол Тёлевге багъып бираз ювукъгъа гелип, сабурдан булай башлады:

– Я Тёлев! Иш этип сагъа яманлыкъ ёрайман деп айтмагъанман чы. Айтсам да энни сёз ёругъуна айтылгъандыр. Масхараны англамай бусанг дагъы этмесбиз. Ашамайым, ичмейим савбол салып гетейим, намусумну кютейим, – деп, ол арив къапиялашдырып айтып, не буса Тёлевню аз-маз йымышатды.

Буса да Юсуп, къагъарлангъан Тёлевден тартыныймы яда оьзюню сёзлерине жавап орнуна бакъдырылгъан ачувлу къаравун ушатмаймы, не буса да, ол той бар абзаргъа гирме болушлукъ этмеди. Юсуп арекден оьзю булан бир заман бир идарада ишлеген Билалны эслеп, ону оьзюне ювукъгъа чакъырып:

– Ма да, ювугъум Билал, алсана шу акъчаны, оьзюнг савбол салагъанда мени де яздырып къоярсан, – деп, огъар акъчаны да узатып, чалтлыкъ булан еринден бурлугъуп айланып, той бар абзаргъа бетин де бакъдырмайлы, алгъасап гетип де къалды. Хыйлы тойлагъа барып чыкъгъан Билалны кисесинде буса он манат тюгюл акъча да къалмагъан экен. Гъай, кимден буса да биревден борчгъа акъча алма герек эди деп ойлашып, адап турагъан Билалгъа, бир онгайлы болуп къалмадымы да. Билал ашап-ичип тойгъан сонг, савбол столгъа да барып, Юсупну эллий манатын оьзюне яздырып, оьзюню он манатын буса Юсупну атына яздырып къоя. Билал тойдан къайтып гелегенде ёлда огъар Юсуп да ёлугъуп къалды. Билал ону къысып къолун алгъандан къайры да, яхшы герилип къучакълама да къучакълап:

– Юсуп, ювугъум! Сени ишинг де бажарылды, – деп, оьзю савбол салгъанын билдирип, ону сююндюрме къарады. Ашамагъан, ичмеген, тойгъа савбол салынган деп, Юсуп да не сююнсюн. Билал гёзлерин къылыллатып къарап, оьзю де уштукъул меселде иржая туруп, Юсупгъа:

– Сен тойдан гетгенинг не замандыр, мунча заман уйге де бармайлы биревню чо гёзлейгенге ошайсан, – деди. Юсуп буса гёзлерин якъ-якъгъа къарата туруп:

– Кимни гёзлейим, шо добура Хонтайны гёзлеймен, – деди. Билал да ишни мекенин билме сююп, огъар:

– Нете, ол сагъа акъча сама борчлу тюгюлмю? – деп сорады.

Юсуп буса дагъы да бек къазапланып:

– Акъча чы мен огъар къайдан беремен, кепликде авзумдан сандыракълап чыгъагъан артыкъ сёзюмню де эшитдирмес эдим, – деди. Хонтай гёрюнюп къалмасмы экен деп, алгъасавлукъда якъ-якъгъа тергевлю къарайгъан Юсупну гёзлери, бир де башгъа тюгюл эди, къоянны къолдан къутгъарып, ону гёзлейген бёрюден.

Оьзюне Хонтайдан да артыкъ зарал этген Билалны къысып къолун да алып, Юсуп:

– Къоччагъым сени я Билал, ювукълар болгъан сонг, сени йимик болма герек, – деп, ону аркъасына да къакъды.

Салав АЛИЕВ

ЙЫРЧЫ КЪАЗАКЪ ВА ОНУ ЙЫРЧЫЛЫКЪ ЭСТЕТИКАСЫНЫ АСЛУ ТАЛАПЛАРЫ...

Йырчы Къазакъгъа – 190 йыл. Бу бизин халкъ учун бек уллу сыйлы ва алгъышлы уьмметелик. Чинкъеси: арадан нечакъы девюрлер гетген буса да, ону бизин халкъ учун гъажатлыгъы бирден-бир арта.

Булай милли ниьматлыкъны теренден себеби болмай къалма, озокъда, кюй ёкъ. Неге тюгюл, Йырчы Къазакъ халкъыбызны эжелги заманлардан гелеген культура маданиятлыгъыны оьзюню яшавуна ва яратывчулугъуна топлап къуршама болгъан оьр пагъмулу ва айрыча аят къысматлы йырчы ва шаир, яраппи яратывчу.

Шону учун болма ярай, Йырчы Къазакъ оьзюню яшавуну бир айрылмас аламаты болмагъан ва оьзю тувра ортакъчылыкъ этмеген бир затны да язмагъан.

Бусурманлыкъны инг сыйлы китабы Къуранны «Шаир» деген жузунда тенгирибиз: «Шаирлик бек яхшы. Эгер оьзю айтагъанны оьзю эте буса», – деп гёрсете.

Й. Къазакъ оьзюню йырчылыкъ эстетикасында тап шолай адам.

Ол оьзюню пагъмусундагъы герти йырчылыкъны терен сигърулу ич кону ва аслу алымы шолай болмаса ярамайгъангъа, къарагъанда, бек яхшы тюшонген болгъан.

Булай тарихи инанчны оьзтёрече янгыз оьзюне хас себеплери болмай къалма кюй ёгъу бек жаваплы суал. Шу ва шугъар ошавлу, олар булан тыгъыс байлавлу шаирни уллу уьмете гюнлеринде шу тайпа бизин заман салагъан талаплагъа аз буса да жавап болурдай бир нече ойларымны бизин охувчуланы тергевюне бирдагъылай язып билдирмекни тийишли гёремен.

Шексиз зат: Йырчы Къазакъ, къумукъ адабиятда бырынгы заманлардан гелеген, айрокъда, Къазакъ йырчылыкъны оьз девюрюндеги (бу XIX асру) янгы заманны герти халкъчы талапларына, алып гелип, къуя ва сыкълашдырып бирлешдире ва шо кюрчю де кёп юз йыллар кёп санавдагъы тюрк халкълагъа кимерлерден башлап – огъузлу къув-къуман тил аслудагъы, гъалиден минг йыллар алда яшагъан атолла шаирибиз Микаил Башту да айтгъанлай (IX асру) «туран» тилде языла гелген адабиятны йырчы чеберлик эстетикасындан гъалиги (оьз девюрюндеги) жанлы къумукъ тилин ону гъакъ герти къазакъыдай къуллукъ этивге тапшура ва шо талапны оьзюню яшав къысматына ва яратывчулугъуна баш намус этип ала...

Биз бугюн оьзюнден сонг арадан эки юз йыллар оьте туруп да шаирни поэзиясындан къайсы асарын алып къарасакъ да, шулай бир таймай юрюлеген гъалны гёрежекбиз: оьзюню бютюн инсанлыкъ ва бютюн пагъмулукъ болушунда да оьзюне халкъы кьойгъан «Йырчы Къазакъ» деген атында яшавуну

гъар гюню сайын беклешмек учун даимлик чалышывчу йимик гёрюне, шо къайдада кёп наслуларда янгы эс ярата яшай.

Гёребиз: шулай йырчылыкъ эстетикасына асасланмай ону бир йыры да къурулмас. Шу гьалны гертилигине тюшюнмек учун, сайлап турма да тюшмей, ону къайсы ва нени гъакъындагы йыры болса да, шо асар: суйсе, о ону башлапгы йырларындан «Сапарали къотан» болсун, яда шаирни яшавуну орта девюрюнде язылган «Эренлер» деген йыры болсун, яда 1872-нчи йылда Петербургъа йибериленген «Магъамат апенди Османовгъа» язылган поэмадай сыр чечив кагъызы болсун, яда буса 1897-нчи йылда йыракъ сибирлерде (Якзутя) турагъанда васиятлап язылган «Аргъумагъдай асав эрлеге» деген йыры болсун, суйсе, оьзюнден алдагы юз йыллардан артланып гелеген, тюрк поэзиягъа анг берип язылган «дуа аманатларын» алсанг да, шо эстетиканы даимлик ич законларына бойсынагъан кюйде чалыныр.

Къумукъ йырчылыкъ искусствону да шолай ва дюньядагы къайсы халкъныки болса да, даимликни аламаты этилип берилип юрюлеген шулай сигърулу талапларына таяныр ва асасланып юрюлюр.

Эгерден асар, гертиден де, йырчылыкъны аламаты буса, шо саялы ону не оьлчевге салып къарасанг да, гетген-битген, гъай бир заманларда болган дагы деп янашыв болмас ва олай да заманланы, девюрлени арасында мезгинлешив, бизден ари, я йыракъдан гелеген англав йимик къабул этилмес, шолай бир гезик де чалынмас.

Экинчиси, йырчылыкъны бирдагы бир закон ёлу да булай.

Къзакъ сайлагъан «йырчылыкъда» не агъвалатлы ва агъваллы зарланыв буса да, бугюн буссагъат, сени оьзюнгю де къуршап гъалекликге салагъандай суратланыр. Демек, яшав гъаллар бютюн барлыгы булан бизин оьз къысматылашывубуз, буссагъат гёз алдыбыздагы ясавуланагъан къайдада чебер келпетленир. Бизин поэзиябыздагы «Къзакълыкъ» тап гъеч тайышмай шолай геле.

Шолай болган сонг, оьз заманында бизин совет девюрдеги уллу шаирибиз Къазияв Али де айтгъанлай, сёзюню – оьзю айтагъан девюрге къыйышывлу экени сынап къарамакъ учун, ону буссагъатгы эс гъалеклик гъайлеги болагъан авузгъа (йыргъа) салып къарама тюше, йырлана болган сонг, о гъакъ гертилик...

Уьчюнчюсю де, муна шулай англав, ойну, эсни гъалиги агъваллыкъ булан чатырашгъанда тувгъан гъалеклик шо «ишни» (сен айтагъанны) болган заманындан да гъалиги гёз алдагы девюрюнден оздуруп (оьтеген этер), неге тюгюл, ону дазу рамкаларына сыйышмай, янгыз бугюнлюк учун тюгюл, дагы да узакъ гележекликге гъасиретлендирип, талпындырып айтылыр. Бу гъал буса айланагъа таъсирлиги булан бирге даимликни толкъунунда турагъандай сесленир. Муна булай гъал буса, йырчылыкъда – ону таза халкъчылыкъдан гелеген эстетикасында гъайран тамаша чеберликни аламатына айланыр, ойчулукъда берекетленир, чеберликде пасигълик яратыр ва йырчылыкъда ва заманланы мугъкамлашдыривда къуран аятларда болагъандай яраплик белгиленир.

Й. Къзакъны Э. Капиев ва ондан сонг С. Липкин де эсгерен, «гениальныйлигин» токъташдырып, иш гёрмек учун, къайсы гиччи ва уллу йырын алып, шу оьрде эсгерилген чакъы поэзияны табиъ законлугъун гёрме ва эшитме болабыз.

Бир мисал. Шаир 1872-нчи йылда Петербургъа М. Османовгъа уллу ва терен маъналы Къумукъдагы гъалланы суратлай буса да, «бу йырны язагъан, мискин къзакъдан» эсгере туруп да, оьзюню хаты бугюнгю язывчулукъда буса

да, кюрчюсюнден таймай иш гёреген йырчылыккыны эстетикасыны озгюрлюгюн тас этмей юрюте.

Муна шу кьайдалы, тарихи гелеген «кьысмаг» талаплыккыга бойсынып болма ярай, Й. Кьазаккыны чеберлик яратывчулугунда, кьайсы йырын алып кьарасанг да, алда болуп «обтген» деген англав бир гезикде о асарны «белгилевчю» ангы этип алынмас. Шаир «алда» деген англавну бютюн поэзиясында янгыз бир керен кьолагъан. Эсгерилген Петербургга бакьдыргъан йыр кагъызында ол булай билдире: «алда чы бар эди, йыргъа гьюнерим, тынгла чы кьарайыкь, Магъаммат апенди» шо сатырланы арты булан шаир сёзюн булай узата: «сёзге сёз кьыйышсын, гелишсин йырым», озьюню яратывчулугун шо йырчылыккы искусствону законуна кьайтара, ону себиби де, маъна берип кьарагъангъа, охувчу шаирни шулай бир принцип, янашывуна тергев бермей болмай: шаир йырчы болгъан сонг, ол озью язагъанны шагъаты, жанлы ортакъчысы, о айтагъан – башлап ону озьюню кьысматы, озью язагъанында «ятлыккыны» Й. Кьазаккы инкарлайгъанын эс этме кьыйын тюгюл, оз гёрюшюн бугюн, буссагъатда, гелеген заманлагъа да маъналы артландыра, кьаст ва гьаракат кьылма маънасы гележеги де барны айтмай кьоймас. Шаир бир йырында шулай гележекге тиркемей, бек гьайран – гьалекли гьалгъа салмайлы бир йырын да тамамлап, солув басдырмас.

Й. Кьазаккыны поэзиясында шолай бек кьувунлу тамаша алым ону лап башдагъы (яшлыгъандагъы) йырларындан «Чатакь йыр»* – дан башлап, озьюню озьмюрюню ахырына ерли сакълана:

**Биз чыкьгъанбыз Сапарали кьотангъа,
Пастан-харбуз учун ерлер сюрмеге,
Жаныбыз кьалды бизин гьасирет,
Ел тынып, арив гюнлер гёрмеге.**

**... Ел тынмады, кёкден булут таймады,
Гененип бир иш этмеге кьоймады.**

**... Мен гёргенмен хыйлы-хыйлы ерлени,
Гёрмегенмен биздей языккы эрлени...**

Натижа сёз айтгъанча, бирдагъы бир ону китабындан сююв лирика белюгюнден бир гиччи йырын алып кьарайыкь.

**Ай тувар аршны ярып,
Гюн чыгъар дюньяны алып.
Дюнья малы дюньягъа,
Гетейим сени де алып.**

**Сени де алып гетейим,
Булутдан уый этейим,
Булут уьюм бузулуп,
Тюшюн гетсем нетейим?**

**Булутлар бюркев бизге,
Гел, гетейик ерлеге.**

*. Йырчы Кьазаккы. Дюньялар башгъа болса сюебиз. Магъачкыала. Т. 1, б. 16.

**Сендейлеге дос болмакъ –
Уллу насип эрлеге*.**

Гёп-гёрюне аян болагъан недир? Йырланы биринчи сатырларындан тутуп, суратлав, ойлашыв гъалигилигинде гележекге – гележек замангъа артылма башлай, сёз мукъамлашывунда шулай къайда табып сукълашма башлайчы, сонг генг даражасы яшав барышны къруршайгъан келпетлевню маънасына айлана. Эгерде биринчи ширьрусунда автор конкрет къалипдеги сабанчылыкъ загъматны язывуна кърарсанг:

Мен гёргенмен хыйлы-хыйлы ерлени,

Гёрмегенмен биздей языкъ эрлени – демек, уллу социал-политика къайдадагъы бек гючлю ойгъа айлана.

Экинчи ширьрусунда буса шаир сёзюн бютюнлейин гележекни ангына салыр, мундагъы бары агъвалат «болгъан» даражада тюгюл, болур (гележек) кърватлыгъында айтылыр, шулай янындан янашгъанда «Ай тувар аршны ярып» деген ширьруну гъасил чыгъарыву къайсы охувчугъа да бек оър маъналы ва кържурлу тиежегин билебиз:

Булутлар бюркев бизге,

Гел, гетейик ерлеге.

Сендейлеге дос болмакъ –

Уллу насип эрлеге.

Шулай йырчылыкъ эстетика ругълукъ Йырчы Къзакъны поэзиясыны янгыз сююв лирикалы асарларында тюгюл, ондан башгъа да терен социал-политика маъналы асарларында да, айрокъда, бек гючлю чалына.

Шаирни йырларыны шулай маъналылыгъына адабиятчы алимлер тезден тергев салып, къайматлап яза гелелер...

Шаир оъзюню йырларында шу йырчылыкъ алымында, гъали барны айта туруп, оъзюню гележекге бакъгъандагъы кърарвулайгъанны охувчулагъа етдирмек учун сёзге усталыгъы булан юз-минг тюрлю къайда таба.

Шамилге багъышлангъан йырларында, мисал учун (оъзге янларын айтмай къойсакъ да) шаир: тавлагъа дёрт дегерчик мингенли, тах-деп тюбек атылмайгъанны эсгермекни тийишли гёре ва олайда гележекни буса, бугюнлюкге парх этип, булай яза: (йырны ахыр сатырлары)

От гюллеси солдатына батылмай.

Бу пачаны элге сорап иши ёкъ.

Ишлени этмейгенни эл булан

Эл жыйылып гёмме герек бел булан. (б. 178-179)

Й. Къзакъны шу тайпа – «Абдулмуслимге», «Хасай Уцумиевге» ва олай оъзге йырларында да шу хаслыкъ «мунаман» деп гёрюнюп тура. Йырчы Къзакъ не къыйынлыкълагъа тарыма тюшсе де, тюзсюзлюкге, инсапсызлыкъгъа къраршы чыгъывну, гъатта тарыкъ буса, бетге-бет чыгъып ябушув юрютмекни оър идеалгъа тута ва шулай хасиятны гъар бир эренмен деген гишиге тийишли экенни айта, шу принципде эл арада, халкъ арада юрюлме герекни айрыча эсгере. Шоллукъда шаир, гъатта оъзю булан ою, къасты бир ювукъ дос адамларына бакъгъанда шо оъзю сайлагъан ёлундан тайышмас. Шаир генерал-майор Хасай Уцумиевге:

*. Йырчы Къзакъ. Т. 1, б. 28.

Къара халкъны ичиндеги жаны эди,

Хариплер булан мисгинлени яны эди, – деп, алгъыш сѣзюн айта туруп да шо йырны ахырында шаир къайтара бирдагъы озъюню къаравун айтмайлы сѣзюн тамамламай, шотай бола да туруп, артда да Хасай пачалагъа ачув этемен деп, озъюню яшавундан озъю озъюне уруп, озлюп гетмеклигин къабул гѳрмей, булай яза:

**Сексен сегиз сан сѳкмей,
Къавданлы къара ерге къан тѳкмей,
Къавгъалы гавур ол элде
Къалып озлер, бий Хасайым эрмеди?! (б. 188)**

Огъар багъышлангъан экинчи йырында шаир озъюню шо талчыгъывун дагъыдан бек ачыкъ ва къайратлы этип айтгъан.

**...Явгъа янгыз бир озю
Тувра чабып сыналмай,
Кимлер айтма бола эди:
Аресейде, ят элде
Хасай бийим озлюр деп.
Тувгъанына гъасирет,
Тарланып жанын берир деп. (б. 193)**

Гъасили, Й. Къазакъ, озю сайлагъан йырчылыкъ эстетиканы талапларын озъюню яшавуну ахырына ерли къатты юрютген, башгъа йырында айтылагъандай:

**Озлюрмен деп, къоркъуп къолгъа бармагъан,
Магъ деп айтып савутларын бермеген,
Эр абдырап шо хорлукъну гѳрмеген. (б. 183)**

Озъюню яшавуну лап ахыр гюнлеринде 1897-нчи йылда язып билдирген йимик.

Дюнъяда гъеч гѳкюнчюм къалмады,

Йыламагъыз магъа энни озлген сонг, – деп язып, «Й. Къазакъ бину Татархан», – деп, 7 февраль 1897-нчи йыл, Якутия. Къаны булан язып къол салгъан.

Мунда айтылып гетген чакъы зат негер шагъат бола? Къазакъ, ону йырчы язывчулугъу, гъакъ гертиликни аламаты болуп токътай – шогъар ону бютюн яшаву ва ярытивчулугъу ачыкъ мисал, гъеч тюгенмес аятлы маънагъа бирев де инкарлыкъгъа салып янашма болмас йимик документ.

Шотай бола да туруп, ону, шаирни яшав ёлу гъакъында о герти гъакъ гъисапланыв къюрчюсюнде къурулгъан, язылып айтылгъан, аянлыкъгъа салынгъанмы, салынмагъанмы? Шу сорагъа пикирлешип маълуматланы урушдуруп къарап иш юрютюле деп айтма болабызмы? Тюзю булай: бугюнлеге етгенче де болмайбыз, ону биографиясына бакъгъанда, гъали бусагъатгъа ерли де орта гъисап ва ёравлашывну формасында къалып турабыз.

Неге биз, бугюнгу ону наслудашлары, ону герти тувгъан, озлген йылларын токъташдыривну гъайын этмейбиз, гъали болгъунча айтылып гелген – 1830-нчу йылда тувгъан 1879-нчу йылда озлтюрюлген дегенден къайры, я ари, я бери абат алма болмай къалабыз, неге ону сибирлерден гелген кагъызларында шаир озъюню хаты булан ачыкъ кюйде тарх-даталар барны да биле туруп, ону яшавун ва яратывчулугъун 19-нчу асруну 70 йыллары булан битдиребиз.

Бу гъалны дурус тюгюл экенни де гѳре бусагъ да, ону яшавун, яратывчулугъун сезивню 60-70 йылланы тогъасларына къысдырабыз. Неге гъали

болганча да Къзакъны тувра наслу адамлары айтган, язып кьойгангъа тийишли тергев берилмей? Неге биз Й. Къзакъны генерал Аракчеевни оьлюмюне багъышлап язган йыры бар тура туруп, Йырчы Къзакъ 1830-нчу йылда тувгъанын юрютюп тербейбиз.

А.А. Аракчеев 1934-нчу йылда оьле, шотай да А.А. Бестужев-Марлинский 1837-нчи йыл булан ювукъ танышлыгъындан халкъ арада таймай юрюлеген хабар барны биле туруп, неге шаирни дос-къардаш адамлары Къзакъ эки-уьч керен кьайтара сибирлерде болганлыгъын айта буса да, шотай билдиривно тергевсюз кьоябыз ва булай, булагъа ошагъан кеп соравлар бугюнго ахтарывчуланы гьакитмей кьоймай.

Бу тайпа масьалалагъа янашывда янгыз халкъны арасында айтылагъан версиялагъа таянып, иш герме кьарасакъ, эгерден биз шаирни биографиясын 1830-1879 йыллар деп ёрай бусакъ, артдагы вакътиде арагъа герти документлер чыкъма башлады. Биринчилей Й. Къзакъны сибир якълардан адреслери ва тархы герсетилген кагъызлары ва аз буса да ёлугъагъан архив материаллар булан урушдуруп, кьыйматлама кьарагъанда, ону яшавуну, кьарагъанда, гьали болгунча юрюле гелеген оьмюр яшав дазулары бири-бирине рас гелмей, кьаршы гелеген гезиклер аз ёлукъмай. Мисал учун, жюнгютейли Хизири Гьажиев язагангъа гере, Й. Къзакъны А.А. Бестужев-Марлинский булан танышлыгъы болган. Белгили орус язывчу Къзакъны йырларындан «Порсукъну йырын» орусчагъа гечюрюп, «Московские ведомости» газетде чыгъарган дегенин тергеме тюшдю.

А. А. Бестужев-Марлинский Дагъыстанда, шону ичинде, Жюнгютейге гелгенин гьисапгъа алсакъ ва ол бу якъда пача асгерлери булан 1831-1834 йыллар болганны билген сонг, бу йылларда Й. Къзакъ 3-4 йыллыкъ чагъындагы яш болуп чыгъа.

Дагъы да бирдагы мисал, Й. Къзакъны генерал А. А. Аракчеевге багъышланган ону туруш гийим келпетин гертиден де белгили сураглап, йырны артына таба ону ваягъ йырны агъымына салып, мысхылгъа тутуп язган йыры бар.

Шо Аракчеев 1834-нчу йылда оьлгенин гьисап этип кьарагъанда, – бу да Й. Къзакъны 4-5 йыллыкъ чагъы бола.

Шу кьайдада, бары китапларда язылып юрюлеген кьайдада, 1879 й. кимбилди этилип оьлтюрюлгенге инана бусакъ, шаирни шексиз документли 1881 – 1897 йылларда сибирлерден гелген кагъызлары болган сонг, ол 1879 йылда оьлтюрюлгенине нечик инанч байлама болабыз?

Й. Къзакъны яшавун янгыз 1830-1879 йыллар булан тамамлашдырыв бир янгыз да дурус болуп чыкъмай. Иш янгыз онда тюгюл, башгъа бек маьналы затда: шаирни яратывчулугъун кьыйматлап девюрлешдиригде ахтарывчуланы бек четим, дурус тюгюл, гьакъгъа кьыйышмайган янгылышлагъа тебере ва ону бизин адабиятыбызгъа этген оьр маьналы кьошумун белгилеме тюшгенде шаирни яшавуну агъвалын герти, бар кюйде толу кьыйматлавдан ари теберме башлай.

Муна шулай гермемишлик шаирге янашывда мердешге айланып битген саялы биз алдагы янгылышларыбызны узатып, ону яшавундан эки-уьч он йылны юлкзуп тайдыргъандай болабыз. Бу гьал башлап негер шагъатлыкъ эте? Кьалган янын бу ерде айта турмасакъ да, йырларында шаир оьзюню оьз яшав сапары гьакъында айтагъанын гьали болганча да тийишли тергевге алмай, айтардай кьулакъ асмай юрюйбюз.

Й. Къзакъ озюню гъакъында сонггъу девюрлерде шулай бири-бирине тиркелмес сёзлер болурну гъис этгендей, бир йырында булай язып, бизге озюню яшавуна тюз янашма ёл гёрсете.

**Ата-ананы алтмышында арт этип,
Етмишинде къайгъы булан къарт этип,
Генг дюньяда гёрген гюнюн ярты этип,
Бизин йимик гетген нече, къайда ёкъ!**

Мен озюмню шу тайпа ойларымны язагъаным бу биринчи керен туюл. Артдагъы гезик шу масъаланы айланасындагъы къаравларым 2017-нчи йылда печатдан чыкъгъан «Дюньялар башгъа болса сюебиз» деген китабында да бергенбиз. Тергеме суйген охувчу, шо китапда дагъы да бек къужурлу билдиривлер табажакъ.

Бу ерде мен Й. Къзакъны Якутия якъдан, Сибир бойлардан гелген кагъызларында бар шексиз информация материаллагъа асасланып, ону биографиясыны янгы хроникалы гёрюнюшню гъакъындагъы ойларымны документли этип мекенлешдирме сюемен.

Шу къастым булан байлавлу башлап «Йырчы Къзакъны Сибириядан мектуплары» деген ат булан Туркия адабиятчылар Бакуде шаирни сибир йырларын ажам язывда герти документли этип, гъалиги латин язывда 2005-нчи йылда айры китап этип чыгъаргъангъа бизин халкъны атындан гъакъ юрекден баракалла билдирмекни бек тийишли гёремен! Китапгъа гиришив язгъан машгъур Азербайжан халкъ шаири Бахтияр Вагъап-заде: «Огъ, ажайып уллу таъсирли алапат гючдюр Й. Къзакъны Сибир кагъызлары, охуп барышда гёзьяшларымны токътатма болмай эдим», – деп язгъан.

Муна шо кагъызларда Й. Къзакъ, иш этип язагъандай, озюню хаты булан уч керен бусурман хижири тархгъа салып, сонг бир керен де бизин гъалиге санавлашывгъа салып, шулай тархланы гёрсете, олардан 1234 ва 1310 йылларын бизин санавгъа чыгъаргъанда – 1818-1892 йыллар бола, бу Къзакъны 70 йыллар болагъан **оъмюр чагъы**.

Шону йимик шаирни 1896-нчи йылда язылгъан кагъызында арап санавда – 1277, 1314 йыллар гёрсетиле, бизин санавгъа салгъанда эки тарх бола: 1858-нчи йыл ва 1896-1897 йыллар. Бу ону экинчи ва артдагъы 1881-нчи йылдагъы сибир сюрдюнюгюн гёрсетеген йыллар болуп токътай.

Шаирибизни шу къайдалы яшав болуш гелишине къошум этеген Ставрополь шагъарны архивинден табылгъан – Темир-Хан-Шурдан 1958-нчи йылда Сибирге Тобольск шагъаргъа бакъдырылгъан ятапда Татарханов Сагид барны билдиреген документ бар. (Йырчы Къзакъны «Дюньялар башгъа болса сюебиз» деген китабы, б. 283)

Мен 1970-нчу йыллардан тутуп Йырчы Къзакъны халкъ къойгъан атындан къайры, тувумунда огъар атасы Саид ва Экиатлы деп айтыла юрюйген эки аты болгъанны кёплерден эшите бола эдим. Биз шону бугюнлерде Й. Къзакъны ювукъ къардашларындан эшитдик.

Шу гюнлерде биз бирдагъы дёрт ёлдаш: Набиюлла Бамматов, Абдулмежит Загъиров, Далгъат Алкъылычев булан Хасавюртгъа Й. Къзакъны тухумуну тувра узатылыву болагъан Агъмат Къзакъовну уланы Алимпаша ва ону къызардашлары булан ёлукъма баргъанда, Алимпаша айтып, дагъыдан бек бизин ёравларыбызны беклешдиреген эки маълумат эшитип сююндюк: Алимпаша, Й. Къзакъны уланы Устарханны ва озюню уллу атасы Солтаханны

гъакъында хабарлай туруп, Йырчы Къзакъны оз аты Саид болгъанны, ону да озлени уллулары кеп керенлер эшитгенни, шу масъалада озю де кеп юртлагъа барып ахтарывлар юрютгенни хабарлады.

Бу ерде мен ойлашаман: Э. Капиев де 1934-нчю йылда Й. Къзакъны 1897-нчи йылда язылган йыр кагъыз къайдан ва нечик гелип, Э. Капиевни къолунда болмакъ бар? (Эффенди Капиев. Сочинения в двух томах. Т. II, Махачкала, 2000, с. 106)

Шу информация барышгъа бирдагъы шулай эки билдиривню къошмакъны бек тийишли геремен.

Мен озлер булан кеп керенлер къатнашыв лакъырларым болган белгили язывчу, журналист Вагъап Загъиров ва Атланавулда муаллим болуп ишлейген Агъмат Сунгуров магъа берген язывларында, юртундагъы тамазаланы къолунда бар китаплагъа асасланып, Йырчы Къзакъны тувган йылы, 1830 йыл тюгюл, ону яшавгъа гелген йылы – 1817-1818 йыллар деп язала. Агъмат озюню «Сталиनावулну тарихи» деген китабында «Къзакъ» деген бёлюгюню 20-нчы бетинде: «1236 йылда (бусурман тарх) Муслимавулда Йырчы Къзакъ тувган деп яза. Бу буса Й. Къзакъ сибирде язган, бир йырында язып герсетген 1234-нчю йыл булан бир маънада геле.

Шу маълуматлыкъны мекенлешдирмек учун, мен 1881-нчи йыл Россияда оьтгерилген санавнаме документлени тергедим.

19-чу асуну экинчи яртысындан берли сакъланып, бизин замангъа етген архив документлердеги Йырчы Къзакъны йырларындагъы агъвал аламатлыкъларын урушдуруп къайтып-къайтып шулай бир гертилике гелип урунмай болмайсан. Шо йылларда бютюн Россияда пачаны эл арада юрютеген политикасына къаршы баш гетеривлер гюн сайын арта. Шу гьалны алдын алмакъ учун пачаны адамлары бютюн жамиятлыкьдан шолай къаршы чыгъывлагъа себеп болур йимик белгили чалышывчуланы гьызарлавлагъа тутуп, билип, генг жамиятлыкьдан яшыртгъын, судлагъа бере турмай, гечелетип гелип, кимбилдилеп алып гетип, административ указлар булан сибирлеге ятаплап, ёкъ этеген къайда юрюле болган.

Шулай гьалны гертилин токъташдыраган кеп документлер бар. Оланы барын да санап айтып турмасакъ да, шолардан бир-нечесин эсгерип къойсакъ да, Й. Къзакъны 1880-нчи йылны яйында полицейлер гечени тунгунда гелип, бирев де билмейген кюйде сибирлеге сюргюнлегенине гьеч шеклик тувмай. Шу къайдалы нажжас инсапсызлыкълар пачалыкъда, дагъы да тезден тюгюл буса, шо юз йылны 60-нчы йылларындан башлана.

Ставрополь шагъарны госархивинде (ГАСК, ф-68, оп.-1, ед. хр.-5945) шулай ат салынып документ жыйым бар: «О доставке сведений по вопросу об удалении порочных людей из общества. 1865- 1879-1881гг.»

О йылларда пачаны администрациясы юрютеген булкьунлу ишлени къыйматлап язылган кеп китапланы эсгерме ярай эди... Шо тайпа маълумат-намелерден бирлерине сама тергев берип къарайыкъ.

Санкт-Петербург шагъарда чыгъарылагъан «Вестник Европы» деген журналны 5-нчи томунда 1868 йыл С. Максимов озюню «Несчастные» (б.59.) деген макъаласында булай язып билдире: кимбилдилеп сибирге йиберилгенлеге «В остроге не дозволялся иметь бумагу, чернила, карандаши, а также не дозволяли играть на ни каких инструментах».

Сибирь якълагъа иш этип барып, каторжниклени бек авур азаплы гъаллагъа тарып турагъанны америкалы язывчу Джон Кеннан оъзюню «Сибирь и ссылка» деген китабында (Спб. 1906г.) язгъан.

Язывчу айтагъангъа гёре, 1885 – нчи йыллагъа «Неблагонадёжные» деп сибирге йиберилгенлени санаву уч минглеге ювукъ бола. Халкъны мессепизликлеге къаршы чыгъагъанлар артгъанда шу гъалны гертилигин тергемек учун хас комиссиялар къурула. Тергевге алынган 600 – «Угрожает общественному спокойствию» деп туснакълагъа салынганланы 328 – зи ялган болуп чыгъа. Сайки, олар ерли администрацияны « дырына» бийиме суймейгенлер...

Бу йыллагъа пачалыкъда ич ишлеге къарайган министр этилип Кавказны да ва ичинде Дагъыстандагъы гъалланы да, ону уъстевюне къумукъ тилни де яхшы билеген ва бир вакъти Хасавюрт округну, ондан сонг буса Терский областны гъакимбашчысы болуп турган Граф Т. М. Лорис-Меликов белгилене. Бу 1880-нчи йыл...

Гелигиз, бу ерде оъзюбюз оъзюбюзню шулай соравгъа тутуп, ойлашып къарайыкъ: Ботаортда тураган бизин миллетни гёрмекли адамы Генерал-Майор Хасай Уцмиевни: « Сагъа Туркиягъа пачадан ихтияр берилген деп, алдатып, Армавир шагъаргъа етгенде буса, ону башгъача буруп, сибирлеп, Воронеж шагъаргъа бакъдыргъан шо оъзю Лорис-Меликов тюгюлмю?! Шолай да Лорис- Меликов министрликге гелгенде тюгюлмю Петербургда университетни дарс беривчю алимлерини арасында къолдан-къолгъа берилип, сыйланып юройген М.- А. Османовну « Ногъай ва Къумукъ йырлар» топланган биринчи антология китабы!

Нечик ойлашасыз, пача къурумну сакъчылары шо китапда къалган янын гъалиге айтмай къойсакъ да, Йырчы Къзакъны Хасай Уцмиевге багъышланган поэма чакъы йыры барны Лорис-Меликов билмей къалган деп эсигизге гелеми!?

Бу масъаладагъы мени оюм бюс-бютюнлей башгъача. Бек яхшы биле болган. Мени дагъы да айтма сюегеним булай.

М.-А. Османовну китабындагъы бир-бир материаллар, айрокъда, эл арада айтывдан тюшмейген Къзакъ чыгъарган «Абий Батырны йыры» иш гёрюп турагъаны Лорис-Меликовгъа етишмей къалмай. Ону Магъаммат-Апенниге ва Къзакъгъа чыкъган ачувларын оърчюкдюре. Муна шо саялы башлап Йырчы Къзагагъыбыз ёкълана ва шо бир заманны ичинде тахшагъардагъы сыйлы ишлерин къоюп, М.-А. Османов да элине къайтып, башгъача иш гёрме борчлу бола.

Муна шо йылларда Россияда аты белгили рус демократ В.Г.Короленкону арт-артындан уч керен сибирлеге бакъдыралар, Петербургда чыгъарылагъан «Дело» деген журналы ортакъчысы–язывчу Стануковични, «Отечественные записки» – деген журналны къуллукъчусу В. Бородинни ва олагъа ошаган кёплени, бизин Къзакъгъа этгенлей, кимбилдилеп каторгалагъа алып барып ташлап, къара къанлар къусар гъаллагъа чыгъаралар.

Дж. Кеннан Сибиридагъы оъзю гёргенинден булай натижагъа геле: «Здесь я попытался показать с какой безобразной небрежностью, с какой вопиющей несправедливостью не подвергаются административно ссыльные, для административного ссыльного не было определённого срока, он мог сослан на год, на десять лет, на всю жизнь. Административная ссылка была настоящей трагедией» (стр.86-100)

Йырчы Къзакъ бютюн яшав боюнда шолай авур къысматы чеге, амма бир керен де, бир гезик де оъзю тутгъан ёлуна гёкюнчлюк билдирмеген, шаир оъзю де айтгъанлай, бир къоллагъан савутун; « магъ деп башгъагъа бермеген»...

Гъакъ гертиликге таянып сёз айтма тийишли гёре бусакъ, масаланы шулай бир аят ачыкъ ерин эсгермей къойма ярамас. Эгерден Граф Лорис-Меликов шо ишинде дагъы да бир-нече айлар къалгъан эди буса, шо Петербургда басмадан чыгъарма къарайгъан китабы учун М.-А.Османовгъа да Къзакъны сибир ёлун ёллатажакъ эди... Яхшы чы Тенгирибиз ишлерин оъзю яратгъан инсанлардан озуп кюте. Муна бу гезикде тап

шолай бола. Къарагъанда, оъзюне къопма турагъан агъвалланы М.-А.Османов гъис эте де, тахшагъардагъы бары ишлерин ташлап, ата юртуна къайта... Белгили: арадан олай кёп заманлар да гетмей – Александр пачаны террористлер бомба ташлап, атдыртып оьлтюре ва Т. М. Лорис-Меликовгъа да ишинден тайып гетме тюше.

Шоллукъда гъисаплап, къарап, бары эсгерилген чакъы информация материалны бир системагъа салып къарагъанда, шулай натижа чыгъа: бизин халкъны инг Атоллу адамыбызны оьмюр къысматы 1818-1897 йыллагъа рас бола. Шундан оьсюп чыгъагъан гъасиллик тува.

1) Ону яшавун ва яратывчулугъун уьйренивню ону бизин тарихибиздеги ерин ва маънасын гъакъ гертилик кюрчюде къурма, ясама къасткъылмакъ;

2) Дагъыстанны хас ахтарыв институтлары ва университетлердеги кафедраларыны ва олайда Дагъыстан язывчуларыны янындан Й. Къзакъны сибир ёлларын ахтармакъ учун касбучулулардан хас экспедициялар бакъдырмакъ.

3) Йырчы Къзакъны атындагъы кёмекчи фондну янгыртып къурмакъ;

4) Буйнакский перевалны тавтюп тебен бетинде къурулма башлагъан янгы къумукъ юртгъа Къзакъгент деп ат къоймакъ;

5) Дагъыстандагъы белгили чалышывчуланы жагъ гъаракатчылыгъын ахтарывчулукъну уьстденсув юрюлеген тайкъылыкъдан азат этмек учун къатты чаралы ёл тутмакъны талап этмек.

6) Й. Къзакъны бары да йырларын орус тилге гёчюрюп, айры китап этип чыгъарып, яймакъ;

7) Къзакъгъа ва Дагъыстан халкъларыны адабият варислигине янгычалап янашывну да уьйренивню масъалаларына байлавлу халкъара илму конференция оьтгермек.

Гъасилликалам, бизин халкъны тарихи болушунда ва гелишинде Й. Къзакъны игит атоллугъу девюрден девюрге артланып, гъар гележек наслу учун янгыдан тувагъан ва туважакъ алапат белги болуп токътажакъ. Неге тюгюл, къайсы милли культурада да йырчылыкъ поэзия янгы башланагъан уьйрениш тюгюл, теренден гелеген деврениш – къудрат ругълу гюч. Муна будур бизге Къзакълыкъ булан бирче берилген даимликни гъеч тюгенмес закону.

24.08.2020 й.

Агъарагъим
СОЛТАНМУРАТОВ,
филология илмуланы
кандидаты, доцент

**АНВАР ГЪАЖИЕВНИ ЯРАТЪВЧУЛУГЪУНДА
ЙЫРЧЫ КЪАЗАКЪНЫ КЕЛПЕТИ
(«Булакъ» деген шиърусуна асасланып)**

Белгили кюйде, язивчуланы яшавун ва яратъвчулугъун танкъытчылар, адабиятчылар ахтарып гелген. Амма уллу язивчуланы алсакъ, оланы яшаву ва яратъвчулугъу янгыз танкъытчыланы, адабиятчыланы тюгюл, чебер сёзну усталарыны да тергевюн тартып гелген. Мисал гысапда орус адабиятдан А. Пушкинге багъышлангъан М. Лермонтовну «Шаир» деген шиърусун, Ю. Тыняновну «Пушкин» деген романын эсгермеге ярай. Къумукъ адабиятгъа гелсек, мунда озюне бугюнлеге ерли де тенги ёкъ шаирибиз Йырчы Къазакъгъа багъышлангъан чебер асарланы тапмагъа болабыз. Гъатта Къазакъдан сонгъу адабиятыбызны алсакъ, озюню яратъвчулугъунда огъар тергевюн бакъдырмагъан язивчуну тапмагъа да къыйын.

Эсгермеге герек, адабиятыбызны класигини чебер келпетин яратъвгъа кёп къумукъ язивчулар тергевюн бакъдыргъан: Абдурагъман Къазиев, Аتكъай, Ибрагъим Керимов, Шарип Албериев, Бадрутдин, Абдулла Залимханов (Бугленли) ва ш.об. Бу масъаланы гъатта башгъа адабиятланы вакиллери де тергевсюз кёймагъан. Масала, Роман Фатиев орус тилде повесть, Ибрагъим Гъюсейнов лезги тилде поэма яратгъан. Амма Йырчы Къазакъны чебер келпетин яратъв булан байлавлу масъалада Анвар Гъажиевни озътеречелигин сёйлесек, ол бу масъалагъа бир асарын тюгюл, асарларыны бир бёлгюню (циклын) багъышлагъан. Амма шаирни озюню гъакъында лакъыр юрюлеген масъалагъа багъышлангъан бир асары да озъгесин не ичделик, не чеберлик, не маъна, не гёлем якъдан такрарламай; ону гъар асарында бу масъалагъа бакъгъан якъда янгы, озътерече янашыв сезиле.

«Къазакъ ким, мен ким» деген шиърусунда А. Гъажиев адабиятыбызны класигине шонча да зор багъа бере чи, Къазакъны «къумукъну къанына», озюню буса «ону тамчысына» ошатып сёйлей. Бу асарында шаир Къазакъны шиъруларыны аламаты болгъан аллитерация (сатырларда бир йимик тутукъ авазланы такрарланыву) чеберлик къуралдан уста кюйде пайдалана. Шиъруда автор **къ** авазны такрарлайгъанына тергев бакъдырайыкъ. Шо авазны да ол негъакъ такрарламай. Адабиятыбызны класигини атыны башында ва ахырында къолланагъан **къ** авазны такрарлай туруп, А. Гъажиев охувчусуна аваз чалыныв булан да таъсир этмеге бажара.

*Ёкъ, мен **Къазакъ** тюгюлмен,
Мен **Къазакъны** жынсыман.*

***Къазакъ – къумукъну къаны,
Мен ону тамчысыман.***

Бу макъалабызда биз Анвар Гъажиевни Йырчы Къазакъгъа багъышлангъан «Булакъ» деген шиърусуна айрыча тергев бакъдырмагъа сюебиз.

Инг биринчилей шиъруну аты охувчуну тергевюн тарта – **булакъ**. Асарына булай атны сала туруп, автор тапшурмалы (аллегориялы) чебер къуралдан пайдалана, демек Йырчы Къазакъны яратывчулугъуну даражасын, агъамиятлыгъын, зорлугъун гёрсетмек учун, ол гъар къайсы инсангъа да сыйлы болуп токътайгъан, оъзюсюз бирдокъда яшав бажарылмайгъан англавну (*сув чыгъагъан булакъны*) ала. Алданокъ эгерип къояйыкъ, тапшурмалы чебер къурал янгыз шиъруну атында тюгюл, бютюнлей асарда, ону гъар сатырында дегенлей сезиле.

Шиърусуну биринчи дёртлюгюнден тутуп А. Гъажиев булакъны суратлавун бере. Дёртлюкню учьюнчу сатырында шо булакъ нечик-мечик буса да тюгюл, оьтесиз тамаша, «**йырлап агъып тербейген булакъ**» экени ачыкъ бола. Автор шоллукъда охувчусуна «**булакъ**» деген англавну Йырчы Къазакъ булан байлавлугъу барны гёрсетме гирише: **йырлап – Йырчы**. «Булакъны» экинчи дёртлюкню буса шо байлавлукъну бирден-бир гючлендире, теренлешдире. Бу дёртлюкде автор адабиятыбызны класигини келпети булан туврадан-тувра байлавлу белги (символ) маънасы булангъы сёзлени къоллай: **къомуз** (Йырчы Къазакъ оъзюню йырларын чертип йырлагъан согъув алат), **бугъав** (Йырчы Къазакъ: «*Бутларыбыз бурма бугъав бувнагъан*»).

*Бир бокъурай, яшав йимик,
Бир тына халкъ мунгудай.
Бир къомуз къыл болуп сёйлей,
Бир бугъавдай зынгырай.*

Асарны къап ортасы болуп токътайгъан алтынчы дёртлюгюндеги «**Къазакъ булакъ**» деген сёз тагъым буса Анвар Гъажиевни булагъыны да, Йырчы Къазакъны да арасындагъы байлавлукъну гёрсетеген бир басылгъан мюгююдей болуп токътай.

Булакъны суратламакъ учун, шаир кёп къужурлу чеберлик къуралланы, табиятны суратлавларын тапма бажаргъан. Шу пикрубугъа мисал гъисапда шиъруну бешинчи дёртлюгюне тергев бакъдырып къарайыкъ:

*Тавлар гюленткилер салып,
Таллар уьстюн оьртеген.*

Ону жанлы сюзюк суву

Ошай язгъы эртенге.

Анвар Гъажиев булакъны даражасын, агъамиятлыгъын, зорлугъун сатырдан-сатыргъа гючлендире юрюй. Булакъны шоллай сигърулу гючю бар чы, гъатта о «**гёзден къоркъув къачыра!**». Булакъны даражасына, ону сигърулу гючюне мюкюр болгъан халкъны арасында гъатта «**ятып ичген йырчы болар**», «**уртлагъан ёл табар**» деген инанывлар да бар (бу инаныв сатырлар маъна, къурулуш ягъындан алгъанда халкъ авуз яратывчулугъубузну айтывлар деген тармагъына парх берегенине де айрыча тергев берейик).

Булакъны келпетин ярата туруп, тапшурмалы суратлавлардан къайры да, автор дагъы да кёп тюрлю чеберлик къураллардан уста кюйде пайдалана: ошатывлардан (эпитетлерден) (*зор ташлар, жанлы сюзюк сув, къургъакъ ерден чыкъгъан булакъ, къазакъ булакъ, тав сыртлар, эркин авлакъ*), тувра

тенглешдиривлерден (*яшав йимик, къомуз къыл болуп, йыргъа толгъан юрекдей, юрекдеги тилекдей, ошай язгъы эртенге, тилчигиме тюртген йимик, биздей кѣплер*), жанландырывлардан (*йырлап агъып тербей булакъ, гюн кирине сувунда*), къаршы салывлардан (*гече де – гюн де, бир бокъурай – бир тына, татли – аччы, мен – кѣплер*) ва ш.оь.

Анвар Гъажиевни «Булагъыны» аслу маънасы, биз ойлашагъан кюйде, шиъруну онунчу дѣртлюкюнде (ахырынчы дѣртлюкню алдындагъысында) жамлашып берилген. Автор, бирдагъы керен де тапшурмалы чеберлик къуралдан пайдалана туруп, Йырчы Къазакъны пагъмусуну зорлугъун, ону асарларыны чеберлигини оьр даражасын, маънасыны теренлигин гѣрсетме бажара.

*Чомгъан да кѣп, чомулгъан да,
Чакъ иссиде эринмей.
Сувун тапгъан гѣрюнсе де,
Тюбюн тапгъан гѣрюнмей.*

Бу дѣртлюкдеги гъар сѣзню дегенлей тапшурмалы, гѣчюм, тюп маънасы бар: *чомгъан да, чомулгъан да – ахтаргъан да (Йырчы Къазакъны яратывчулугъун, асарларын); сувун – Йырчы Къазакъны яратывчулугъун, асарларын; тюбюн – Йырчы Къазакъны яратывчулугъуну, асарларыны теренлигин.*

«Булакъны» ахырынчы дѣртлюгю адабиятыбызны класигини яратывчулугъуну агъамиятлыгъы бир заманда да кемимежек, ону варислигинден энниден сонг да кѣп-кѣп наслулар пайдаланып туражакъ деген къатты инамлыкъ булан тамамлана.

*Бу булакъдан бизден сонг да
Биздей кѣплер ичерлер.*

«*Булакъдан... кѣплер ичерлер*» деген сѣзлени де «*Йырчы Къазакъны яратывчулугъун кѣплер ахтарарлар, ону варислигинден кѣплер пайдаланарлар*» деп англама тюше.

«Булакъ» деген шиъруну ритм къурулушу да бираз тамаша экенине де тергев бакъдырайыкъ. Белгили кюйде, анадаш поэзиябызда шиъру сатырларда аслу гъалда эки тюрлю оьлчев мердешленип гелген: етти бувунлукъ ва он бир бувунлукъ. Анвар Гъажиев оьзюню бу асарында шо мердешден бираз тайыша. Ачыкъ этип айтгъанда, шиърудагъы дѣртлюклени 1-нчи ва 3-нчи сатырлары къумукъ поэзияда кѣп аз ѳлугъагъан сегиз бувунлукъ оьлчев булан, 2-нчи ва 4-нчи сатырлары буса етти бувунлукъ мердешли оьлчевден амалгъа гелген.

Анвар Гъажиевни «Булакъ» деген шиърусуну гъакъындагъы лакъырны шулай гъасиллер булан тамамлайыкъ:

шаир оьзюню бу асарында адабиятда (янгыз къумукъланыкинде тюгюл) гѣрмекли ерни тутуп гелеген масъалагъа – Йырчы Къазакъны яратывчулугъуну зорлугъун, оьр даражасын, теренлигин гѣрсетивге тергев бакъдыра;

оьзю Анвар Гъажиев бу масъалагъа инг де кѣп тергев бакъдыргъанлардан санала;

«Булакъ» деген шиъру шаирни адабиятыбызны класигине багъышлангъан асарларыны арасында инг де гѣрмеклисинден бириси;

асарында Йырчы Къазакъны яратывчулугъуну зорлугъун, оьр даражасын, теренлигин гѣрсетмек учун, автор оьтесиз къужурлу чеберлик къураллардан, айрокъда тапшурмалы чеберлик къуралдан уста кюйде пайдалангъан.

Кыргы Къазакъга багъышланган сатырлардан

Анвар ГЪАЖИЕВ,
Дагъыстанны халкъ шаири

КЪАЗАКЪ ДЕСЕ

Къазакъ десе, къар япгъан къыр гёремен,
Уьюрюлюп уьстюнден ел ойнайгъан.
Къарда янгъан от йимик йыр гёремен,
Асруланы теренлигин бойлайгъан.
Къазакъ десе, кёкде юлдуз гёремен,
Булгъанышгъан булутланы ичинден.
Ачы къыллы акъ тал хомуз гёремен,
Атолугъа къол алдыргъан бичимден.
Къазакъ десе, таллыкда тав гёремен,
Къарагъайлы тюзге чыкъгъан салкъыны,
Къумукъну мен онсуз тилкъав гёремен,
Тили де о, юреги де халкъымны.

ОЪЗЕН, ДЕНГИЗ

Оъзен йырлап агъагъанны,
Ойнап эрнев-хыр булан,
Оъзен сувну Къазакъ этген,
Къарны ягъып йыр булан.

Оъзен ярыкъ берегени,
Тутуп екген-екгенге,
Йырдан елкен этип Къазакъ
Енисейден оьтгенде.

Оъзен сюзюк болагъаны,
Тюгюл оьзю-оьзюнден.
Оъзенни Къалакъ оьтгерген
Шынжырланы гёзюнден.

Дели денгиз оргъуйгъаны,
Яргъа тузлу тёш уруп, –
Яр тербенип, ягъа тартгъан
«Къазакъ» оьзен къошулуп.

БУГЪАВ ВА ЙЫР

Къан савдуруп къзакъ эрни бутуна,
Бугъав тургъан бир зангырлай, бир тына.
Бутну-къолну бувнагъангъа къанмайлы,
Къанлы гѣзю къайнай болгъан ямайны.

Йылан болуп, йыр тамырын тикмеге,
Йырчыны о юрегине тикленген.
Юрек деген йыр бишеген отагъа,
Отдан алып йырлар атгъан ортагъа.

Йыр, бугъавгъа гѣрюнсе де солкъ йимик,
Солгъу гѣзюн тешген, тийип окъ йимик.
Шондан бугъав сокъур гетип, манг гелген,
Къзакъ йыргъа къан хозгъайгъан занг гелген.

Шатлангъанлар шатсызланы бары да,
Шайтан къалгъан шат юреги ярыла...

КЪАЗАКЪ КИМ, МЕН КИМ

Кагъызгъа жаван

Ёкъ, мен Къзакъ тюгюлмен.
Къзакъ къалын – мен юкъгъа
Къзакъ – къар къызартгъан гюн,
Мен – йыртылламан чыкъда.

Къзакъ – Гюн, мен – юлдузман,
Мен Къзакъсыз йылыман.
Къзакъ – къыркъ къыллы хомуз,
Мен шону бир къылыман.

Ёкъ, мен Къзакъ тюгюлмен,
Къзакъ бурма бугъавлу.
Мен – къонгуравсуз къушман,
Ол – хомуз къонгуравлу.

Ёкъ, мен Къзакъ тюгюлмен,
Балики, Атабайман.
Къзакъ – йырны йилиги,
Мен – йиликдеги майман.

Ёкъ, мен Къзакъ тюгюлмен,
Мен Къзакъны жынсыман.
Къзакъ – къумукъну къаны,
Мен – ону тымчысыман.

Акъай АКЪАЕВ

КЪАЗАКЪ – УЗАКЪ ЙЫР

Къазакъ – къагърман сыйлы,
Оьзден умутлу улан.
Оьз девюрюнден хыйлы
Озгъан гъакъылы булан.

Эрен, болат азувлу
Эрке оьтген от чагъы.
Къынгыр гелген язывлу
Къысматыны къоччагъы.

Ол – бир денгиз, дерия,
Чалкъынгъан чакъ гъалекде,
Йыры, дюнъя ирия,
Тувгъан къумукъ гъайлекде.

Дюнъяда басгъан ялгъан,
Тапмагъан эки тюзлюк!
Яшавун гъызарлагъан
Яманлыкъ, экиюзлюк.

Оьтгермеген бирин де –
Оьткюр сёзюн сёйлеген.
Пачаны сибиринде
Къанлы бугъав сюйреген.

Югю авур агълагъа
Югюнюп чю оьлмеген.
Шавхаллагъа, шагълагъа
Юген башын бермеген.

УЯН, КЪАЗАКЪ, УЯН!

Гюз гече бара гетип,
Бузула бары чакъ да.
Булутдан башлыкъ этип,
Ай гёрюне узакъда.

Къаравлана бара ай,
Къабу ел де гъассидей;
Къамуш чарлакъ бир тынмай,
Гъарсиллей де, гъарсиллей.

Оруну от чарлакъда,
Ойлайгъандай кёк гъакъда,
Кёкге багъып авлакъда,
Тюшлер гёре Къазакъ да.

Къапултун юхлай Къазакъ –
Къара авлакъны къуванчы;
Тувгъан ва да туважакъ
Девюрлеге дуванчы.

Айтагъандай алгъышлап,
Ахыр сёзюн багъышлап:
«Савбол энни,
Къазакъ!», деп,
Сёйлене ай шыбышлап.
Батды, батды,
Ай батды.
Къазакъ юхлай бек къатты.

Юлкѳуп алып тѳшонден,
Кѳк юлдузун йылатды.

Гѳей, ай!
Гетме сен, вѳере!
Кѳайтып кѳкде дѳегере!
Кѳююп гетсенг ярыкѳсыз,
Языкѳ дѳюнья не гѳере!

Алып гетме ярыгѳынг,
Дѳюньягѳа бир языкѳсын.
Оразлыны язиву
Огѳар да бир языкѳсын!

Гетди ай,
Сен сама, кѳк,
Гѳелегингни энин сѳк:
Булутларынг елитип,
Гѳѳязшларынг ерге тѳк!

Тѳгюл, янгур,
Барлакѳгѳа!

Кѳзакѳ ятгѳан чарлакѳгѳа!
Тѳгюл, тѳшюне!

Кѳк ур,
Гѳей кѳк, авлакѳгѳа!

Кѳклер рагѳат, кѳклер солкѳ,
Сѳзлеримде гѳайы ѳкѳ.
Гетип, тавдан артылып,
Кѳкню эни айы ѳкѳ.

Тавушсуз бу кѳыр – ягѳа,
Кѳк де урмай дѳюньягѳа,
Этме бир эп тапмайман
Эни, Кѳзакѳ, мен сагѳа!

Авлакѳ булан аяз чакѳ
Авлай геле эки сакѳ*,
Авлай сени жанынгны,
Уян,
Уян сен,
Кѳзакѳ!!!

* Эки сакѳ – оьлтюрме гелегенлер

Муса ШИХАВОВ

КЪЗАКЪ, КЪЗАКЪ, КЪАЙТДЫ ДЫНКЪЛЫ ДЕВЮРЮНГ

Къзакъ, Къзакъ, къайтды дынкълы девюрюнг,
Кюлте болуп къайтды, Къзакъ, шавхаллар.
Сендей йыргъа чомарт тюгюл чёгюрюм,
Тек йырсыз да шавхда элин савгъанлар.

Манг дюньяны мен тапмайман маънасын,
Минг бетерли дюнья, Аллагъ сакъласын.
Элин чи не, сатажакълар аз тюгюл
Атасыны гъатта къабур такътасын.

Дардуманлы дув девюрден деврюкдюм,
Дыгъыжарым чыкъды, дынкъсыз дерт ютдум.
Увурт къыссам, ув тамыза эрнимден,
Огъ, Къзагагъым, къайтды дынкълы девюрюнг.

Къара, Къзакъ, юрюшюне заманны,
Кёселер де бугюн бийик табанлы.
Ичинде ёкъ, Аллагъ янгыз тилинде,
Кёп асиллер энни яман амаллы.

Тынглайгъан аз гъукмуланы сесине,
Кёплер тебе балынг берген тепсинге.
Тюзюн айтсанг, тилинг булан талавлу,
Сардарлар да башын бура терсине.

Биревлени басгъан ташы эзиле,
Ёрме барны алма суймей эсине.
Яманлыкъны тие буса пайдасы,
Яхшыны да гюлю тюпден гесиле.

Бу заманны гъар мюгълети бир дастан,
Адам тоймай, тоймай адам йыр-харсдан.
Муса, таман чокъугъанынг заманны,
Яхшыны да, яманны да ер басгъан...

Т аржумалар

КЪАЗАКЪ КЪАРДАШ ТИЛЛЕРДЕ

ЫРЧЫ КАЗАК

Къыргъыз тилге которгон –
Алтынай ТЕМИРОВА

ЖҮРӨГҮМДӨ ТОЛУП-ТАШЫЙТ КӨРГӨНҮМ

Гүлүм менин парпыраган, жасанган,
Тоо койнунда өрөөн сымал гүлдөгөн,
Көктөн түшкөн айымсың жаркыраган,
Токойдогу таңкы желдей серүүндөн...
Нечен-нечен жазда толдум үмүткө...
Тамырларым жерге терең сүнгүтө,
Жараткандын дүйнөсүндөй элим бай,
Тамырларым эч бир алп да жула албай,
Тоолор кулайт – элим жашайт түбөлүк...
Зулум хан да канын агызбайт төгүп,
Кууратса да куугунтуктап мени куп.
Хан элине каардуу душман болгон,
Жөнөдүк биз кулагандай таш тоодон.

ЖАА ОГУНДАЙ ЗУУЛДАГАМ КӨККӨ УЧУП

Кандай гана жигит элем мен өзү,
Эркин өскөн жайда жайыктай гүлдөп,
Куш сыңары талаа бетинде учкам...
Неге баары капысынан өзгөрдү?
Күркүрөгөн күн элем го көктөгү,
Чагылгандай жарк этип от чагылткан.
Жаа огундай көккө карай атылып,
Зуулдагам. Ың-жыңсыз, життим эми...
Досторума кылдат элем аярай,

Ачык көңүл менен тосуп ар бирин,
Саңсаң тумагымды колго кармалай,
Сайрап турган алдында карлыгачтай,
Зериктирбес конок элем эч кимин.

УЧ-ТҮБҮ ЖОК ОЙ-САНАА...

Уч-түбү жок ой-санаа, эх... эч калбай,
Зыңгыраган, зымыраган аскадай...
Ой артынан, ой жүктөбө, о, Кудай,
Көз жумбайлы биз эртелеп, санаалай,
Бул жашоодон кетти эртелеп көптөрү,
Калгандары азап тартып алыста.
Бирөө менен көңүл ачып жүрсөң да,
Бир досуңа айтасың арыз-мунду,
А бул дүйнө кайгыга бат, куру да,
Өнүп-өскөн акмактар бар – мыйзам бу,
Башка айтар сөзүм да жок эмне дейм?
Кармагысы келген сымал торгойду,
Кайтарууда бизди бекем Азрейл.
О дүйнөдө бай бармагын тиштөөдө,
Ала кептегенге жыйган дүйнөсүн,
Бармагыңды бекер тиштеп өкүнбө,
Жатып алып күрөшкөн бил жеңбесин.

АСКАР ТОО

Аскар тоодон бийик эмне бар,
Дондон жайык дайра кайда бар,
Аргымактан сындуу эмне бар,
Билги карыдан да улук ким бар?
Бирок аска бийигинен не пайда,
Жүрсө учуп тоо үстүндө балапан,
Кендигинен Дондун не пайда,
Кыш келгенде кысылып муздай катса,
Аргымактын көркөмүнөн не пайда,
Кашаң болсо ээрчип жолдун четинде,
Улук кары кадырынан не пайда,
Бир шылуундун дасторконунда кечте,
Мүйүз чакчаны шыпкап ичип аста,
Сыйына кулдук уруп, берсе бата.

ЧАТАК ЫР

Биз чыкканбыз сапар алып чөл жака,
Тээ ылдыйдан дарбыз, коон экмекке.
Касирет, жаныбыз калды бир гана,
Аруу күндөрдү жан тынып, көрмөккө.

Жан тынбады көктөн булут тайбады,
Кененирээк иш кылдыра койбоду.
Иштерибиз биздин ишке окшобой,
Өгүздөр да бычан салсак кепшебей,

Карап-карап чөпкө оозун тийгизбей,
Айдасаң да ордунда турду жылбай.
Көргөн элем далай-далай жерлерди,
Көрбөгөнмүн биздей байкуш эрлерди.

Сурасаңыз – кыйналабыз сууктан,
Үйгө кайтар жол түшпөдү жууктан...

АНАНАЙЫН ДЕСЕМ, ДЕСЕМ...

Көздөрүң көктүр сенин.
Көк аттуу ыйык демек.
Көрүнөсүң көзүмө,
Дүйнөдөй баалуу ыйык.

Дүйнөнүкү дүйнөгө,
Дүнүйөгө карабаймын.
Сенсиз көргөн күндөрдү,
Өмүргө санабаймын.

Өмүрлөр өмүр туур,
Өмүрүм кетип сая,
Көзүм сени көрүп бир,
Өрттөндү ичим жана.

Жагылган оттур сүйүү,
Далайлар үчүн сүйгөн,
Мендейлердин нечени,
Жалындап күйгөн.

Ананайын десем, десем...
Десем эмне болмокчу?
Сүйгөнүнө сыр чечкен,
Жанга өлүүгө болорбу?

Ар нерсе чени менен,
Бөз дагы эни менен,
Өлсөм да айрылбасмын,
Жанымда сени менен.

ЙЫРЧИ КАЗАК

Лариса АБДУЛЛИНА

КӨТӨҮСЕ ЙЫРЫ

Без сыжканбыз Сапарали котанға
Кауын-карбуз өсөн ерзәр һөрмәгә.
Йәнебез калды беззең һынауза,
Ел тынып, арыу көндәр күрмәгә.

Ел тынманы, күктән болот тайманы,
Кинәнеп бер эш үтмәне, куйманы.
Эштәребез беззең эшкә окшамай,
Үгеzzәр зә бесән һалһак, ашамай.

Күзе кире, ашка ауызын тейзермәй,
Һәш! – тигәнгә һабан йөрәмәй.
Мин гизгәнмен һыйлы-һыйлы ерзәрзән,
Юктыр беззең кеүек һынау күргәндәр.
Һораһағыз, – кыйыныбыз һыуыктан,
Өйгә кайтыр юл төшмәне исмаһам...

КИЛЕР БЕР МӘЛ...

Килер бер мәл, ябай халык ул сак
Түрәләргә йәйеп тормаç косак,
Астыртын һәм яман байзарзы ул
Кырып һалып, йәшәр башлар шул сак.
Миндәйзәргә тыуыр азат ул таң,
Әйткәнемде ишетер беззең тау,
Һызланыуым барып етер һәр кемгә.

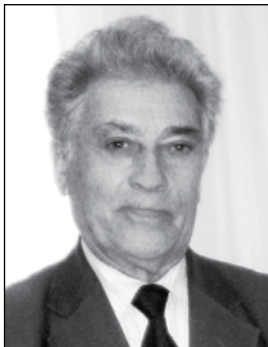
КАЗАК БЕР НИ ОНОТМАНЫ

Най, уландар, хак йөрәктән язамын,
Яман шахвал мактана ти йыйында:
Казак, имеш, йәнен асты кыйында,
Белһен, миңең бар эсемдә инсаным,
Уның менән өзөлмәгән хак-исәбем.
Бары ла бар был Казакның эсендә:
Ағалары һәм дә халык түлэгән яһактар,
Күз йәштәре бар, эсенән таммаған,
Кыз йәштәре шахвал корған тозакта,
Һатып үлтерелгән уландарға казылған
Кәберзәр зә бар эсендә Казакның.
Безең уйзың бармы исәбе...
Безең уйзың бармы икән исәбе,
Безең уйзар кая төслө кырыйһың..
Уй артынан уй ебәрмә, Илаһым,
Алып китер әжәл шул сак вакытһың.
Күпме бәндә киткән инде был ерзән,
Башкалары яна тамук утында.
Ашап-эскән сакта күптәр ул янда,
Эс серзәрең генә кала – дусында.
Был донъяла тулы һағыш һәм бушлык,
Исәрзәргә йәшәүзәре бик рәхәт.
Нисек итеп уларзы һуң атарға:
Һандуғасты тотмак улар урзаға?
Карауыллай азым һайын Ғазраил.
Байзар терһәк тешләй теге донъяла –
Үзе менән алалмаған бар малын.
Бары юкка, кем күргән бар һуң әле
Ятқан килеш алышып та еңгәнен!

*(Йырчы Казак шигырзарын Лариса Абдуллина башкорт теленә
тәржемә итте)*

Шаирни 85 йыллыгына

Сугъури УВАЙСОВ,
Дагъыстанны халкъ шаири

АНАНЫ КЪОЛУ

Оьсе ананы яшы,
чарчымлы къатарбашы.

Гъатдан оздурса бала,
анадан къапас ала.

Кюлей, къапас да алып,
бийип йибере салып.

Яш оьсе кюлеп, бийип,
анасындан да бийик.

Тек чарчымлыгъы къалмай,
токътамай, къапас алмай.

Абай ургъан авурмас,
бир кюю эки болмас.

Улан оьсе. Уьйлене.
Сакъал къоя. Кюylene.

Тек анагъа бир керен
яман айта бу эрен.

Болмайлы чыдамагъа,
ана сыртына къагъа.

Уланы бек тарлыкъгъан,
гёзюнден гёзьяш чыкъгъан.

Ана, яшын къучакълап,
гёзьяш тёге бурчакълап:
– Авуртдуму? Геч менден,
суюген затым ёкъ сенден!

– Ёкъ, огъар йыламайман,
– Негер йылайсан, балам?
– Къартлыкъ сагъа этгенге,
къолну гючу битгенге.

ГЪАСА

Ата-бабадан къалгъан
гъаса таякъны алып,
гиччиде мен кёп чапдым
ат этип, къувун салып.

Юртдагъы бары яшдан
бек кишней туруп оьзюм,
окъ йимик уча эдим,
къайсылай бакъса гёзюм.

Оьтген-гетген йыллагъа
энни къайтып чабаман,
яшлыкъны сокъмакъларын,
тас этемен, табаман.

...Йыл артындан йыл гетип,
къойду бизин къарт этип,

Огъ, яшлыкъ, ат булан да
болмас артындан етип...

Тек яшдагъы баягъы
Атым – гъаса таягъым,
къайдан ташласын мени –
янымда тура энни.

ОЙЛАР

Башы кёкге етердей,
бийик эделик тургъан,
янында яшлар ойнай,
якъ-якъда яшав къайнай.
Еллер, гётерип чангны,
къоша заманны янгы,
Бары да зат булгъавур,
авур заманлар, авур.
Эделикни алдында
зувгъан булан къолунда
къарт олтургъан саламат,
заман уча аламат.

Янгур ява, къар ява,
ер тербене, яр ава,
Геме йимик чайкъалып,
авуп гетме аз къалып,
дюнья тура айланып,
гъар балагъгъа байланып,
Эше боранлар, еллер,
къуруй оьзенлер, кёллер.
Эделикни алдында
зувгъан булан къолунда
къарт олтургъан саламат
заман уча аламат.

– Чакълар бузукъ, туман-чарс,
онда тойлар, мунда яс,
Бир якъда юрюле дав,
мунда яшнагъан яшав,
Чалгъыдай чала ажжал,
атом да-къара тажжал,
дюнья савутдан толгъан,
сююнмеге не къалгъан?

Эделикни алдында
зувгъан булан къолунда
къарт олтургъан саламат,
заман уча аламат.
Салып болат тешюне
оьктемлигин таш йимик,
белгисиз Солдат тургъан
бир гъайбатлы, бир бийик.
Тынч затмы олай, гъейлер,
намус-ягъгъа байланма?
Дюньягъа баргъан сайын
къыйын бола айланма...

Эделикни алдында
зувгъан булан къолунда
къарт олтургъан саламат,
заман уча аламат.

Лак тилден М.Атабаев таржума этген.

Шаирни 80 йыллыгына

Абдулла ДАГЪАНОВ,
Дагъыстанны халкъ шаири

ТАВ БУЛАКЪ

Тав булакъман, яр ярып,
Чыкъгъан, халкъгъа етмеге,
Ёлавчу токътап, иче,
Болмай, оьгтюп гетмеге.

Гюн яллавда тюш орта
Булагъым уллу ниъмат,
Булакъсуб жанны тарта,
Демлиги бар аламат.

Тавбулакъман, астаракъ
Тав арадан агъагъан,

Арыгъангъа-талгъангъа
Балгъам болуп багъагъан.

Тавбашлардан артылып,
Тав булакъ агъа-агъа,
Сувланы-денгизлени
Сувуна къошулмагъа.

Тавбулакъман тап-таза
Салкъын сувум ичигиз,
Тойдуруп болмай къалсам,
Аллагъисен, гечигиз!

МАГЪА НЕ БОЛГЪАН?

Ахыр гюнюме етип
Гелеменми, не болгъан,
Юрекни авур этип,
Бир таш ябушуп къалгъан.

Гюн чыкъса да, сав дюнъям
Болгъан йимик къарангы,
Не буса да юрюймен
Абат алып гъарангъа.

Хомузумну къыллары
Узьюлюп къалгъан йимик,

Мен инангъан кёп затлар
Тамаша ялгъан йимик.

Сююв макъамлар къайда,
Алдын мени ял этген,
Сюювден де не пайда,
Яшлыгъым кёпден гетген.

Гъеч бир затда гёнгюм ёкъ,
Бувун-бувунум сызлай,
Къулагъыма зурнай сокъ,
Гъейлер, сан-саным бузлай.

Къысматымны арбасы
Ел булан бара лавлай,
Ойларымны дорбасы
Башымны алгъан савлай.

Мен киммен, бир атманмы
Арба тартып барагъан.
Яда арбачыманмы
Гъалекленип турагъан.

ГЮЗГЮ ЯНГУР

Къап-къара булутлардан
Гюз янгур ява, ява,
Тынышгъа эпсиз енгиз
Тамаша таза гъава.

Къоргъашын йимик авур
Янгур ява токътамай,
Кёк тешилген йимик, гъей,
Ердеги кёллер таймай.

Салкъын янгур, гюз янгур,
Гюзгю бавланы чая,
Бирден салкъын ел уруп,
Ез япракъланы яя.

Кёкню янгуру кёпдюр,
Явуп тура алапат,
Тек ашлыгъын къайтарып
Юртум мени парахат.

Гюз янгур ява, ява,
Бавланы чангын жувуп,
Къырда къалгъан жанланы
Ерли-ерине къувуп.

Чангын-насын чайгъандай
Ердеги тереклени,
Гюзгю янгур чайып къой
Талчыгъын юреклени.

Авар тилден М.Атабаев таржума этген.

Шаирни 65 йыллыгына

Магхаммат АГЪМАТОВ,
Дагъыстанны халкъ шаири

ЭСГЕ ТЮШЕР

Эсге тюшер авулум,
Ата ожагъым сыйлы.
Нечакъы заман оьтген,
Оьтген толкъунлар хыйлы...

Гюнешни исивюне
Иржайгъан йимик алам.
Гьона, бичен гётерип,
Геле мени жан анам.

Йыртыллайкёкде гюнеш,
Ясалгъандай алтындан.
Анам да дюр яппа-яш,
Дюр саппа-сав атам да.

Къалкъы башгъа да минип,
Къарайман ерге оьктем.
Яшлыкъны сеси геле...
Нече де бийик кёклер!

Къысматыма разимен,
Атам да сав, анам да.
Не якъларда болсам да,
Насипли эдим бу янда.

Сёнер бир гюн анамны
Юзю энемжаялы.
Янनावурунда азиз
Атам ёгъу саялы.

Юрекни етимлигин
Эшитер дюнья дуллу...
Анам да тез къартаяр,
Мен де боларман уллу.

Йыларман – эсге тюшер
Авулум да, ватан да,
Азиз анам яппа – яш ,
Саппа – сав жан атам да!

ЙЫРНЫ СЕСИ

Юрегимде йырны сеси чалынды,
Яшшылыкъгъамы экен яда ямангъа...
Шо йыр сесин эшитгенли юрюймен,
Йырны артындан чул бермейли замангъа.

Кёп булутлар оьтдю мени кёгюмден,
Бир ярыгъын себе, бир де янгурун...

Кимдир мени юрегимде согъагъан
Шо бырынгъы йырын эски пандурну?

Юрегимни ял тапмагъа кьоймайгъан,
Кимдир зарлы сеси жаным кьыйнайгъан?
Кимдир магъа бу йырланы йырлайгъан,
Ол – Ватаным юрегимде йылайгъан.

АНАМНЫ КЪОЛУН ТУТУП

Бек кьысып тутгъанманкъолун анамны,
Не уллу дюньядыр ... Къарайман адап...
Дюньягъа гелемен мен кьонакъ болуп,
Артымдан кьол силлей токътагъан анам.

Оъз уьюмдей азиз магъа бу эллер,
Тюгюлмен кьонакъ мен энни бу якъда.
Анам ёкъ алдындай тутмагъа кьолун,
Узатсам кьолумну, тие таякъгъа.

Энни мен кьонакъман тувгъан еримде...
Уьюмню алдында чёгюп тизимден,
Бек кьысып тутаман кьолун анамны,
Яшлыгъым кьол силлей эски гюзгюден.

ЛАП АРИВ ЙЫРЫМСАН

Уланым, гиччинеу уланым,
Бир азиз адамным шавлалы.
Бир сенсен гюл йимик безейген
Гюнешсиз дюньямны къавгъалы.

Дюньягъа гелгинче кёп гезик,
Тюшлериме мени гелдинг сен.
Гёнгюлню гюллерин савгъатгъа
Гёнгюмню толтуруп бердинг сен.

Савгъатсан берилген оърлерден,
Лап мени сыралы сырымсан.
Уланым, гиччинеу уланым,
Сен мени лап ариу йырымсан!

Авар тилден Суфиянат Мамаева таржума этген.

Алим алимини гъакъында

АДАБИЯТ ИЛМУНУ АЛИМИ

(Адабиятчы, профессор А.Абдуллатиповну 85 йыллыгына)

Бугюнлерде белгили алим, адабиятчы, Дагъыстан пачалыкъ университетни профессору А.Ю. Абдуллатиповгъа 85 йыл тамамлана. Юбилей янгыз къутлавлар, шатлыкълар, ёравлар булан тамамланып къалмайгъаны белгили. Юбилей кимни де, айрокъда илму, яратывчулукъ ёлунда чалышагъанланы, артгъа багъып, оьтген яшавуна бурулуп къарамагъа, анадаш халкъы, Эли учун этген ишлерине байлавлу болуп бир тюрлю гъасиллер чыгъармагъа, къыймат бермеге борчлу эте. Шо ягъындан алгъанда, Абдулкъадир Юсуповичге оьктем де, парахат да болмагъа ярай деп ташдырып айтмагъа болабыз. Филология илмуланы доктору, профессор, Дагъыстан ва Россия илмуларыны ат къазангъан чалышывчусу, Халкъланы дослугъуну орденини еси, Россияны язывчуларыны къурумуну члени, кёп санавдагъы илму, охутув китапланы, тюрлю-тюрлю программаланы, макъалаланы автору – муна ол оьзюню 85 йыллыкъ юбилейине етишген оьрлюклер.

А.Ю. Абдуллатипов 1935-нчи йылда къумукъ юртланы инг белгилеринден ва бырынгъыларындан бириси гъисапланагъан Таргъуда тувгъан. 1961-нчи йылда Дагъыстан пачалыкъ университетни филология факультетин уьстюнлю кюйде битдирип, Османюртда сегиз йыллыкъ школаны завучу, сонг Таргъудагъы орта школаны директору болуп ишлеген. 1963-нчу йылны декабр айындан тутуп бугюнлеге ерли Абдулкъадир Юсуповични яшаву, иши, илму гъаракаты Дагъыстан пачалыкъ университет булан байлавлу. Ол шонда дарс беривчу, деканни орунбасары, 1980-нчи йылдан тутуп 2009-нчу йылгъа ерли халкъ авуз яратывчулугъуну ва дагъыстан адабиятларыны (гъалиги дагъыстан халкъланы адабиятларыны) кафедрасыны заведующийи болуп чалыша. Шо бир вакътини ичинде ол адабият илму тармагъында да къаныгъывлу кюйде иш гёре.

1969-нчу йылда А.Ю. Абдуллатипов, «Темирболат Бийболатовну шаирлик яратывчулугъу» деген темагъа гёре диссертациясын якълап, филология илмуланы кандидаты, 1987-нчи йылда буса «Къумукъ адабиятда яратывчулукъ къайдаланы оьсюю» деген темагъа гёре докторлукъ диссертациясын якълап, филология илмуланы доктору деген илму атлагъа ес бола.

Университетде ишлейген йылларында Абдулкъадир Юсупович къумукъланы халкъ авуз яратывчулугъу, адабияты ва шолай да дагъыстан, алдынгъы СССР-ни халкъларыны милли адабиятларыны тарихине байлавлу лекциялар гъазирлевде, шологъа гёре тюрлю-тюрлю программалар, методика ёл гёрсетивлер онгарывда кёп иш эте.

Белгили кюйде, совет девюрде кёп асуруланы боюнда бизин халкълар оьзлер булан тыгъыс маданият, адабият аралыкълар юрютюп тургъан гюнтувуш халкълар булангъы байлавлукълар къыркъылсын, уьзюлсюн учун нечакъы да къаст этилип тургъан. Насипге, артдагъы йылларда жамият яшавубузда болуп турагъан социал-политика алмашынывланы натижасында шо кемчиликлени алды алына юрюй. Шо иш булан байлавлу болуп Абдулкъадир Юсупович уни-

верситетни студентлерине арап, тюрк, фарс адабиятларындан лекциялар охуй, шолуга гёре охутув программалар гъазирлей.

Профессор А.Ю. Абдуллатипов – бугюнлеге ерли 300-ден де артыкъ илму ишни автору. Шоланы арасында он уьч илму китап (монография), школалар учун охутув китаплар, программалар, кёп санавдагы макъалалар, рецензиялар бар. Макъалабызны ичинде алимни бары да илму ишлерин гёзден гечирмеге бажарылмай, шо саялы биз аслу тергевюбюзню ону монографияларына бакъ-дырмакъны тийишли гёрдюк.

«Къумукъ адабиятда яратывчулукъ къайдаланы оьсюю» деген китабында (1979 й.) Абдулкъадир Юсупович, Йырчы Къзакъны, Магъаммат-апенди Османовну, Темирболат Бийболатовну, Абдурагъман Къзиевни яратывчулукъларын ахтара туруп, биринчилей болуп Октябрь инкъылапдан алдагы къумукъ адабиятда романтизм яратывчулукъ къайдасы барлыгын исбат эте. Шо яратывчулукъ къайданы айлансындагы ахтарывлар къумукъ адабиятны оьзге милли адабиятлары булангы къардашлыкъ, къатнашыв, типологиялы байлавлукъларын гёрсетив ёлунда юрюле.

«XIX асрудагы къумукъ адабиятда реализмни тарихи къайдаларыны амалгъа геливю» деген китапда (1981 й.) Йырчы Къзакъны, Магъаммат-апенди Османовну поэзияларындан таба эсгерилген девюрде къумукъ адабиятда реализмни тарихи къайдаларыны амалгъа геливю ахтарыла. Алим шо замангы къумукъ адабиятдагы реализм яратывчулукъ къайдасында демократиялы, танкъытлы, ярыкъландырывчу тайпаларын айыра. Бу китабында да ол, къумукъ адабиятны гъакында сёйлей туруп, шону оьзге милли адабиятлары булангы къардашлыкъ, къатнашыв, типологиялы байлавлукъларына да кёп агъамият бере.

Арт вакътилерде, белгили кюйде, адабият илмусунда социалист яратывчулукъ къайдасы инкар этиле. Амма гъали биз шо яратывчулукъ къайдасына нечик янашсакъ да, шону адабиятларыбызны тарихинден юлкьуп тайдырма, гёрмемиш этип оьтмеге бажарылмай. А.Ю. Абдуллатиповну «Къумукъ адабиятда социалист реализм къайдасыны амалгъа геливю» деген китабында (1982 й.) Октябрь инкъылап ва ватандаш дав йылларындагы къумукъ адабиятда шо яратывчулукъ къайдасыны амалгъа геливю ахтарыла.

«Яшавдагы гертиликни адабияты» деген илму китабында (1984 й.) алим гетген асруну башындагы къумукъ адабиятда инг гёрмекли ерни тутуп гелген ярыкъландырывчулукъ агъымын ахтара. Автор Манай Алибековну, Нугъай Батырмурзаевни, Абусупиян Акаевни яратывчулукъларындан таба къумукъ ярыкъландырывчулукъ адабиятыны оьзтеречелигин гёрсетип бере, шону адабиятыбызны тарихиндеги ерин белгилей.

1995-нчи йылда профессор Абдуллатиповну эки илму китабы чыкъды: «Къумукъ адабиятны тарихи (1917-нчи йылгъа ерли). 1-нчи гесек» ва «Темирболат Бийболатов». Китапланы биринчисинде Октябрь инкъылапдан алдагы къумукъ адабиятны оьсюв ёлу гъакъда сёйлене. Китапны башында къумукъланы миллет гъисапда амалгъа геливю булан байлавлу кёп къужурлу ва бек къыйматлы маълуматлар берилген. Белгили болгъаны йимик, коммунист идеологиясы оьмюр сюреген совет девюрде Октябрь инкъылапдан алдагы къумукъ адабиятгъа багъышлангъан илму ишлерде, белгили себеплеге гёре, бир-бир язывчуларыбызны атлары бирдокъда тутулмай эди (масала, Къакъашуралы

(Атлыбоюнлу) Абдурагъман, Эрпелили Шихаммат-къади), бирлерини яратывчулукълары гъакъында толу лакъыр юрюлмей эди (масала, Абусупиян Акаев). Шо якъдан алгъанда, Абдулкъадир Юсуповични бу илму иши эсгерилген кемчиликни алдын ала. Ондан къайры да, бу китапда, алда озълени яратывчулукълары тийишли даражада ахтарылгъан язивчуларыбызны гъакъында да янгы ойлар, янашывлар сезилегенни эсгерме тюше.

Абдулкъадир Юсупович белгили шаирибиз, композиторубуз, жамият ва маданият чалышывчубуз Темирболат Бийболатовну лайыкълы атын оз халкъына къайтарывда айрокъда кеп иш этгенин айрыча айтмагъа тарыкъ. Ону яшавуна, яратывчулугуна алим озюнню кеп ишлеринде тергев бакъдырып гелген. 1991-нчи йылда ол язивчуну етмиш йылланы узагъында (1926-нчы йылдан берли) басмадан чыкъмай тургъан китабын онгарып, асарларын белгили бир низамгъа салып, тындырыкълы баш сёзю ва тийишли баянлыкълары булан чыгъарып, охувчулагъа уллу савгъат этди. Китапны аты – «Бугъав узгъен йыр». 2011-нчи йылда буса алим Т. Бийболатовну 500-ге ювукъ бетден амалгъа гелген «Сайламлы асарларын» басмадан чыгъарды. Бу китапгъа Темирболатны яшаву ва яратывчулугу булан байлавлу кеп-кеп янгы маълуматлар гирген: кагъызлары, макъалалары, асарлары, таржумалары ва ш.об. Озюнню 1995-нчи чыкъгъан «Темирболат Бийболатов» деген китабында А.Ю. Абдуллатипов Темирболатны яшаву ва яратывчулугу булан байлавлу кеп янгы маълуматлар гелтире. 2005-нчи йылда буса ол бу китапны янгыртып, толумлашдырып «Темирболат Бийболатовну чеберлик дюньясы» деген ат булан басмадан чыгъарды.

Адабиятыбызны тарихини бир вакътисинде, мекенлешдирип айтгъанда сталинизмни девюрюнде, къыйыкъсытытывлагъа тарылып, яратывчулукълары чы къайдан ахтарылсын, атлары да тутулмагъа яратылмайгъан язивчуларыбыз бар эди. 1990-нчы йылда Россияны илмулар академиясыны Дагъыстан илму центрынды (гъалиги Дагъыстан фелдерал илму центрынды) «Халкъгъа къайтарылгъан варислик» деген бек къыйматлы китап чыкъды. Шо китапда А.Ю. Абдуллатиповну оз девюрюнде къыйыкъсытытывлагъа тарылгъан къумукъ язивчулар Абусупиян Акаевге, Темирболат Бийболатовгъа, Абдулла Башировгъа, Юсуп Гереевге багъышлангъан дёрт макъаласы ерлешдирилген.

Артдагъы йылларда А.Ю. Абдуллатипов илму чалышывун озюнню къызы Л.А. Шабаева булан бирликде юрютюп тура. 2009-нчу ва 2010-нчу йылларда «Орта юз йыллардагъы къумукъ адабият» деген китабы арт-артындан эки керен басмадан чыкъды. Бу китап гъар-бир ягъындан алып къарагъанда янгы илму иши экенин эсгермеге тюше. Биринчилей, бу – къумукъ адабият илмусунда Орта юз йыллардагъы адабиятгъа багъышлангъан биринчи хас илму китап. Экинчилей, мунда адабиятыбызны эсгерилген девюрю (Орта юз йыллар) булан байлавлу болуп кеп янгы маълуматлар бериле: къумукъланы миллет гъисапда амалгъа геливю, оланы язивуну тувулувуну, Орта юз йыллардагъы адабиятны кюрчюлерини гъакъында тарихи маълуматлар ва шолай да шо девюрню айры-айры вакиллерини яратывчулукълары ва ш.б.

Артдагъы беш йыл А.Ю. Абдуллатиповну илму яратывчулугунда айрокъда натижалы болуп чыкъды. Дагъысын айтмагъанда, бу йыллар ол дёрт монографиясын чыгъарды: «Къумукъ адабиятны тарихи. I гесек. Совет девюрден алдагъы адабият» (2015 й., М.А. Гъюсейнов ва Л.А. Шабаева булан бирликде), «Къумукъ адабиятны тарихи (1917-нчи йылдан 1940-ынчы йылгъа ерли). II

гесек (2017 й., Л.А. Шабаева булан бирликде), «Къумукъ адабиятны тарихи (1941-нчи йылдан 1990-ынчы йылгъа ерли». III гесек. (2019 й., Л.А. Шабаева булан бирликде), «Дагъыстан халкъланы профессионал инчесаниятыны тувулувуну тамурларына багъып» (2019 й., Л.А. Шабаева булан бирликде).

Абдулкъадир Юсупович гъаман да школалар булан тыгъыс байлавлукълар юрюте. Биз оьрде ол оьзюню загъмат ёлун орта школадан башлагъанын эсгерген эдик. Университетге ишге чыкыгъанда да, А.Ю. Абдуллатиповну школалар булангъы байлавлукълары уьзюлмей. Ол чакъда-чакъда муаллимлени камиллешдиреген Институтда (гъалиги Дагъыстан билим беривню оьсдюрювюню институтунда лекциялар охуй, къумукъ, дагъыстан адабиятлагъа байлавлу охувчуланы арасында республиканы оьлчевюнде оьтгерилеген олимпиадаланы, телеберилишлени журилерини даимги ортакъчысы. Тек чинк де аслусу, Абдулкъадир Юсупович – школалар учун онгарылгъан дёрт охутув китапны (8-нчи, 9-нчу класлар учун къумукъ адабиятдан, 11-нчи клас учун дагъыстан адабиятдан (къумукъчасыны да, орусчасыны да) автору.

А.Ю. Абдуллатипов бу сатырланы автору булан бирче оьр охув ожакъларда охуйгъан студентлер учун къумукъ халкъ авуз яратывчулугъундан хрестоматиясын гъазирлеген. Шо китапда фольклорубузну бары да тармакълары алим оьзю онгаргъан охутув программагъа гёре белгили низамгъа салынып берилген. Хрестоматия университетни басмаханасында эки керен (2001-нчи ва 2002-нчи йылларда) чыкъма да чыкъды.

Абдулкъадир Юсупович арабызда ёкъ язывчуланы китапларын тизип онгарывда да кёп иш этген. Биз оьрде Т. Бийболатовну «Бугъав уьзген йыр» деген китабы онгарылгъан кюю гъакъында айтгъан эдик. Шо меселде ол, Йырчы Къазакъны, Гъашыкъ Ансарны (Къадиевни), Айбала Дадавну (Магъамматовну), Къоччакъай Жамалдинни (Гъанакъаевни), Наби Ханмурзаевни, Роман Фатуевни китапларын да онгарып, басмадан чыгъарды: асарлар бир низамгъа салынгъан, тындырыкълы баш сёзлер язылгъан, тийишли баянлыкълар берилген. Шо буса къумукъ адабиятны тарихи булан машгъул болагъанлар учун эсгерилген китапланы къыйматын, пайдасын бирден-бир артдыра.

«Тангчолпан» журналны бетлеринде охувчулар А.Ю. Абдуллатиповну чакъда-чакъда чыгъагъан макъалаларын гёрмеге бола. Алим журналны бетлеринде Манай Алибековну «Къумукъланы адатларын», Абусупиян Акаевни «Дагъир-Зугъра» деген дастанын онгарып чыгъарды. Ол къумукъ энциклопедия сёзлюкню адабият ва инчесаният булан байлавлу бёлюгюню аслам пайын онгаргъан.

Абдулкъадир Юсупович даим адабият къурум масъалалар булан да машгъул. Ону сиптечилиги ва ёлбашчылыгъы булан 1987-нчи йылда Магъачкъалада Темиркъазыкъ Кавказ халкъларыны авуз яратывчулукъларыны ва адабиятларыны агъамиятлы масъалаларына багъышлангъан регионал илму конференция оьтгерилди. Ол тюрлю-тюрлю йылларда оьтгерилген Йырчы Къазакъгъа, Абусупиян Акаевге, Темирболат Бийболатовгъа, Солтанмутгъа ва шолай оьзгелерине багъышлангъан илму конференцияланы оьтгеривде ва шоланы материалларын китаплар этип басмадан чыгъарывда да къаныгъывлу кюйде чалышгъан. Алим язывчуларыбызны яратывчулукъ ахшамларында да актив кюйде ортакъчылыкъ этип юрюй. Абдулкъадир Юсупович язывчуларыбызны атларын даимликге халкъны эсинде къалдыривда этген ишлерин

айрыча эсгерме тюше. Адабиятыбызны класиги Йырчы Къзакъгъа тахшагъарыбыз Магъачкъаланы тёрюнде мекенли эсделик салынганлыкъ, Темирболат Бийболатовну аты Магъачкъаладагъы, Тёбен Къзанышдагъы орамлагъа аты къоюлганлыкъ туврадан-тув-ра ону къасты ва гъаракаты булан байлавлу.

А.Ю. Абдуллатипов адабият илму ёлуна янгы, яш наслуну къуршавда да кёп иш этген. Ону кёп санавдагъы аспирантлары кандидатлыкъ, бир нече докторантлары буса докторлукъ диссертацияларын уьстюнлю кюйде якълагъан.

Абдулкъадир Юсупович оьзюнлю дарс берив, илму чалышывун, жамият гъаракатын бугюнлерде де уьстюнлю кюйде давам этип тура. Ону оьзюнлю алдына салган дагъы да кёп хыяллары, умутлары, муратлары бар.

Алимни бир де талганлыкъгъа, къавшалганлыкъгъа кант эте туруп гёрмес-сен, ол янгыз алдына салынган кёп-кёп хыялланы, умутланы, муратланы барын да яшавгъа чыгъармакъ учун бир-бирде заман етишмей къалагъанына талчыгъа.

Макъалабызны ахырында, Абдулкъадир Юсуповични 85 йыллыкъ юбилеи булан гъакъ юрекден къутлай туруп, огъар савлукъ, насип, узакъ оьмюр, оьзюне хас болган гъамангъы жагълыкъны сакъламакъны, адабият илму ёлунда гёз алгъа тутган къалган муратларына, дагъы да уллу оьрлюкlege, уьстюнлюкlege етишмекни ёрайбыз.

**Агъарагъым СОЛТАНМУРАТОВ,
филология илмуланы кандидаты**

Театр яшавундан

Айгум АЙГУМОВ, *Россияны халкъ артисти*

ТЕАТР – ХАЛКЪЫМНЫ СЮЮНЧЮ

Бугюнлерде савлай къумукъ халкъ обзюню кѣп сюеген Къумукъ театрыны 90 йыллыгъын белгилей. Шо бизин къумукъ миллетни ва савлай Дагъыстан инчесаниятны яшавунда уллу агъвалат. Бу 90 йыл деген санавну биз гетген асруну 30-нчу йылларындан тутуп белгилейбиз, неге тюгюл де 1930 йылда бизин къумукъ театр – Темиркъазыкъ Кавказда биринчи профессионал театр гъисапда къурулду. Озокъда, биз барыбыз да билеген кюйде къумукъ миллетни театр гючлери, кружоклары ва студиялары 30-нчу йылдан да алда болгъан. Бизин инчесаниятны ёлун ахтарагъан алимлерибиз шону исбатлай ва тарихде де шогъар байлавлу маълуматлар аз тюгюл. Олай болгъанда бизин театрны йылы 100-ден де оьтюп гете.

Кѣп йылланы узагъында мен театрны башлап артисти, сонг чебер ёл-башчысы ва директору болуп ишледим ва гъали де анадаш къумукъ театрыбызны чебер ёлбашчысыны ишин давам этип тураман. Оьтген йыллагъа бурулуп къарасам, магъа насип болду бизин театрыбызны оьктемлиги, СССР-ни халкъ артисткасы Барият Муратова булан, Россияны халкъ артистлери Алим Къурумов, Тажутдин Гъажиев, Россияны ат къазангъан артистлери Саният Муратова, Гъайбат Магъамматова ва оьзгелери булан бирче ишлемеге ва театрны уллу актёрлукъ агълюсюнде бирче яшамагъа.

Мен бир заманда да унутмажакъман аты элге айтылгъан режиссер ва драматург Гъамит Рустамовну, сагъна оюнну усталары Магъаммат Рашидхановну, Амир Къурбановну, Гъайбат Къазимагъамматованы ва Елена Легоменидини. Гъона олар эди кѣп йыллагъа бизин анадаш театрыбызны ёлун тюз онгаргъан, гъона олар эди драма театрны милли башгъалыгъын ачыкъ кюйде гѣрсетген, огъар лайыкълы макътавлукъну гелтирген.

Оьтген 90 йылны ичинде Къумукъ театр кѣп къадарда спектаклдер салды.

Бизин театрны янгыз Дагъыстанда тюгюл, Темиркъазыкъ Кавказда да, Россияда да таныйгъанлар кѣп. Бизин спектакллени къайсы элде де кѣп сююп къаршылайлар. Оьтген йылланы ичинде бизин театр 500-ден де артыкъ спектакллени салгъан. Оланы арасында рус ва тыш уьлкелени классиклерини, рус ва совет драматургланы, къардаш республикаланы авторларыны, ерли драматургланы асарлары бар.

А.Пушкинни «Таш къонакъ», А.Островскийни «Сепсиз къыз», М.Горькийни «Мешанлар», А.-П.Салаватовну «Айгъази», У.Шекспирни «Отелло», Н.Погодинни «Кремлни курантлары», А.Корнейчукну «Эскадронну оьлюмю», С.Дадианини «Учгъундан», А.-В.Сулеймановну «Давда той», Ч.Айтматовну «Ана топуракъ», деген спектакллери дѣвюр асарлагъа айлангъан.

90 йылны узагъында театрны коллективи тюрлю-тюрлю студияланы битдирген яш актерлар булан толумлашдырылгъан. Булай студиялар театрны обзюнде де бар эди, ондан сонг Москваны, Тбилисини оьр охув ожакъларында да артистлени гъазирлев юрюлду. Шолайлыкъ булан Ю.Муратбеков, М.Акъмурзаев, Гъ.Татамова, Н.Мусаева, З.Атагишиева ва оьзгелери арагъа чыкъды. Узакъ да къалмай буланы гъариси Дагъыстан республиканы инчесаниятда этген уьстюнлюклери учун оьр атлагъа ес болду.

1960-нчы йылда театрны коллективи Москвада оьтгерилген Дагъыстан адабиятыны ва инчесаниятыны Декадасында ортакъчылыкъ этди. Москваны сагънасында бизин театр А.Пушкинни «Таш къонакъ», А.-П.Салаватовну «Айгъази», Гь.Рустамовну «Терек тьопде» деген спектакллени гьрсетди.

1976-нчы йылда А.-В.Сулеймановну «Давда той» деген пьесасына гьре салынган спектакль 1-нчи ерни Диплому булан савгъатланды. Драматург М.Кьурбановну «Молла Насрутдин» деген спектакли къумукъ сагънада 1000 керен ойналган. Бу спектаклини уьстюнде Гь.Рустамов бек уста кюйде ишлегени йыллар гетген сайын ачыкъ бола. Магъаммат Кьурбановну «Молла Насрутдин» де, А.-П.Салаватовну «Айгъази» деген спектакли де бизин сагънада ойналагъаны 80 йыл бола.

2000-нчи йылда «Айгъази» деген спектакль Темиркъазыкъ Кавказны милли театрларыны фестивалында 1-нчи ерни Дипломун алды.

2003-нчю йылдан башлап Къумукъ театр Магъачкъалада, Буйнакскини атындагъы орамда оьзюню янгы къурулган хас бинасына гьче. Бу шатлы агъвалат къумукъ театрны коллективине дагъыдан да уллу намуслар салды. Театрны режиссерлары уллу спектакллер салмагъа борчлу болду. Янгы имканлыкълардан пайдаланып театр Д.Вассерман ва Минч Ли язган, дюнья оьлчевдеги Дон Кихотгъа багъышланган мюзиклни уьстюнде ишлеме башлады. Бу мюзикл бизин театрны дазусуз кьп яратывчулукъ гючю барны ачыкъ гьрсетди. Къаравчулар бу мюзиклге бек рази къалды ва онда ойнаган кьбюсю артистлер гьар тюрлю грамоталаны ва дипломланы къазанды. Бу мюзиклни режиссер Ислам Казиев бек уста кюйде онгарып болду. Шолай уста кюйде оьзге спектакллер де салынды. «Асият» «Бай къатын», «Юрек суйсе», «Адилгерей шавхал» деген ва оьзге спектакълени де халкъ бек ушатды ва къайтып-къайтып къарайган болду.

Бизин режиссерларыбыз булан да биз оьктем болабыз. Режиссерлардан биз о йылларда тюзелгеник десем де къопдурув болмас. Россияны халкъ артисти Гьамит Рустамовдан башлап, Сервер Джетере, Ислам Казиев, Зубаил Хиясов, Биймурза Мантаевгъа ерли булар билеклерин чююрюп дегенлей янгы спектакллер салмагъа бажарды.

Бизин театрда аты айтылган композиторлар да ишледи. Мен оланы атларын айтсам Гь.Гьасанов, Н.Дагъиров, К.Шамасов, М.Джафарова, оркестрни ёлбашчылары болуп В.Варшавский, Г.Папаян, Т.Джафаров, Ш.Ханмурзаев ва М.Абакаров ишледилер.

Театр художниксиз болмай. Биз оьтген йылланы вакътисинде театрда кьп пагъмулу художниклер де ишледилер. М.Джемал, М.Юнусилаву, Э.Путерброт, И.Супьянов, В.Горский, Н.Бамматов, А.Мусаев, А.Акъавов. Олар къумукъ сагънада яратган чебер келпетлер, къужурлу декорациялар ва костюмлер дагъыстан инчесаниятны алтын фондуна гирген деп айтма сюемен. Бизин театр бизин къумукъ драматурглар булан да оьктем бола. Буларсыз бизин ишибиз алгъа бармас эди. Мен оланы атларын кьп сююп эсгерме сюемен: А.-П.Салаватов, М.Кьурбанов, А.-В.Сулейманов, Т.Бийболатов, М.Хуршилов, А.Кьурбанов, Аткъай Альбериев, С.Джетере, Гь.Рустамов, М.-С.Яхьяев, У.Мантаева, К.Абуков, И.Казиев, З.Хиясов, Б.Атаев, З.Атаев, А.Гьамидов, Х.Авшалумов, А.Атаев, Б.Аджиов ва оьзгелери.

Къумукъ театрны ёлбашчылары болуп гьар тюрлю йылларда Т.Бийболатов, М.Путерброт, А.-В.Сулейманов, У.Сафаралиева, Ш.Манташов, А.Айгумов, Б.Осаев, М.Бабатов, З.Бабатов ишледи. Бугюн театрны директири болуп Скандарбек Тулпаров ишлей.

90 йылны ичинде театрны коллективи минглер булангъы чакъырым ёлланы оьтген. Дагъыстанны юртлары юз керен айлангъан, оьз элибизден оьтюп театр гастроллар буланг Узбекистангъа, Азербайджангъа, Астрахангъа, Чечено-Ингушетиягъа, Къабардино-Балкариягъа, Темиркъязыкъ Осетиягъа баргъан. Театр кёп керенлер Бююнсоюз ва тыш уьлкелерде юрюлген театр фестивалларда ортакъчылыкъ этген.

Мисал учун, Анкарада (Туркия), Москвада, Ленинградда, Таганрогда, Новороссийскде, Уфада, Нальчикде, Владикавказда. Бу эсгерилген фестивальлардан театр кёп санавдагъы грамоталар ва дипломлар алып къайтды. Бу йылланы ичинде къаравчуланы айрыча тергевюн тартып болгъан спектакллени санаву да арта юрюдо. Драматурглар М.Расулну «Гюлжанаты», А.-В.Сулеймановну «Алтын къутукъну сыры», Ч.Айтмаговну «Ана топуракъ», Нушични «Министрни къатыны», Р.Шериданны «Къыгъа гюнде къыркъ алдатыв», Б.Атаевни «Тенгир терек», М.Атабаевны «Алтын къыз», Б.Турайны «Сенсен анам» деген ва оьзге спектакльлени халкъ гъали де эсгере.

Бу ерде мен айрыча эсгерме сюемен Ислам Казиев салгъан спектакллени. Ол салгъан «Адилгерей Шавхал» (Б.Атаев), «Асият» (Р.Гъамзатов), «Авлияланы ую» (С.Скарпетти), «Оьлген де ёкъ, сав да ёкъ» (К.Абуков), «Бай къатын» (А.Амирли), «Айтмай къалгъан асил сёз» (А.Касонн), «Хюледжи» (Р.-Н.Гюнтекин) ва олай да башгъалары театрны алтын фондуна кирген.

Бугюнлерде театрны чебер коллективи тюрлю-тюрлю наслуланы вакиллери булан толумлашгъан. Асельдер Асельдеров, Лариса Айгумова ондан сонг гелеген Байсолтан ва Тотуханум Осаевалар, Басир Магъамматов, Зарема Магъамматова, Патимат Керимова, олардан сонг гелген Магъамматкамил Джабуков, Имам Акаутдинов, Нариман Акъавов, Гюсен Жанбеков, Сайгидат Маджидова ва Жалав Бекеев, Магъаммат Касимов в Сабият Салимова, Ихивов Пахурдин, Умаев Темирлан, Заур Алиев ва оьзгелери.

Гетген 90 йылны ичинде театны коллективи уллу тас этивлеге де тарыды. Башлап биз бизин уллуларыбыздан айырылгъан эдик: Барият Муратова, Тажутдин Гъажиев, Алим Къурумов, Гъамит Рустамов ва оьзгелери. Олардан сонг арабыздан гетди Гъайбат Къазимагъамматова, Мамаш Акъмурзаев, Гъалимат Татамова, Зумрут Атагишиева, Нажмутдин Макъсудов. Эсде ёкъдан вагъши кюйде оьлтюрюлюп Зубаил Хиясовдан да айырылдыкъ. Ардагъы ва кътилерде буса Расул Татамов ва Дайгъанат Шахманованы, Барият Жумакаеваны тас этдик. Оланы барысына да багъышлап биз театрда музей ачдыкъ, онда бизин театрда ишлеген бары да артистлени гъакъында маълуматлар бар. Оланы суратлары тамны тёрюне салынгъан.

Бугюнлерде театр оьзюню ишин давам эте. Яш спектакллени арасында «Ханума» деген комедия, «Маугли ва Лия» деген притча, Уллу Ватан дагну 75 йыллыгъын ва А.-В.Сулеймановну 110 йылына багъышлап ону «Давда той» деген пьесасын салдыкъ. Бу спектаклни Скандарбек Тулпаров онгарды, къарачулар бу эсгерилген спектакллени кёп сююп къаршылады.

Аявлу ёлдашлар! Бизин сююмлю театрыбыз оьзюню токъсан йыллыгъына етишди. Бугюн мен бизин бары да актёрланы, режиссёрланы, драматурглары ва художниклени гъакъ юрекден къутлайман.

Барыгъызгъа да яхшы савлукъ, узакъ оьмюр, насип ва уллу яратывчулукъ уьстюнлюклер ёрайман.

Даим сизин булан – Россияны халкъ артисти Айгум Элдарович АйгуMOV.

«Къарчыгъаны» байрамы

Бу йыл яшлар учун чыгъагъан «Къарчыгъа» журналыбызны 40 йыллыкъ байрамы.

Оьтген 40 йылны узагъында «Къарчыгъа» журнал янгыз яшлагъа къуллукъ этип къоймай, муаллимлеге де пайдалы болма къаст этген. Артдагъы вакътилерде ана тиллерде яшлар учун чыгъагъан китапланы сийрек чыгъагъанын, школалар учун охув китаплар етишмейгенлигин гьисапгъа алсакъ, яшланы журналы муаллимлер учун да, ата-аналар учун да билим берив ва тарбиялав тармагъында оьтесиз пайдалы ва бек маъналы иш эте. Журналны гъар номеринде де-

генлей, муаллимлеге ишинде къоллап болур йимик материаллар: тилни, тарихни, адабиятны гъакъында яшланы билимин ва англавун оьсдюрген асарлар булан бирге яшланы оьзлени яратывчулугъу да бериле.

Эгер «Къарчыгъа» журналыбыз гъар уьйде, гъар яшны къолунда болса, бизин гележегибиз ярыкъ болар ва тил байлыгъыбызны оьсдюрге ва гележек наслулагъа сакъламагъа имканлыкълар яратар.

Яшланы ярыкъ дюньясына айрыча ярыкъ къошагъан «Къарчыгъа» журналны бу сыйлы байрамы булан къутлай туруп: «Гъар къумукъ ожакъда, гъар уьйде уя тигип, къумукъ сесни сёнме къоймайгъан, къумукъ къылыкъны, къумукъ ругъну – Къумукълукъну оьсдюре яшайгъан сигърулу гюгъе айланып, халкъгъа къуллукъ этеген намуслу наслу яратма насип болсун!» – демеге сюебиз.

Сизин оьсюню кёгюнде кёп сююп гёзлейген Танг юлдузу – «Тангчолпан».

Супиянат МАМАЕВА

КЪАРЧЫГЪАЛАР

Ана тилни балын чачып
Чарнай, уча «Къарчыгъа».
Танг Чолпанлар ярыкъ яяр,
Къарчыгъалар бар чакъы.

Сиз учугъуз «Къарчыгъалар»,
Еси болуп девюрню,
Танг йырыбыз узатыгъыз,
Сеси болуп чёгюрню!

Аламланы ачгъычлары
Къарчыгъалар къолунда,
Сизсиз – аршлар ярып учар,
Чанг чыгъарар ёлунда!

Қытайлыбыз!

Қытайлық театрына – 90 жыл!

Тангчолпан № 6, 2020

УТРЕННЯЯ ЗВЕЗДА
На кумыкском языке

